

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

YIL/YEAR: 6 SAYI/ISSUE: 22 GÜZ/FALL 2019 ISSN: 2148-7537

MAKALELER / ARTICLES

ÖNDER A. AFŞAR

15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri
Civil-Military Relations in Turkish Democracy in the Period Leading to the July 15th

SELÇUK ARTUT

Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları
Reflections of Artificial Intelligence in Contemporary Artworks

HAMDİ EMEÇ / ŞENAY ÜÇDOĞRUK BİRECİKLİ /
BURCU KÜMBÜL GÜLER

İstanbul'a Yönelik İç Göç Hareketlerinin Ekonometrik Analizi
Econometric Analysis of Internal Migration Movements towards İstanbul

NAVİD KHALEGHİMOGHADDAM

Türkiye ve İran Çağdaş Mimarisi Dönüşümünde Ulusalçı Hareketlerin Etkisi
The Impact of Nationalist Movements on Turkey and Iran Contemporary Architectural Evolution

NURGÜL ÖZCAN

Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Fesin Yansıması Bağlamında Antepi Aynı'nın
Divanında Fes
Antepi Aynı's Poems in the Context of Reflection of Turkish Socio-Cultural Life

DENİZ SOYSAL

*Simone de Beauvoir's Analysis of Dressing up and Adornment in *The Second Sex**
İkinci Cins'te Simone De Beauvoir'ın Giyinme ve Süslenme Üzerine Çözümlemesi

AZİZ ŞEKER

Kuyucaklı Yusuf Romanının Kadın Kahramanlarını Toplumsal Cinsiyet Bağlamında
Psikososyal Yönleriyle Ele Almak
An Evaluation of Female Heroes in Kuyucaklı Yusuf with Psycho-Social Aspects in the Context of Gender Roles

ALİ YEŞİLDAL

Sosyal Medya, Yerel Yönetimler ve Katılımcı Yönetim: Bilgi Çağında Belediyeler için Yeni Stratejiler
Social Media, Local Governments and Participatory Management: New Strategies for Local Governments in Information Era

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE, CULTURE, ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntem bilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir. Dergiye gönderilen yazılar yayın kurulunun ön değerlendirmesinden sonra, anonim en az iki hakem tarafından incelenir.

İNSAN&İNSAN Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR DİZİN'de 2017 yılından itibaren taranmaktadır. ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), DOAJ, InfoBase Index, OAJI, CiteFactor Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), International Citation Index (ICI), Cosmos Impact Factor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Academic Resource Index (ResearchBib), International Institute of Organized Research (I2OR), Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayınlanan makaleler Dergipark Akademik altyapısında dijital olarak arşivlenmektedir.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double peer reviewed journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal. It includes academic researches, investigations and studies with a unique, human-related viewpoint on environment, literature, education, ethics, philosophy, law, economics, management, communications, art, politics, city, history, society, international relations, administration and methodology.

The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

İNSAN&İNSAN is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) (Social Sciences and Humanities Database) TR DİZİN, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), DOAJ, InfoBase Index, OAJI, CiteFactor Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), International Citation Index (ICI), Cosmos Impact Factor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Academic Resource Index (ResearchBib), International Institute of Organized Research (I2OR), Google Scholar Index and Türk Eğitim İndeksi (Turkish Education Index). The articles published in the Journal are archived digitally in the Dergipark Akademik infrastructure.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 6 Sayı/Issue: 22 Güz/Fall 2019

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

Sahibi / Publisher:

Okur Yazar Derneği, Osmanağa Mahallesi, Süleymanpaşa Sok. No. 30, Kat 4/40
34710 Kadıköy, İstanbul Türkiye

İletişim / Contact: bilgi@insanveinsan.org

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Halil Emre Deniz

E-posta: editor@insanveinsan.org

Editörler/ Editors

Arş. Gör. Dr. Ali Mınarlı

Buşra Erimli

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. H. Emre Baęce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Aytaç
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Bacak
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. H. Emre Baęce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kaya Bayraktar
Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Aydoęan Boschele
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Güven Büyükbaykal
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Adem Doğan
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Ayhan Gençler
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Akkor Gül
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Kümbül Güler
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Uęur Gündüz
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin Halis
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Esra Hatipoęlu
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Metin Işık
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Özer Kanburoęlu
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kutay Karaca
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Koyuncu
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık Öncül
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Birsen Örs
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Özdal
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Seçkin Özmen
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Pelvanoęlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Fikri Salman
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Kemalettin Şahin
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan Şentürk
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Şimşek
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Şirin
Kocaeli Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen
Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Turgay Uzun
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Bahattin Yaman
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün Yolcu
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sayım Yorgun
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Banu Akdenizli
Northwestern Üniversitesi

Doç. Dr. Salih Akkanat
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Emre Ateş
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Anıl Ertok Atmaca
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Artun Avcı
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Meryem Ayan
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Barış Doster
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Fahri Erenel
İstinye Üniversitesi

Doç. Dr. Şakir Eşitti
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Nilfen Gökçen
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Filiz Erdemir Göze
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Bilge Gürsoy
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Gülcan Işık
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz Işık
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Tolga Kara
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Karlı
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım Kartal
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Bedrettin Kesgin
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Hikmet Kırık
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kocaoğlu
Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Selçuk Koç
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Koncavar
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Oya Korkmaz
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut Masca
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Pınar Seden Meral
Beykoz Üniversitesi

Doç. Dr. Alparslan Nas
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özçağlayan
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya
Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. İrfan Paçacı
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Veli Polat
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan Samur
Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Doğa Başar Sarıipek
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Şükrü Sim
İstanbul Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Doç. Dr. Köksal Şahin
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Soyalp Tamçelik
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Hacı Yunus Taş
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Coşkun Taştan
Polis Akademisi

Doç. Dr. Yıldırım Torun
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. İnci Yakut
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Bora Yenihan
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Sinem Yıldırım alp
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Nilgün Çelebi Yıldız
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Yılmaz
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Aslı Yurdigül
Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Kamil Akar
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferda Alper Ay
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Göksel Aymaz
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Budak
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Çalık
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem Çelik
Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Çetin
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif Demoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Cenk Erkin
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Devrim Ertürk
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zühal Fidan
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şenel Gerçek
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Gök
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya Gökçek
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdinç Gülbaş
Esenyurt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Güven
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Kabaş
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kaban Kadioğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz
Gelişim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berna Karagözoğlu
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol Kartal
Beykent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Keleş
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul Korkmaz
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Köktürk
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Lüleci
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Haldun Narmanlıoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Otrar
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Özay
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yurттаş Özcan
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lale Özdemir
Marmara Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Özsoy Özmen
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mert Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Feryade Tokan Şenol
Yeditepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uzun
Fırat Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Esra Cizmeci
Yalova Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Aysel Ay
Marmara Üniversitesi

Dr. Ahmet Tetik

Arş. Gör. Ali Hikmet Korkmaz
Ahi Evran Üniversitesi

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 6 Sayı/Issue: 22 Güz/Fall 2019

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

Prof. Dr. Dicle Aydın
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. İsrail Babacan
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin Halis
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Kaplan
Emekli

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Senem Kurtar
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Doğa Başar Sarıpek
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan Tiyek
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aykut Aykutaalp
Kars Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Bircan
Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilgehan Yılmaz Çakmak
Konya Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya Gökçek
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Sunay
Kocaeli Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Gökhan Reyhanoğulları
Ankara Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Gürkan Yavaş
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Halil Emre Deniz

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER
ARTICLES

-
- ÖNDER A. AFŞAR
15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri
Civil-Military Relations in Turkish Democracy in the Period
Leading to the July 15th 737
-
- SELÇUK ARTUT
Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları
Reflections of Artificial Intelligence in Contemporary Artworks 767
-
- HAMDİ EMEÇ / ŞENAY ÜÇDOĞRUK BİRECİKLİ /
BURCU KÜMBÜL GÜLER
İstanbul'a Yönelik İç Göç Hareketlerinin
Ekonometrik Analizi
Econometric Analysis of Internal Migration Movements
towards İstanbul 785
-
- NAVİD KHALEGHİMOGHADDAM
Türkiye ve İran Çağdaş Mimarisi Dönüşümünde
Ulusalçı Hareketlerin Etkisi
The Impact of Nationalist Movements on Turkey and Iran
Contemporary Architectural Evolution 809
-
- NURGÜL ÖZCAN
Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Fesin Yansıması Bağlamında
Antepli Aynî'nin Divanında Fes
Antepli Aynî's Poems in the Context of Reflection of
Turkish Socio-Cultural Life 831
-
- DENİZ SOYSAL
Simone de Beauvoir's Analysis of Dressing up and
Adornment in The Second Sex
İkinci Cins'te Simone De Beauvoir'ın
Giyinme ve Süslenme Üzerine Çözümlemesi 853
-

AZİZ ŞEKER

*Kuyucaklı Yusuf Romanının Kadın Kahramanlarını Toplumsal
Cinsiyet Bağlamında Psikososyal Yönleriyle Ele Almak*
*An Evaluation of Female Heroes in Kuyucaklı Yusuf with
Psycho-Social Aspects in the Context of Gender Roles*

865

ALİ YEŞİLDAL

*Sosyal Medya, Yerel Yönetimler ve Katılımcı Yönetim:
Bilgi Çağında Belediyeler için Yeni Stratejiler*
*Social Media, Local Governments and Participatory Management:
New Strategies for Local Governments in Information Era*

883

15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri

ÖNDER A. AFŞAR*
oaytacafsar@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-1394-3975

Öz: Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşmasına engel olan temel sorun, askerin siyasal sistemde sahip olduğu imtiyazlarıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), rejimi koruma misyonuna sahip olduğu düşüncesiyle birçok kere sivil siyasete müdahale etmiş ve her müdahaleden sonra iktidarı sivillere devrederken demokrasiye geçiş koşullarını da kendisi belirlemiştir. Darbeler sonrasında elde ettiği imtiyazlarla asker, siyasal sistem içinde güçlenmiştir. Yapılan kanuni düzenlemelerle, TSK, siyasal gücünü hukuki zemine oturtarak meşrulaştırmıştır. Belirli aralıklarla gerçekleşen askeri müdahaleler, her müdahaleyle askerin artan siyasal özerkliği, silahlı kuvvetleri ve faaliyetlerini demokratik sivil denetimin noktasından uzaklaştırmıştır. AB sürecinde önemli reformlar yapılmasına rağmen, yaşanan 15 Temmuz hadisesi Türkiye'de sivil asker ilişkileri konusunun önemini koruduğunu ve askeri darbelerin ülke için hala tehdit oluşturduğunu göstermiştir. Silahlı kuvvetlerin seçilmiş sivil otoriteye bağlanması ve sivil denetime tabi olması demokrasi açısından önemlidir. Mesele bu açıdan dikkat çekicidir. Çalışma esasen askeri imtiyazlar ve sivil asker gerilimi kavramlarıyla Türkiye'deki sivil asker ilişkilerinin yapısını inceler.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Sivil-asker ilişkileri, Sivil-asker gerilimi, Askeri imtiyaz, Sivil denetim.

Giriş

Birçok toplumda çeşitli biçimlerde ve farklı boyutlarda ortaya çıkan sivil asker sorunu, demokratik sivil denetimin tesis edilmesi ve askerin, ülkeyi savunma gücünü kaybetmeden sivil otoriteye bağlanması açısından önem arz etmektedir. Avrupa Birliği (AB) sürecinde Türkiye'de sivil asker ilişkilerinde sivil denetimi sağlama doğrultusunda ilerlemeler sağlansa da, 15 Temmuz askeri darbe girişiminin meydana gelmesiyle sivil asker ilişkilerinin sorunlu doğası bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ordu üzerinde demokratik sivil denetimin tam anlamıyla tesis etmenin

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF, Uluslararası Ticaret Bölümü.

biraz daha zaman alacağı düşüncesini akıllara getirmiştir. Türkiye örneğinde dikkat çeken nokta, her askeri darbeden sonra, askeri yönetim daha fazla siyasal güce elde etmiştir. Böylece sistem içindeki politik gücünü bir önceki darbeye göre daha da artırarak bunu anayasal/yasal düzenlemelerle kurumsallaştırma yoluna gitmiştir. Kısaca Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), her darbeden siyasal anlamda güçlenerek çıkmıştır. Son dönemde AB sürecinde anayasal/yasal bazı düzenlemeler yapılsa da, 15 Temmuz darbe girişimi tecrübesini yaşamış Türkiye’de, imtiyazlı bir konum elde etmiş asker üzerinde demokratik sivil denetim tesis etmenin pek kolay olmadığı görülmüştür. Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasına engel olan temel sorunun, silahlı kuvvetlerin ve faaliyetlerinin demokratik sivil denetiminin yapılamamasından kaynaklandığı söylenebilir. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, askerin siyasal olarak neden güçlü olduğunun, bu gücünü hangi kaynaktan aldığı ve nasıl genişlettiğinin bilinmesine gerek vardır. Bu nokta, sivil denetime bağlı, sağlıklı bir sivil asker ilişkileri tesis etmek için önem arz etmektedir. Zira askerin siyasal sistemde ileri seviyede ayrıcalık sahibi olduğu toplumlarda sivil asker çatışmasının görülme olasılığı yüksektir.¹ Askeri yönetimden demokrasiye geçmekle iş bitmemektedir. Dahası bu aşama demokrasi mücadelesinin yeni başladığı aşamadır. Demokrasi bir topluma basitçe kurumsallaşmış yarışmacı seçimlerle yerleşmemektedir. Daha geniş manada demokratik süreç ve normların siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve yasal alanlarda hem seçkinler düzeyinde hem de kitle düzeyinde sağlanmasını, kurumsallaşmasını, kabullenilmesini, yerleşmesini, özümsemesini, meşrulaşmasını gerektirir.² Bu bağlamda, öncelikle sivil asker ilişkilerinde askeri imtiyazların demokratik yöntemlerle ortadan kaldırılmasıyla görülen demokratik dönüşüm, ülkede demokrasinin yerleşmesine ve niteliğin artmasına sebep olacaktır. Ülkeyi dış tehditlere karşı korumakla görevli ordunun seçilmiş sivil otoriteye bağlı olması ve demokrasinin yerleşip kalıcı hale gelmesi, ülkedeki sivil asker ilişkilerinin yapısı ile doğrudan ilgilidir. Demokrasinin yerleşmesi, ülkede birden fazla alanda birbiriyle koordineli olarak yapılacak reformlarla sağlanacaksa, bu dönüşüm programının en önemli boyutunu sivil asker ilişkileri oluşturur. Bu bakımdan demokrasinin yerleşmesinde sivil asker ilişkilerinin demokratik bir çerçeveye oturtulması önemli bir yer tutar.³ Sivil asker ilişkilerinde demokratikleşme ölçütlerine göre silahlı kuvvetler tam olarak sivil denetime tabi olana kadar ve anayasal demokratik düzeni kabullenene kadar demokrasi yerleşmiş sayılmaz.⁴

Demokratik rejim için en büyük tehlike, elde ettiği siyasal gücü ve sahip olduğu ayrıcalıkları bırakmak istemeyen silahlı kuvvetlerin demokratik dönüşümden memnuniyetsizliği ve geriye dönüş için istekli halidir. Türk siyasal hayatında son elli yılda

1 Stepan Alfred, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*, New Jersey: Princeton University Press, 1988, s.112.

2 Hyug Baeg Im, “South Korean Democratic Consolidation in Comparative Perspective”, *Consolidation of Democracy in South Korea*, ed., Larry Diamond ve Byung-Kook Kim, Boulder: L. Rienner, 2000, s.23.

3Aurel Croissant vd., “Beyond the Fallacy of Coup-ism: Conceptualizing Civilian Control of the Military in Emerging Democracies”, *Democratization*, 17/5 (2010), s.950-975.

4Larry Diamond, “Introduction: In Search of Consolidation”, *Consolidating The Third Wave Democracies*, ed., Larry Diamond, Marc Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien, Baltimore ve London: The John Hopkins University Press, 1997, s.11-16.

sivil asker ilişkilerinde benzer durumlar yaşanmıştır. Dünyada birçok ülkeden önce demokrasiye geçmiş bir ülke olmakla birlikte⁵ Türkiye, ileri demokrasiye sahip ülkeler arasında sayılmamaktadır. Zira demokrasi Türkiye’de birçok kez askeri darbelerle kesintiye uğramıştır. İlk olarak 1960 darbesiyle başlayan askeri müdahaleler Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin günümüze uzanan (sorunlu) yapısını şekillendirmiştir. Türkiye’de rejim, belli aralıklarla askeri müdahalelerle kesintiye uğramakla birlikte, sonrasında siyasal iktidarı belirlemek için seçimler yapılmış, demokrasi şekli anlamda işlemiştir. Darbelerle otoriter rejime dönüş görülmesi de, ülkede demokrasi tam olarak kurumsallaşmış yerleşebilmiş değildir. Bu bakımdan uzunca bir süredir darbelerle demokrasi arasında gidip gelen Türkiye’de güçlü devlet geleneği ve sahip olduğu tarihsel mirası ile birlikte siyasette ordunun güçlü etkisi vardır.⁶ Bu gibi nedenlerle devletin koruyucusu ve rejimin bekçisi olma görevini kendisinde görerek fiili müdahaleleri sebebiyle, siyasal bir aktör gibi davranan silahlı kuvvetler ve buna bağlı gelişen sivil asker ilişkilerinin sorunlu yapısı Türkiye’de demokrasinin kökleşmemesinde en büyük etkidir. Prosedürel olarak demokratik rejime sahip olan Türkiye’de, demokratik sorunların başında gelen siyasal sistemi içindeki sivil asker ilişkilerinin yapısını incelemek, demokrasinin sağlamlaşmasını engelleyen sebeplerini anlayabilmek için gereklidir. Askeri müdahaleler, her müdahaleyle birlikte askerin artan siyasal özerkliği ve sonrasında askeri güç sahiplerinin denetimi altında demokrasiye geçiş süreci sivil siyasetçilerin faaliyet göstereceği siyasal alanı daraltmıştır. Sivil yöneticiler halkın talepleri doğrultusunda özgürce değil de, kendilerine tanınan, sınırları belirli iktidar alanı içinde ‘asker ne der’ endişesiyle siyaset yapabilmişlerdir. AB sürecinde üyelik müzakereleri yürüten Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin durumu, demokrasinin olgunlaşmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur.⁷ Özellikle 15 Temmuz darbe teşebbüsü Türk siyasetinde askerin rolü ve sivil asker ilişkilerinin yapısını tekrar gündeme getirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, nispeten uzunca bir demokrasi tecrübesine sahip Türkiye’de, neden tekrarlanan şekilde, yaklaşık her on yılda bir askeri darbe veya darbe benzeri müdahalelerle demokrasi kesintiye uğramaktadır, sorusuna cevap aramaktır. Zira yarım asırdan fazla bir süredir ülke demokrasi rejimi ile yönetilmektedir. Ancak demokrasi idaresiyle bağdaşmayacak şekilde, ülke askeri darbe tehlikesinden uzaklaşabilmiş değildir. Bu anlamda, dünyadaki bir çok ülkeye nazaran daha uzun süre demokrasi ile yönetilmesine rağmen niçin Türkiye’de demokrasinin konsolide olamadığı, darbe tehditlerine maruz kalındığı sorusu dikkat çekicidir. Demokrasiyi tehlikeye sokacak şekilde, siyasal sistemde askerin neden ve nasıl imtiyazlı bir konuma sahip olduğunun anlaşılması, bu konudaki eksikliklerin görülmesini sağlayacak, dolayısıyla bu alanda yapılacak düzenlemelere ışık tutabilecektir.

5 Huntington, ülkeleri tarihsel olarak demokrasiye geçiş dönemlerine göre sınıflandırmıştır. Bu tasnife göre, Türkiye 1945’lerden itibaren ‘ikinci dalga’da demokrasiye geçen ülkeler arasında sayılmıştır. Ayrıntı için bkz: Samuel Huntington, *Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratikleşme*, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1991.

6 Metin Heper, “The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy”, *Comparative Political Studies*, 25/2 (1992), s.169-194.

7 Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, İstanbul: Doğan Kitap, 2003, s.16.

Çalışmada, sivil asker gerilimi ve sonucunda rejim içinde askere ayrıcalıklı statü kazandıran 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, 27 Nisan ve 15 Temmuz askeri müdahale süreçleri, demokrasiye etkisi yönüyle sivil asker ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Bunlardan 27 Nisan ile 15 Temmuz müdahalelerinin demokratikleşme sürecinde gerçekleştiği ve sivil direniş ile karşılaştığı için ayrıca dikkate değerdir. Böylece Türkiye’de demokratik rejim ne tür bir sivil asker ilişkileri problemiyle karşı karşıya kalmıştır, sivil ve askeri kesim arasındaki nasıl bir güç ilişkisi vardır ve bu alanda ne gibi düzenlemeler yapılmıştır gibi sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır. Demokratik sivil asker ilişkilerini tesis etmede yol göstermesi açısından bu sorular anlamlı görünmektedir. Zira Avrupa Birliği sürecinde üyelik kriterleri gereğince birtakım hukuki değişiklikler yapılmasına rağmen, son yaşanan 15 Temmuz hadisesinden sonra, Türkiye’de askerin hala darbe yapma düşüncesinde olduğunu görmek, üzerinde çokça düşünülmesi gereken bir konu olarak ciddiyetini korumaktadır. Açık ki, demokrasinin tam anlamıyla yerleşebilmesi için belirli periyotlarla tekrarlanan askeri darbeler döneminin sona ermesi gerekir. Bir ülkede demokratik yöntemle seçilmiş sivil hükümetin darbe tehdidinden ve askeri vesayetten uzak siyasal kararlar alabildiği koşullarda, demokrasi geriye gitme riskinden uzak olarak yaşayabilecektir.

Çalışmada esas olarak, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin yapısı ve gelişimi, TSK’nın askeri müdahalelerle genişleyen siyasal gücü ile ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir. Zira bu siyasal güç, tekrar bir müdahale için zemin teşkil etmiştir. Bu bağlamda demokrasiye kesintiye uğratarak kurumsallaşmasını engelleyen, ülke yönetiminde TSK’nın imtiyazlar elde etmesine sebep olan ve tekrarlanan darbeler, sivil asker ilişkileri temelinde, ordunun siyasete müdahalesi çerçevesinde incelenmektedir. Şüphesiz ilişkilerdeki bu yapıyı şekillendiren, ülkeye özgü tarihi, kültürel, sosyolojik faktörlerin de etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda, Türkiye’de askeri darbelerin, siyasal, sosyal, iktisadi sebepleri de vardır. Bu gibi iç faktörlerin yanında, ABD’nin rolü gibi dış faktörlerinde de darbelerde etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla darbeler tek bir faktörle açıklanamaz.⁸ Bütün bu iç ve dış faktörlerle beraber, Türkiye’deki askeri darbelerin sebeplerini ve sonuçlarını ayrıntılı olarak incelemek ayrıca bir çalışmanın konusu olup, bu makalenin sınırları dışındadır. Bu anlamda çalışma, darbeleri, toplumsal sebep ve sonuçlarını inceleme amacıyla değildir. Çalışma esasen sivil asker ilişkileri penceresinden, TSK’nın sivil siyasal alana müdahalesini inceler. Bu doğrultuda, darbelerle askerin elde ettiği siyasal gücün, sivil asker ilişkilerini şekillendirmesi bağlamında, çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin yapısını belirleyen temel özellikleri incelenmiştir. Sonraki bölümde, Stepan’ın sivil denetimin seviyesini göstermek üzere, silahlı kuvvetlerin demok-

8 Bu konuda daha farklı bir görüş ileri süren Savran’a göre; Türkiye’deki askeri darbelerin sebepleri konusunda dış faktör olarak ABD’nin rolü yanında, Türkiye’nin tarihsel sürecini ve iç dinamiklerini ihmal etmek, yaklaşımın eksik kalmasına sebep olmaktadır. Bunlara ilave olarak askeri müdahaleleri iktisadi veya siyasal faktörlerle açıklama gayreti de tek başına anlamlı netice vermez. 1960’tan başlayarak Türkiye’ye damgasını vuran ve iç ve dış birçok etkene bağlanabilen bu askeri müdahaleleri tam manasıyla ve doğru bir biçimde anlayabilmek için ekonomik bağlamda sermaye birikiminin sonuçları olarak, devlet-sınıf ilişkileri ve sınıf mücadeleleri çerçevesinde ele almak gerekir. Ayrıntı için bk. Sungur Savran, “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, *11. Tez Kitap Dizisi:6*, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, 1987, s.132-133. Ayrıca, askerlerin sivil siyasal sürece neden müdahale ettiği sorusuna cevap arayan bir çalışma için; Birsen Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli*, İstanbul: Der Yayınevi, 1996.

ratik rejimlerde elde ettiği imtiyazlarının boyutlarını açıklayan kuramsal modeline yer verilmiştir. Bu model yardımı ile Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin seyri, yapısı, askerin siyasal güç kazandığı süreç ve sivil denetim imkânı açıklanacaktır. 27 Mayıs’tan 15 Temmuz’a kadar olan süreçte sivil asker ilişkilerinin incelendiği bölümün ardından, son bölümde Avrupa Birliği adaylık sürecinde sivil asker ilişkileri alanında yapılan reformlara yer verilecektir. Böylece silahlı kuvvetleri sivil denetime bağlı kılmak amacıyla AB sürecinde gerçekleştirilen demokratik reformların sivil asker ilişkilerine etkisi ve bu konuda gelinen nokta değerlendirilmiş olacaktır.

Türkiye’de Sivil Asker İlişkilerinin Yapısını Belirleyen Temel Özellikler

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra sivil asker ilişkilerinin inişli çıkışlı bir seyir izlediği Türkiye’de, demokratikleşme bağlamında üzerinde en çok durulan konuların başında, askerin siyasi yapı içindeki konumu gelmektedir. Sivil asker ilişkileri konusu, demokratik ölçütlerde olmadığı eleştirisiyle AB İlerleme Raporlarında en çok yer alan konulardandır. AB üyelik süreci, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur.⁹ Zira öteden beri Atatürk’ün koyduğu hedef doğrultusunda Türkiye’nin ileri medeniyetler seviyesine ulaşması için AB üyeliğini savunan, Cumhuriyetin kuruluş ilkelerinden ödün verilememesi gerektiğini savunan kesimler, AB ile müzakerelerin başlamasıyla birlikte üyelik için AB koşullarının TSK’yı zayıflatabileceğini ve Türkiye’nin güvenliğine zarar verebileceğini dile getirmeye başlamışlardır. Buna karşın daha önce AB’ye sıcak bakmayan muhafazakâr kesim ise, AB üyeliğini ve sivil asker ilişkilerinde öngördüğü düzenlemeleri benimsemişlerdi. Türkiye’deki sivil asker ilişkilerinin tarihsel seyrine bakıldığında, Cumhuriyeti kuran kadronun Kurtuluş Savaşını yürüten asker kökenli lider kişilerden oluşmasından ve bu kadronun oluşturduğu partinin (Halk Fırkası) yönetimde olmasından dolayı çok partili siyasi hayata kadar sivil asker ilişkileri konusu, Türkiye’nin önünde bir sorun olarak durmamaktaydı.¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve sonrasında kendilerini rejimin koruyucusu olarak gören ordu mensupları ilk dönemlerde ülke yönetimi ve siyasi karar alma mekanizması üzerinde herhangi bir baskı oluşturmamıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde sivil idarecilerin siyasal kontrolü ellerinde tutmaları, tamamen bir sivil denetim şeklinde kabul edilmemelidir. Zira Cumhuriyeti kurduktan sonra, sivil siyasetçi olarak ülkeyi yönetmeye devam eden başta Atatürk ve İnönü gibi liderler, eski askeri komutanlardı.¹¹ Atatürk, Cumhuriyeti askeri elitle birlikte kurarken, silahlı kuvvetlerin siyasete müdahil olmasını istememiştir.¹² 1923-1938 arası sivil asker ilişkileri böyle iken, Atatürk’ün ölümüyle Türkiye’de Ordu kendisini sadece devleti korumakla vazifeli görmemiş, aynı zamanda cumhuriyetin ve milliyetçilik, laiklik gibi Atatürk ilkelerinin koruyucusu ve kollayıcısı olarak konumlandırmıştır ki bu durum da ileriki dönemlerde askerin siyasete müdahale

9 AB üyeliği askeri kışlasında tutmaya katkı sağlayan önemli bir faktör olarak görülmüştür. Tanel Demirel, “The Turkish Military’s Decision to Intervene: 12 September 1980”, *Armed Forces and Society*, 29/2, (2003), s.275.

10 Zeki Sarıgil, “The Turkish Military: Principal or Agent?”, *Armed Forces and Society*, 40/1, (2012), s.174-177.

11 Müge Aknur, “Civil Military Relations During the AK Party Era: Major Developments and Challenges”, *Insight Turkey*, 15/4 (2013), s.134.

12 Şükrü Hanioglu, *Ataturk: An Intellectual Biography*, New Jersey: Princeton University Press, 2011, s.47

etmesinin gerekçesini oluşturmuştur.¹³ Perlmutter'e göre, 'Praetoryan' ordu olarak tanımlanan TSK, Kemalist mirası devam ettiren, anayasanın muhafızlığı yapan bir misyon ile hareket etmekteydi.¹⁴ Ordu bu misyon ile hareket ettiğini ileri sürerek, sonraki dönemlerde siyasete müdahalesini meşrulaştırmış, bu düşünce askeri müdahalelere meşruiyet zemini teşkil etmiştir. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık, TSK için temel referans noktası olmuştur. Bu meşruiyete zarar vermemek için TSK, Latin Amerika örneklerinden farklı olarak, darbelerden sonra kısa süre içinde kendini güvenceye alacak birtakım imtiyazlar elde ederek, yönetimi sivillere devretmiştir.¹⁵ Atatürk, daha 1923'lerin başında cumhuriyet idaresinin ve askerinin sivil denetiminin Batılı uluslar gibi olmanın bir ön şartı olduğuna inanıyordu.¹⁶ Aslında o dönemde ordunun sadakati, sivil yönetime bağlılık anlayışından daha çok Atatürk'ün kişiliğiydi.¹⁷ Başka bir görüşe göre ise, siyaset yapacak olan askerlerin uniformalarını çıkarmasını öngören düzenlemeyle¹⁸, ordunun siyasetin dışında tutulmasının sebebi sivil denetimi sağlamaktan daha ziyade bu askerlerin, Cumhuriyeti kuran yeni yönetici sınıfa rakip olmasını engellemektir.¹⁹ Benzer bir görüş olarak Şen; Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi Atatürk'e muhalefet edebilecek komutanların bu şekilde tasfiyesini, ordunun Mustafa Kemal taraftarlarınınca denetim altına alınması olarak görür. Böylece ordu, iktidar denetiminde bir araç haline gelmişti.²⁰ Türkiye'de Atatürk ve İnönü dönemlerinden sonra, ordunun, ülkenin kurucu gücü olarak kendini devlet ile özdeş görme eğilimi Türk siyasal yaşamında belirgin olarak hissedilmeye başlanmıştır. Ancak ilk olarak 1960 yılında, serbest seçimlerle Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) yönetimi devralan Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı gerçekleştirilen askeri darbeye, sivil asker ilişkilerinde doğrudan askeri müdahaleler devri başlamıştır.²¹ Bu yeni dönemle birlikte asker, gerekli gördüğünde siyasal sistemi yeniden yapılandırmak için müdahale etmekten çekinmemiş,²² sonucunda ülke, askeri yönetim ile demokrasi arasında gidip gelmiştir. İlk askeri darbe olan 27 Mayıs darbesi, Türk siyasal hayatında derin izler bırakmış, demokrasinin gelişme seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. Ordunun demokrasiyi kesintiye uğratabilecek şekilde yönetime el koyması, seçilmiş bir başbakanın idam edilmesi sonrasında Milli Güvenlik Kurulu gibi organlarla yönetime ağırlığını koyması, her an bir askeri darbeye muhatap olma korkusu sivillerin asker karşısında çekingen ve ürkek davranmasına yol açmıştır. Bu düşünceyle ülkenin idare edilmesi, siyasal hayatın asker etkisiyle

13 Nilüfer Narlı, "Civil-Military Relations in Turkey", *Turkish Studies*, 1/1 (2000), s.108.

14 Amos Perlmutter, *The Military and Politics in Modern Times: on Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*, New Haven: Yale University Press, 1977.

15 Türkiye'de askerinin Latin Amerika ve diğer Ortadoğu ordularından farklı olarak elde ettiği siyasal özerkliği koruyabilme yeteneği için bk. Ümit Cizre, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, 29/ 2, (1997), s.151-166.

16 Perlmutter, *The Military and Politics in Modern Times*, s.163.

17 Dankwart A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics*, 11/4, (1959), s.547.

18 Söz konusu düzenleme, 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasa ile TBMM'ye seçilen rütbeli askerlerin on gün içinde ordudan ayrılmalarını öngörüyordu.

19 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s.76.

20 Serdar Şen, *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s. 18-19.

21 Sarigil, "The Turkish Military: Principal or Agent?", s.176.

22 Metin Heper, "Civil Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model", *Turkish Studies*, 12/2, (2011), s.241-252.

şekillenmesine sebep olmuştur.

Sivil asker ilişkileri sorunu evrensel bir sorun olarak kabul edilse de, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin diğerlerinden ayrılan kendine özgü niteliklerinin olduğu söylenebilir. Bu sorunun Türkiye’ye özgü taraflarından ilki, yapısal unsur olarak da isimlendirilebilecek olan Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesine ait boyuttur. Diğeri ise her darbe sonrasında sivil siyaset üzerinde etkisini genişletecek şekilde askerin siyasal ve kurumsal özerkliğinin²³ artırması durumudur. Türk siyasal hayatında askerin kendi asli görev alanı olan ülke savunması dışında sivil siyasette etkin ve tayin edici olmasının ana sebebi olarak bu iki faktör gösterilebilir. Türkiye’de askeri bürokrasi kendisini siyaset üstü, ulusal bütünlüğün ve milli menfaatlerin bekçisi olarak görmüştür. Asker kökenli kadrolarca kurulan yeni ulus devletin modern, laik, Batılı olarak Atatürk ilke ve inkılaplarında ifadesini bulan değerler üzerine inşa edilmesi, silahlı kuvvetlerin rejimi ve bu değerleri koruma misyonu ile hareket etmesine sebep olmuştur. Nitekim Atatürk, ordu-rejim ilişkisini açıklarken, “Ordumuz, Türk topraklarının ve Türkiye idealini tahakkuk ettirmek için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların, yenilmesi imkânsız teminatıdır”²⁴ diyerek, Orduya yüklediği bu misyonu vurgulamıştır. Yeni devletin inşasında ana hedefler olarak Batılı, çağdaş, ilerlemeci bir anlayışın hâkim olması ve devlete yön veren bu ilkelerin korunması misyonunu askeri bürokrasi üstlenmiştir.²⁵ Bu noktada sivil asker ilişkilerinde ulaşılmaması gereken hedef, demokrasinin gereği olarak sivil denetimi sağlama düşüncesinden daha farklıydı. Türkiye’de askere biçilen rol, Cumhuriyetin dayandığı temel ilkelerin ve bunun üzerinde şekillenen ulus devletin koruyucusu olma göreviydi. Osmanlı devletinden alınan yönetim geleneğiyle askeri bürokratların devletin ve toplumun yenilik hareketlerine öncülük etmesi, topluma yön veren sınıf olması Cumhuriyet döneminde de kendini göstermişti.²⁶ TSK bu anlamda Türkiye’de devletin kurucusu, resmi ideolojinin ana taşıyıcısı olarak kabul görmüştür. Rejimin ve devletin temel niteliklerinin irtica, bölücülük, iç tehditler gibi sebeplerle tehlikeye girdiğini düşündüğü durumlarda TSK, rejimin koruyucusu rolüyle sivil siyasete müdahale etmekten çekinmemiştir. Her müdahaleden sonra demokrasiye geçiş şartlarını da kendisi belirleyerek elde ettiği imtiyazlarla sonraki sivil yönetimin geleceğinde söz sahibi olmuştur.²⁷ Bu bakımdan, TSK’nın rejimi koruma ve kollama misyona sahip olduğunu düşünmesi müdahaleler için bir meşruiyet çerçevesi oluşturmuştur. Darbelere sonra iktidarı sivillere devrederek demokrasiye geçişe imkân tanısa da, TSK askeri müdahaleler sonrasında yapılan kanuni düzenlemelerle, imtiyazlarını sivil siyasette etkili ve belir-

23 David Pion-Berlin, “Military Autonomy and Emerging Democracies in South America”, *Comparative Politics* 25, (1992) s.83–103. Berlin, askeri özerklik kavramını “profesyonel özerklik” ve “siyasal özerklik” olarak ikiye ayırır. Askerin özerkliği siyasal, siyasete müdahale edici (offensive) olduğu zaman sivil - asker ilişkileri gergin ve krize açık olup, askerin uzmanlık alanı dışındaki politik konulara müdahalesini ifade eder ki bu demokrasi açısından sakıncalıdır. Profesyonel özerklik ise askerin mesleğini en iyi şekilde yapabilmesi için uzmanlık alanına çekilmesidir.

24 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961, s.403.

25 Ümit Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, der., Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s.135-161.

26 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.311-317 ve Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*.

27 Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, s.135-137.

leyici olmasını sağlayacak şekilde artmıştır. Böylece, siyasetteki ağırlığını hukuki zemine oturarak meşrulaştırmıştır. Sonucunda çoğu kere açıkça müdahale etmesine gerek kalmaksızın görünmeden ülke yönetimine ortak olma imkânı bulmuştur. Bir bakıma iktidarda bulunmak zorunda olmadan yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Bu bakımdan TSK, demokratik kurumların arkasında, ön plana çıkmadan ve aktif siyasete girmeden siyaseti ve siyasal süreçleri etkileyebilecek önemli bir pozisyona sahiptir.²⁸ Bu şekilde doğrudan sorumluluk almadan ülkedeki gündelik siyasal sorunların yıpratıcı etkisinden korunmayı başararak yönetimde etkili olmuştur. Ülkedeki siyasi krizlerin, siyaset ve siyasetçilerin kötü yönetimlerinden kaynaklandığına dair düşünceyle kendisini siyaset üstü konumda ve milli menfaatlerin bekçisi olarak görmesi, TSK'nın toplumu yönlendirme gücüne katkı sağlamıştır.²⁹ Kısaca Ordu Türkiye'de siyasete müdahale etmek için her zaman gerekçeler bulmuş, her darbe askerin siyasal özerkliğini genişletmiştir. Elde ettiği bu yetkiler ile TSK açıkça bir askeri müdahaleye gerek kalmadan siyasal sistemde söz sahibi olmuş bir başka ifadeyle yönetimde veto gücüne ulaşmıştır.³⁰

TSK'nın siyasal özerkliğini veya gücünü oluşturan kaynaklar; hukuki kaynaklar, tarihi kaynaklar, sosyal ve kültürel kaynaklar olarak üç temel başlık altında toplanabilir. Askeri darbeler sonrasında askerin siyasal süreçler içindeki rolüne hukuki altyapı hazırlayan anayasal/yasal düzenlemeler, TSK'nın siyasal gücünün maddi kaynaklarını teşkil etmiştir. Ekonomik imtiyazları ve yargı sistemi içindeki imtiyazları da gücünün maddi kaynakları olarak sayılabilir. Son dönemde AB sürecinde hukuki düzenlemelerle, bu imtiyazların demokratik yönetim standartlarına çekildiği söylenebilir. TSK için, ekonomik alandaki Ordu yardımlaşma Kurumu (OYAK) gibi kurumlarla sahip olduğu imtiyazlar, güvenlik ve savunma konularında bütçeden aldığı pay, yasal mevzuatta iç ve dış güvenlik tehditlerinin belirlenmesinde ve bunlara karşı alınacak tedbirlerde MGK gibi organlar vasıtasıyla temel belirleyici olması, önemli siyasal güç kaynağıydı.³¹ TSK'nın siyasal gücünün tarihsel kaynaklarının olduğunu da belirtmek gerekir. Osmanlı Devletinde askeri yöneticilerin devlet yöneticileri de olmaları, Genç Osmanlıların 1876'da ilk anayasanın ilanında etkili olması sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin ülke yönetiminde etkinliği ve görüşlerinin ordu içinde taraftar bulması, önemli bir husustur. Yine Kurtuluş savaşını yürüten kadroların askeri yöneticiler olması ve yeni devletin kurucu gücünün askeriye olması siyasal gücünün tarihsel kaynakları olarak sayılabilir.³² Bunlardan başka, askerin siyasal gücünü oluşturan sosyal ve kültürel kaynaklarının olduğunu da belirtmek gerekir. Asker millet

28 George Harris, "The Role of the Military in Turkey in the 1980's", *State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980s*, ed., Metin Heper ve Ahmet Evin, Walter de Gruyter, Berlin ve New York:1988, s.177-200; Stevan Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye Mısır Cezayir*, çev., Bahar Şahin, İstanbul: Hayykitap, 2007, s.241-253.

29 Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", s.150-152; Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*.

30 Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez-Sağ-Ordu-İslamcılık*, çev., Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.62.

31 Metin Heper ve Aylın Güney, "The Military and the Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience", *Armed Forces and Society*, 26/4 (2000), s.637.

32 Harris, "The Role of the Military in Turkey in the 1980's"; Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.42-66.

anlayışı, askeri kültürün TSK tarafından askerlik hizmeti yoluyla yeniden üretilip yayılması ve bunun toplum tarafından benimsenmiş olması, askerliğin kutsal sayılması, medya vb. araçlarla sivil toplumda askeri kültürü, değerleri benimsetme, toplumu yönlendirme gücü bunlara örnektir.³³

Sivil Asker İlişkilerinin Dört Kategorisi

Latin Amerika askeri rejimleri üzerinde çalışan ve bu rejimlerin askerin sivil yönetime tabi olduğu tam demokratik rejimlere nasıl dönüştürülebileceğini araştıran Alfred Stepan, seçimle işbaşına gelmiş sivil hükümetlerle asker arasındaki güç ilişkilerini incelemiştir. Geliştirdiği sivil asker gerilimi (*military contestation*) ve askeri imtiyazlar (*military prerogatives*) kavramlarıyla sivil - asker ilişkilerini iki temel boyutta ele alıp, kuramsal bir çerçeveye yerleştirerek, Latin Amerika'da askerin siyasal güç sahibi olma sürecini açıklamıştı. Böylece bir ülkede var olan sivil asker ilişkilerinin yapısını belirlemek üzere askeri imtiyazlar ve sivil asker gerilimi kavramlarını kullanarak, sivil denetimin iki boyutu olarak isimlendirdiği bir model geliştirmiştir. Bunun demokratik sivil asker ilişkilerini tesis etmek üzere bir ülkedeki sivil asker ilişkilerinin mevcut yapısını belirlemeyi ve ona uygun olarak yapılacak düzenlemelerin yol haritasını çıkarmada yardımcı olacağını söyler.³⁴

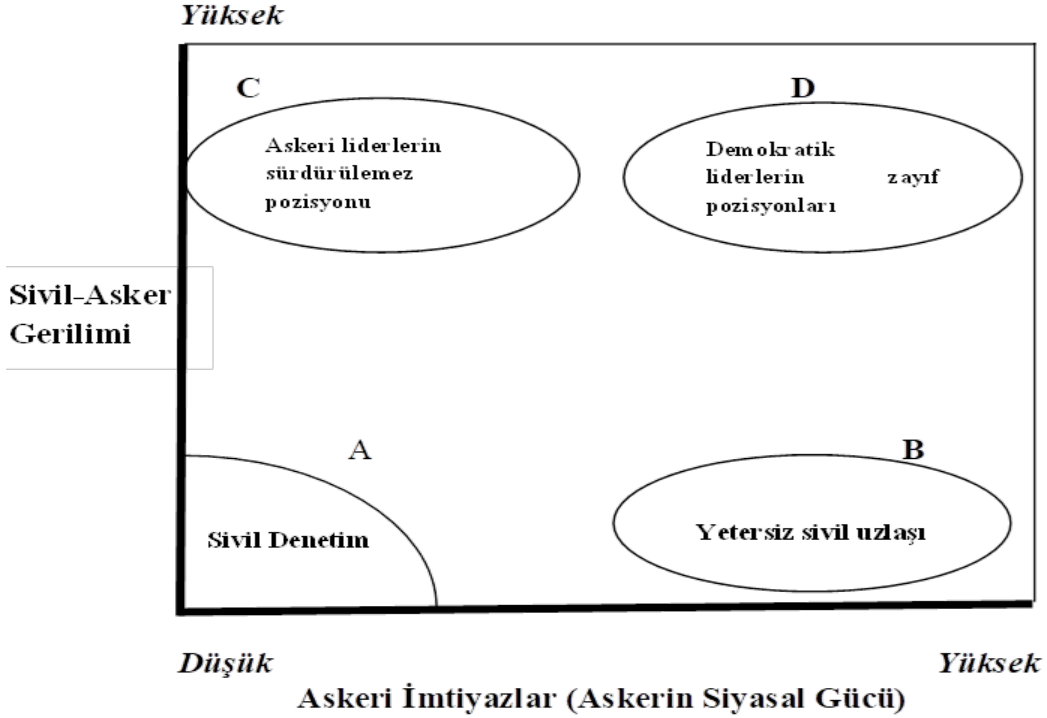
Sivil asker ilişkileri bağlamında Türkiye'de, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat 1997, 27 Nisan (e-muhtıra) askeri müdahalelerinden sonra en son 15 Temmuzda açıkça hükümet darbesine teşebbüs eden askeri yapı, Türk siyasal yaşamında belirleyici konumunu nasıl elde etmiştir, demokratik bir yönetim için sorun teşkil eden siyasi gücünü nasıl artırmıştır, siyasal gücünün kaynakları nelerdir, siyasal sistem içindeki konumu hangi boyutlardadır gibi sorular ön plandadır. Bu tür sorulara cevap verebilmek için, çok partili siyasal hayata geçildikten sonra Türkiye'de var olan sivil asker ilişkilerinin yapısının ve bu yapının demokratik sivil asker ilişkileri içinde nereye oturduğunun açıklanması bakımından, Stepan'ın bu modelinin açıklayıcı bir kuramsal çerçeve sunduğu görülmektedir. Sivil asker gerilimi ve askeri imtiyazlarla ortaya çıkan askeri siyasal güç kavramları, Türkiye'de silahlı kuvvetlerin güçlenme sürecinin ve siyasi gücünün açıklanmasında önemli kavramlar olarak durmaktadır. Zira Türkiye'de darbe ve benzeri müdahalelerle elde ettiği imtiyazlar, askere siyasal güç vermekte ve sonrasında tekrar siyasete müdahale etmesi için imkân sağlamaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye'de böyle bir etkileşimle şekillenen sivil asker ilişkilerindeki değişimi, bu değişimin nedenlerini açıklamak için faydalı görünmektedir. Aynı zamanda sivil asker ilişkilerinde demokrasinin korunması için zorunlu bir süreç olan sivil denetimin seviyesini göstermek için de kullanılabilir. Böylece Türkiye'de, askeri müdahaleler, sivil asker ilişkilerinin geçmişteki ve mevcut durumu ve ilişkilerdeki değişimin nedenleri açıklanabilir.

Sivil asker gerilimi kavramı, askerler ve siyasetçiler arasında açıkça ifade edilsin veya

33 Ayşegül Altınay, "Askerlik Vazifesinden Milli Güvenlik Bilgisine: Askerlik ve Eğitim", *Birikim*, 125/126, (1999), s.200-208.

34 Alfred Stepan, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*, New Jersey: Princeton University Press, 1988, s.97-101.

edilmesin ana konulardaki görüş ayrılığı veya anlaşmazlık durumunu ifade eder. Askeri imtiyazlar ise, askere siyasal güç sağlayan ayrıcalıklar olarak açıklanabilir. Bunlar askerin bir kurum olarak resmi, gayri resmi kazanılmış devredilemez, kendine özgü, özel hak ve imtiyazlı olduğu alanlardır. Bu hak ve imtiyazlar askerin devlet sivil toplum ve siyasal toplum arasındaki ilişkilerde veya devlet aygıtı içinde askeri olmayan alanlarda belirgin rol oynamasını veya ülke yönetiminde etkin konuma sahip olmasını sağlar. Aşağıda Şekil 1'de bu durumu gösterilmektedir.

Şekil 1. Sivil Asker Gerilimi ve Askerin İmtiyazlar Arasındaki İlişki

Sivil asker gerilimi ve askeri imtiyazlar olarak adlandırılan bağımsız değişkenlerden oluşan eksenler, demokratik sivil denetimin dört farklı değerini göstermektedir. Burada askeri imtiyazların ve sivil asker geriliminin düşük olduğu A bölgesi ile gösterilen alan, ideal sivil asker ilişkileri durumunu gösterir. Burada asker, seçilmiş sivil yöneticilerin denetimi altında olup, siyasi ve askeri konularda karar vermede sivilin tercihleri ön plandadır ve belirleyicidir. B noktasında ise, asker sahip olduğu ayrıcalıklarla güçlü bir noktada olup, siviller burada asker karşısında daha zayıf pozisyonundadır. Askeri kesimin sahip olduğu hâkim konum, sivillerin bu güç ilişkilerini sorgulamasına ve anlaşmazlık konusu yapmasına imkân vermeyecek bir konumdur. Demokratik liderler, darbeden korunmak için bu konuma itiraz edemezler. Bu nokta 'beyaz darbe' olarak da nitelendirilebilir.³⁵ Eğer demokratik seçilmiş sivil hükümet mevcut durumu değiştirmek ve askerin sahip olduğu bu imtiyazları azaltmak ve kaldırmak isterse, askeri kesim buna direnecek ve devamında sivil ve asker arasında

35 Stepan, *Rethinking Military Politics*, s.101.

gerilim artacağından ilişki durumu D noktasına kayacaktır. Bu nokta sivil asker geriliminin fazla olduğu ve askerinin imtiyazlarla güçlü olduğu bir noktadır. C noktası ise, askerinin imtiyazlarını kaybetmeye başladığı, siyasi gücünün azalmaya başladığı ancak bunu henüz kabullenemediği, bir bakıma direndiği noktadır. Demokratik reformlarla birlikte, burada askerinin sahip olduğu siyasi güç de azalmıştır. Eski Doğu Bloku ülkelerinde bu noktadakinine benzer sivil asker ilişkileri görülmekteydi. Askerinin siyasal güce rakip olmasını engellemek anlamında zayıflatılarak, sivil denetime bağlanması gibi bir durum söz konusu olup, bu durum subjektif sivil denetimi andırır. Bu modelin de gösterdiği gibi, sivil asker ilişkileri yapısı, demokrasiyi güçlendirme mücahedelesinde zamana ve koşullara göre değiştiğinden durağan değil, değişkendir. Sivil asker arasındaki mevcut ilişkiyi açıklamak üzere geliştirilmiş bir kuramsal yaklaşım olarak bu model, siyasal rejimin ne tür bir sivil asker sorunu ile karşı karşıya olduğunu göstermede ve demokratik sivil asker ilişkileri için strateji belirlemede yardımcı olur.³⁶ Aşağıda, bu kuramsal yaklaşımla Türkiye’de sivil asker ilişkileri, 1960-1997 ve 2007-2016 arası dönemlere ayrılarak incelenmektedir.

Türkiye’de 1960-1997 arası Sivil Asker İlişkileri

Bu model çerçevesinde Türkiye’de sivil asker ilişkileri değerlendirilecek olursa, ilk olarak 27 Mayıs 1960 darbesini ele almak gerekir. Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçildikten sonra iktidarın el değiştirmesiyle sivil asker ilişkileri konusu, demokrasinin yerleşmesine engel olan bir sorun olarak belirmeye başlamıştır. Yapılan serbest seçimlerle CHP’den sonra iktidara gelen DP yönetimiyle birlikte, sivil asker ilişkileri alanında bir takım sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Cumhuriyeti kuran kadrolar ve askerler geleneksel olarak CHP çizgisine yakın duruyor ve DP’nin, CHP’nin temsil ettiği devleti kuran ideolojik misyonu terk ettiğini düşünüyorlardı. DP ise buna düşünce zemininde etkili bir cevap geliştirememişti. Türk siyasi hayatında ana kırılma noktalarından birisi, 27 Mayıs askeri darbesi ile gerçekleşmiştir. Bu dönemden itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine etki eden belirleyici bir aktör olarak yer almaya başlamıştır. Askeri darbe geleneğini başlatan bu müdahale Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin demokratik yönde gelişmesine zarar vermiştir.³⁷

II. Dünya Savaşından ABD önderliğindeki Batı bloğunun temsil ettiği demokrasi cephesinin galip çıkmasıyla, bir tercihle karşı karşıya kalan Türkiye’nin yönünü Batıya çevirme kararı alması, demokratikleşme açılımlarını da beraberinde getirmiştir. Batı bloğunun içinde yer almayı isteyen Türkiye’de öncelikle tek partili siyasal yapıdan, çok partili yapıya geçişe karar verildi.³⁸ Batı dünyası ile iyi ilişkiler isteyen İnönü, demokrasi konusunda önemli bir eksikliği gidermek üzere çok partili siya-

36 Stepan, *Rethinking Military Politics*, s.102.

37 Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*; Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*; Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1 Kavramlar, Kuramlar Kurumlar*; İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010; Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011; Frank Tachau ve Metin Heper, “The State, Politics, and the Military in Turkey”, *Comparative Politics*, 16/1 (1983), s.17-33.

38Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987, s. 32-34. Bu eserinde Gevgilili, 1945’ten itibaren Türk siyasal hayatında benzerleri tekrarlanarak yaşanan önemli olayları tahlil ederek, hangi şartlar altında kısır döngüler bu şekilde tekrarlanıp durmaktadırlar, sorusuna cevap aramaktadır.

sal hayata geçerek muhalefet partisinin kurulmasına onay verdi. Menderes öncülüğünde kurulan DP'nin büyük oy farkıyla seçimi kazanarak iktidara gelmesiyle, bir anlamda kendini devletle özdeş gören CHP, iktidarını kaybetmiştir. DP iktidarında ülke yeni dönemin şartlarına uyum sağlamada birtakım sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Benzer dünya görüşüne sahip, Atatürk devrim ve ilkelerine bağlı Ordu ile CHP hükümeti arasında sivil asker ilişkileri konusunda sorun yaşanmamıştı. DP ise İnönü'ye yakın olduğu için orduya çok fazla güvenmiyordu. Menderes hükümetince Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması, üst kademedeki komutanların emekli edilmesini ve askeri terfi sisteminin değiştirilmesini, TSK içişlerine siyasi müdahale olarak görerek bu durumdan rahatsız olmuştu.³⁹ Ayrıca Ordu, laikliğe aykırı olduğunu düşüncesiyle DP'nin dini faaliyetlere karşı tavizkar davranmasından rahatsızdı.⁴⁰ Bu gelişmelerle DP iktidarı ile birlikte asker ve sivil arasındaki iyi ilişkilerin olduğu bir dönem son bulmaktaydı. Ordu, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılığından şüphe ettiği DP hükümetine karşı demokrasiyi koruma gerekçesiyle askeri müdahalenin meşru olduğuna inanmaya başladı. Bu ise 1923'ten beri Türkiye'de var olan sivil asker ilişkileri modelinin sona ermesi anlamına gelmekteydi.⁴¹ Kendini CHP'den ayırıştıran DP ile devleti ve rejimi korumakla görevli olarak Atatürk ilkelerine sıkı sıkıya bağlı ve CHP'ye yakın hisseden Ordu arasında sivil asker gerilimi yaşanmaya başlamıştı.⁴² DP iktidarı boyunca Atatürk reformlarından uzaklaşıldığı, DP'ye yakın subayların terfi ettirildiği, Ordunun itibarsızlaştırıldığı, özlük haklarının kötüye gittiği, ülkenin iyi yönetilemediği ve otoriter bir yönetim anlayışının geliştiği gerekçeleriyle Ordu içinde sivil yönetime karşı artan huzursuzluk, askeri darbeye zemin hazırlamıştır.⁴³ Sonuçta 27 Mayıs'ta Ordu bir darbe ile yönetime el koydu. 27 Mayıs darbesi, Ordu içindeki hiyerarşi dışında yapılan, bir grup orta seviyede askerin giriştiği, sonradan üst düzey askerlerin darbeye lider olarak davet edildiği bir müdahaledir.⁴⁴ Bu darbe, TSK'da şartlar olgunlaşınca siyasete müdahil olmanın gerekli olduğu düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır. Böylece Türkiye'de sivil yönetimden memnun olunmadığı durumlarda askeri darbelerle iktidarın devrilebileceği fikri gelişmiş ve sivil asker ilişkilerinde darbeler geleneği başlamış oldu.

27 Mayıs darbesi sonrasında, darbeyi gerçekleştiren 38 subaydan oluşan askeri yönetim Milli Birlik Komitesi (MBK) adıyla 17 ay ülkeyi yönetmiştir. Bu süre boyunca 1924 Anayasasının yerine yeni bir anayasa yapma çalışmalarını yönetmiştir. Ülkeyi ve demokrasiyi koruma adına DP'ye ve yöneticilerine siyasi yasaklar getirilmiş, Başbakan ve iki bakanı idam edilmişti. Yeni anayasa, TSK'nın siyasete müdahil olması yasal hale getirilmiş, askerler siyasete müdahale etmek için önemli güç elde etmişlerdi.⁴⁵ Ayrıca TSK mensuplarının özlük hakları iyileştirildi. 1961 Anayasasıyla daha önce Milli Savunma Bakanına bağlı olan Genelkurmay Başkanı, Başbaka-

39 Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.89.

40 Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s.37.

41 Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.281-286.

42 Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s.21-37; Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.282-286.

43 Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.95-104.

44 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev., Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.147-153; Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.286.

45 Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.124.

na bağlandı. Bu durum, Genelkurmay Başkanının gücünü ve yetkisi önemli ölçüde artırmıştır. 1961 Anayasası MBK üyelerine yargı dokunulmazlığı getirmiş, darbe ve sonrasındaki eylem ve işlemlerinde onları af yasalarıyla koruma altına almıştır. Yeni anayasa, silahlı kuvvetlere ülke yönetiminde etkili olmalarını sağlayacak geniş imtiyazlar tanımıştır. Asker demokrasiye geçiş karşılığında, çıkış güvenceleri elde ederek imtiyazlarını kalıcı hale getiriyordu.⁴⁶ Ayrıca anayasal bir organ olarak Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturuldu. Asker ve sivil üyelerden oluşan MGK'nin milli güvenliği ilgilendiren tavsiye kararları Bakanlar Kurulu tarafından ülke yönetiminde dikkate alınması gereken kararlar haline geldi. Milli güvenliğe yönelik tehdidin tanımlanması ve ona verilecek cevap anlamında politikaların belirlenmesinde MGK belirleyici olmuştu. Bu kurul, halkın seçtiği mecliste, milli güvenliğe dair meselelerde askerin görüşlerini dile getireceği bir platform görevi görmekteydi.⁴⁷ Böylelikle, gelişmiş Batılı demokrasilerden farklı olarak, sivil asker ilişkilerinde askere parlamento denetiminin dışında hareket alanı sağlanmış oluyordu. TSK'ya ülke içi tehditlerde operasyon yapmak üzere yetki veren İç Hizmet Kanunu (özellikle 35. Madde) yasalaştırıldı. TSK'ya ekonomik imtiyazlar sağlayan OYAK kuruldu. Görüldüğü üzere askeri kanat ile siviller arasında gerilim sonucu, ülkenin ve demokrasinin korunması, Atatürk ilkelerine ve laikliğe bağlılık gerekçeleriyle TSK siyasi alana müdahale etmiş, demokratik yollarla seçilmiş hükümeti güç kullanarak devirmişti. 27 Mayıs darbesi sonucunda elde ettikleri imtiyazlarla TSK, seçilmiş sivil yöneticiler karşısında güç kazanmış, bununla sivil otoritenin karar verme sürecine katılarak sivil siyaset alanında da yetkilerini artırmıştır.⁴⁸ Sivillerle birlikte yeni düzenin koruyucu ortakları statüsünü elde etmişlerdir.⁴⁹

12 Mart'a giden süreçte siyasi atmosfer, "liberal ve gelenekçi kesimler güçlenirken, bütün merkez dışı kalmış çevre de politik yelpaze içinde kendisine bir yer açmaya yöneliyordu"⁵⁰ şeklinde özetlenebilir. Bu ortamda, Türkiye'de Ordu, ülke yönetiminde etkili, siyasi hayatta belirleyici olduğunu ikinci kez, dönemin Adalet Partisi hükümetine bir muhtıra vererek hatırlatmıştır. 12 Mart müdahalesi, Ordu içindeki bir grubun girişiminin büyük bir askeri darbeye yol açmadan, son anda askeri muhtıra şekline çevrilmesiyle gerçekleşmiş bir müdahaledir. Planlanan askeri darbe, Ordu'nun lider kadrosunca ve emir komuta zinciri içinde muhtıraya dönüştürülmüştür.⁵¹ Özdemir'e göre, TSK'nın yönetici kadrosunun müdahalesi ile ülke, sol eğilimli bir askeri diktatörlüğün eşliğinden dönmüştür.⁵² Anlaşıldığı üzere seçilmiş sivil hükümete ve siyasi hayata güç kullanarak müdahale etme alışkanlığı kazanmış bir askeri anlayış söz konusudur. 1961 Anayasasından sonra ülke içinde sağ ve sol fraksiyonlar arasında çatışmalar görülmeye başlamış, yönetimde istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştı. İşçi partisinin kurulması, komünizmle mücadele düşüncesinin Ordu

46 Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s.97-107.

47 Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti*, s.99.

48 Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti*, s.99-100.

49 Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s.152.

50 Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.293.

51 Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s.38.

52 Darbeye teşebbüs eden askerler derhal emekli edilmiştir. Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.344-345.

içinde yaygınlaşması gibi gelişmeler ve hükümetin istikrarı sağlamada başarısızlığı gibi gerekçelerle yarı askeri darbe niteliğinde 12 Mart muhtırası yaşanmıştır. TSK, Hükümetin Atatürk ilkelerine bağlı olmayı sürdürmezse ve düzeni sağlayamazsa yönetimi devralacağını ifade ederek hükümete muhtıra vermiştir. Demirel hükümeti bu gelişmelerle istifa etmiştir. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile MGK'nın anayasadaki rolü artmış, görüşleri, Bakanlar Kuruluna doğrudan tavsiye haline gelmişti. Ayrıca bu dönemde yargı içinde ikiliğe yol açacak şekilde askeri otoritelere yargı yetkisi tanıyan yüksek askeri idare mahkemeleri ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmuştur. Görüldüğü gibi, sivil asker gerilimi sonucu 12 Mart muhtırası sonrası yaşanan gelişmelerle, askerin rejim içindeki imtiyazları biraz daha artmıştır. Sonuç olarak, sivil asker ilişkileri, Türkiye'de demokratik sivil denetim noktasından biraz daha uzaklaşmıştır.

Sivil asker ilişkilerinde önemli bir gelişme ise, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yaşanmıştır. 12 Eylül'e giden süreçte Türkiye'de ekonomik ve siyasal düzen bozulmuş, siyasal görüş ayrılıkları çatışmaya dönüşmüş, ülke içinde şiddet olayları artmıştır. TBMM, görev süresi dolan Cumhurbaşkanı'nın yerine yeni bir Cumhurbaşkanı seçememişti. CHP ve AP arasındaki çatlak büyümüş, İslami değerleri ön plana çıkaran Milli Selamet Partisi (MSP) yükselişe geçmişti. CHP'nin sola kayması, Kürtlere ve komünistler müsamahalı yaklaşıyorlar eleştirilerine yol açarken MSP'nin dini temalı siyasi programı TSK'da kaygı uyandırmaktaydı.⁵³ Özellikle 27 Mayıs darbesi ve yeni anayasa ile birlikte CHP ile görüş birliği içinde olan Ordu, Kemalizm'den uzaklaştığı düşüncesiyle 1971 sonrası Ecevit yönetimindeki CHP'den soğumaya başlamıştır. Karpat'a göre, Ordu ile parti arasındaki sosyal sınıflar, Atatürk inkılapları, laiklik, milliyetçilik hakkında fikir ayrılıklarını ortaya çıkaran bu durum Türk demokrasisine zarar vermiştir.⁵⁴ Orduya göre laiklik Atatürkçülüğün ayrılmaz bir parçasıydı.⁵⁵ Bu koşullarda sivil siyasetçilerle görüş ayrılığına düşen Ordu, TSK'ya Türkiye Cumhuriyetini koruma ve kollama görevi veren İç Hizmet Kanununun 35. Maddesini gerekçe göstererek müdahale etmiştir. Bu darbe askeri hiyerarşi içinde ve emir komuta zincirinde gerçekleşmiş bir askeri darbe olarak tarihe geçmiştir. Milli Güvenlik Konseyi aracılığıyla askeri yönetim ülkeyi 3 yıl idare etmiştir. Askeri darbeden sonra, 1961'de olduğu gibi anayasa yapacak bir kurul oluşturulmuştur. Müdahaleyi yapan askerlerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi tarafından 1982 Anayasası yapılmıştır. Bu Anayasa ile, devleti temsil eden Cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiş, MGK'nın yapısı aynen korunmuş, ancak sivil hükümetler üzerindeki yaptırım gücü artırılmıştır. Ulusal güvenlik tehditlerini tanımlamak ve alınacak önlemlere dair kararlar, askerin belirleyici olduğu MGK'da alınacaktı. Milli güvenlik ve savunma konularında MGK, hâkim karar verici haline gelmişti. Görüldüğü üzere askerin vesayet yetkileri biraz daha genişlemiştir. Ordu yeni bir anayasa ile iktidarı sivillere devrederek demokrasiye geçişe imkân verse de, bu geçiş demokrasiyi güçlendirmekten daha ziyade, asker gözetiminde yaşamak zorunda olan bir demokrasi

53 Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.200-206; Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s.40-45.

54 Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.297.

55 Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.302.

haline getirmiştir.⁵⁶

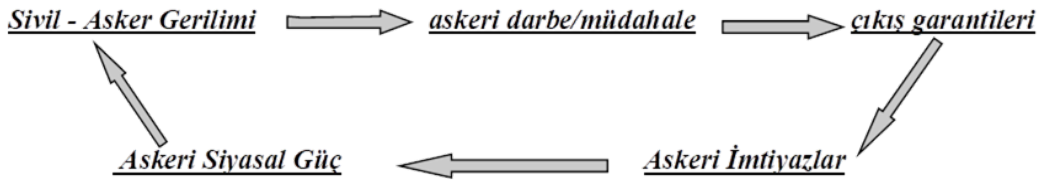
Türkiye’de Ordunun siyasete müdahale etme geleneği, 28 Şubat postmodern darbesi olarak da adlandırılan süreçte devam etmiştir. 1990’lar boyunca sivil asker ilişkileri geriliminin en önemli kaynaklarında biri, askeri kanadın laikliği tehlikeye düşürdüğünü düşündüğü Milli Görüş geleneğinden gelen ve İslami referansları olan Refah Partisi’nin yükselişe geçmesiydi. Diğeri ise ülkenin bütünlüğünü tehdit eden PKK terörünün artmasıyla Güneydoğu Sorunu veya Kürt meselesinin ortaya çıkmasıdır. Siyasal İslamcılık ve Kürt sorunu olarak da isimlendirilen bu gelişmeleri, TSK ülke bütünlüğü ve Atatürk inkılaplarına doğrudan tehdit olarak görmüştür. 1990’lı yıllarda TSK’nın bu tehdit algısı, sivil asker ilişkilerindeki gerilimin temel kaynağı olmuştur. Darbe sonrasında yapılan anayasalarla birlikte sivil siyasette MGK’nın gücünün artmasıyla, askerin ülke yönetiminde etkinliği de artmıştır. 1997’de PKK’nın artan oranda bölücü faaliyetlerinden dolayı askeri operasyonlar yoğunlaşmıştı. Ayrıca İslami referanslarla Erbakan liderliğindeki Refah Partisi’nin Doğruyol Partisi ile 1996’da hükümet kurmuştu. Bu durum TSK’nın devletin birliği, ülke bütünlüğü ve laikliğin zarar görmekte olduğu endişesiyle hükümetle arasında görüş ayrılığına ve gerginliğe neden olmuş, sivil siyasete müdahale etmesi için gerekçe teşkil etmiştir. Generallere göre, bu tür irticai faaliyetler laiklik karşıtı hareketler olup tedbir alınmalıydı. Bu gelişmelerle, TSK ilk defa açıkça bir güç kullanmadan müdahalede bulunma yöntemini tercih etmişti. Askeri kanadın etkili olduğu en uzun süreli toplantı olarak tarihe geçen 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısıyla Erbakan hükümeti laiklik karşıtı eylemlere karşı uyarılmış ve Kuran kursları, kesintisiz eğitim, imam hatip liseleri gibi konularda karar alarak irticai faaliyetlere karşı alınacak tedbirleri içeren MGK bildirisi yayınlanmıştır. Bu dönemde birçok konu sivillerle asker arasında gerilim nedeni olmuştur. 27 Mayıs darbesiyle oluşturulan askerin siyasal alanı denetleme gayesini meşrulaştıran bir araç olarak nitelendirilebilecek MGK, 28 Şubat sürecin sivil asker gerginliğinin ve askeri vesayetinin bariz şekilde hissedildiği kurumsal yapıydı. Varlığı ve yasallığı tartışılrsa da, MGK kararlarının uygulanıp uygulanmadığının denetimi amacıyla askeriye içinde Batı Çalışma Grubu kurulmuş ve Hükümet üzerinde etkili olmaktadır. Sonuçta gerilime ve askeri baskılara daha fazla dayanamayan Refahyol Hükümeti 18 Haziran 1997’de iktidardan düştü. Devletin ve kurumlarının fiilen silahlı kuvvetler tarafından ele geçirildiği, anayasanın askıya alındığı, Meclisin feshedildiği 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerden farklı olarak 28 Şubat darbesi, bu yöntemlere başvurmadan gerçekleştirildiğinden Postmodern darbe olarak tanımlanmıştır. Ancak sonuçları bakımından fiili darbelerde olduğu gibi siyasette aynı neticeyi doğurmuştur.⁵⁷ Bu askeri müdahaleden sonra bir taraftan da devam etmekte olan AB tam üyelik mücadelesi neticesi Türkiye 1999 yılında AB’ye aday ülke olarak ilan edilmiştir. Sonrasında AB üyelik kriterleri gereğince özellikle 2002 sonrası sivil siyasette askerin rolünü sınırlandırmak, asker üzerinde demokratik sivil denetimi sağlamak üzere birtakım reformlar yapılmış, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin yapısı

56 Gareth Jenkins, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s.46.

57 “Postmodern Darbe: 28 Şubat”, <http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat/>, (erişim 11 Mayıs, 2019).

değişmeye başlamıştır.⁵⁸ Ancak yine de sivil asker ilişkilerini demokratik standartlara getirmek üzere AB sürecinde yapılan reformlara rağmen, askerin sivil hükümete karşı verdiği 27 Nisan 2007 e-muhtırası olayı yaşanmış, 15 Temmuz 2016'da bir darbe girişimi yaşanması engellenememiştir.

Türkiye'deki askeri müdahalelere bakıldığında hepsinde ortak özellik olarak sivillerle yaşanan gerginlik söz konusudur. Bir başka ifadeyle, sivil asker gerilimi sonrasında devletin birliğini, ülkenin bütünlüğünü ve milli menfaatleri korumak gerekçesiyle TSK'nın siyasete açıkça güç kullanarak veya örtülü şekilde müdahale ettiği görülür. Gerilimin kaynağına bakıldığında Atatürk inkılaplarından uzaklaşma ve laikliğin tehdit altına girmesi ve Kürt sorunu gibi konular en başta gelmektedir. Müdahale sonrasında TSK, sivil siyaseti kontrol edebileceği imtiyazlar elde etmiş, bu bir sonraki müdahale için askere güç ve yetki sağlamıştır. Ülkenin seçilmiş Başbakanını idama götüren 27 Mayıs darbesiyle başlayan askeri müdahaleler Türkiye'de siviller üzerinde bir bakıma travma etkisi oluşturmuştur. Demokratik olarak seçilmiş hükümetler siyaset yaparken çoğunlukla askeri etkiden bağımsız hareket edememişlerdir. Türkiye'de ilk 27 Mayıs ile başlayan darbeler silsilesi 15 Temmuz 2016'ya kadar uzanmıştır. Böylece TSK, Türkiye'de siyasal hayatının temel aktörlerinden biri olarak konumunu belirlemiştir. Sivil asker ilişkileri tarihine bakılacak olursa, TSK darbelerle ilk başta doğrudan yönetimi devralmış, sonrasında bazı teminatlar elde ederek iktidarı sivillere devretmiştir. Türkiye'de asker, iktidarı sivillere devretse dahi, müdahalelerle elde ettiği resmi veya gayri resmi mekanizmalar yoluyla siyasete etkin olmaya devam etmiştir. Askeri rejimden demokratik düzene güvenli bir şekilde geçmek için sivil siyasal liderlerin askere ödediği bir bedel olarak da açıklanabilecek çıkış güvenceleri kapsamındaki hukuki düzenlemelerle rejim içinde imtiyazları artan Ordu, siviller karşısında güçlenmiştir. Bu durum sivillerle gerilimin sebebi olmuş, sivil asker çekişmesinin ve dolayısıyla bir sonraki askeri müdahalenin zeminini hazırlamıştır. Askeri müdahale üreten bu süreçte Türkiye'de demokratik sivil denetim tam olarak tesis edilememiştir. Türkiye'nin demokrasi mücadelesinde aslında sivil asker ilişkilerinin durumu belirleyici olmuştur. Türk siyasi hayatının şekillenmesinde askerin ana aktör olarak yer aldığı ve siyasal güç elde ettiği 2007 e-muhtırasına kadar olan süreç aşağıdaki gibi bir şema ile gösterilebilir.

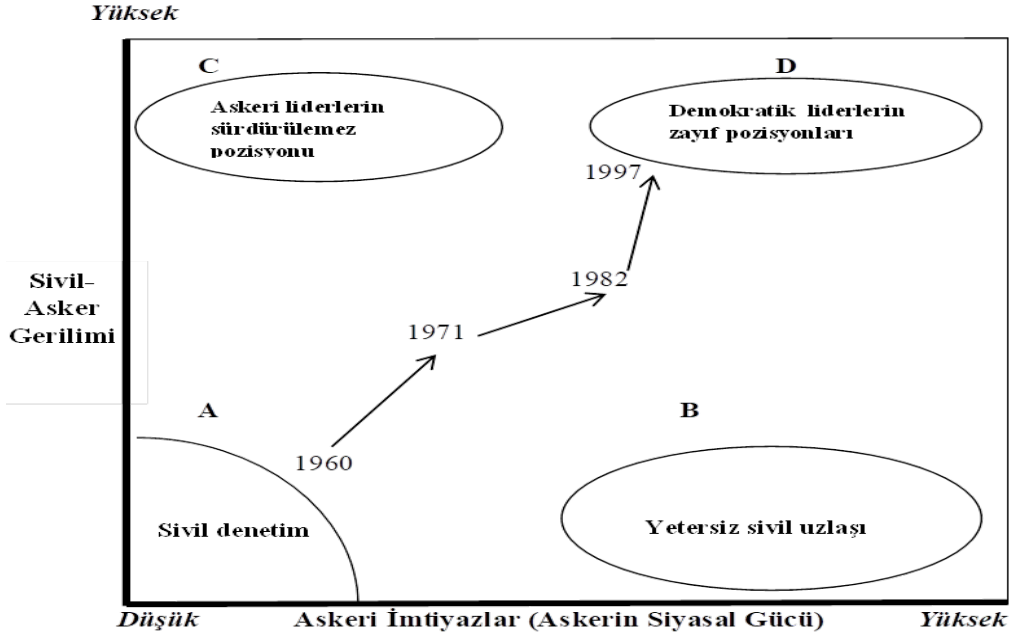

Şema 1. TSK'nın darbelerle imtiyazlar elde edip, siyaset üzerinde siyasal güç kazanması süreci

Bu döngü, uzunca bir demokrasi tecrübesine sahip olan Türkiye'de demokrasinin konsolide olmasını engelleyen bir süreç olarak kabul edilmektedir. Türk siyasi haya-

58 Aylin Güney ve Petek Karatekioglu, "Turkey's EU Candidacy and Civil - Military Relations: Challenges and Prospects", *Armed Forces and Society*, 31/3, (2005), s.441-443.

tında görülen askeri müdahalelerle demokrasi birçok kez kesintiye uğradığı için demokrasi ve demokrasi kültürü tam olarak yerleşip kurumsallaşamamıştır. Türkiye’de 28 Şubat sürecine kadar olan dönemde sivil asker ilişkilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda şekillenen sivil asker ilişkileri durumunu Stepan’ın modelinde yerine koyarsak, aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkar.

Şekil 2. 1960-1997 arası Türkiye’de sivil asker ilişkileri

Bu tablo, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin 1960 askeri müdahalesinden sonra sivil denetim noktasından ne kadar uzaklaştığını göstermektedir. Aynı zamanda, askeri müdahaleler sonrası sivil asker gerilimi ve askerin siyasal güç kazanması arasındaki ilişkiyi açıklar. Darbe tarihleri arasındaki okların yönü sivil asker arasındaki gerilimin ve askerin siyasal gücünün zamanla giderek artmasına işaret etmektedir. Her askeri darbe bir sonrakine zemin oluşturmuş, adeta gerçekleşmesinin koşullarını hazırlamıştır. 1999’a kadar TSK, darbelerle güç kazanmaya devam etmiş, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinde döngü bu şekilde işlemiştir. 1999’da AB’ye aday ülke kabul edilmiş, sonrasında üyelik koşullarını sağlamak için yapılan reformlarla, sivil asker ilişkileri nispeten demokratik ölçütlere uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.⁵⁹ Böylelikle, TSK 27 Nisan e-muhtırasına giden süreçte şüphesiz imtiyazlarının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Ancak, siyasette söz sahibi olma ve belirleyici olma girişimlerine devam etmiş, hukuki anlamda eski gücünde olmasa da, 27 Nisan’da bir kez daha muhtıra vererek siyasal alana müdahale etmeyi denemiştir. Bu durumda asker, hukuki düzen içinde resmi olarak sahip olduğu siyasal gücünün maddi kaynaklarının yanında gayri resmi olan tarihsel, sosyal ve kültürel kaynaklardan gelen siyasal gücü vasıtasıyla müdahaleye teşebbüs edebilmiştir.

59 Yaprak Gürsoy, “The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military”, *South European Society and Politics*, 16/2 (2011), s.293-308.

27 Nisan 2007 E-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 Darbe Teşebbüsü

2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacak olması sivillerle asker arasında gerilimi artıran önemli bir konu olmuştur. Türk siyasi hayatında öteden beri sorunlu geçen Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 12 Eylül askeri darbesinin de önemli sebeplerinden biriydi. 2007'ye geldiğinde tekrar aynı sorunla karşı karşıya kalındı. Özellikle 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanlığı, devletin en üst organı olarak, seçilmiş sivil iktidarlar karşısında devleti temsil eden bir makam olarak kurgulanmıştı. Bu sebeple yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TSK, devleti temsil makamına oturacak olan Cumhurbaşkanının devletin/rejimin niteliklerine uygun bir profile sahip olmasını istemiştir. Bu anlamda İslami gelenekten gelen ve 2002'den beri iktidarda olan AK Partili bir ismin Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasını tercih etmiyordu. Şüphesiz böyle bir partinin tek başına iktidarda olmasından ve icraatlarından memnun olmayan bir askeri kesim vardı. AK Parti'nin iktidar yıllarının başlangıcındaki laiklik tartışmaları ve daha sonra kamuoyuna yansıyan Deniz Kuvvetleri eski Komutanı Özden Örnek'in günlükleriyle ortaya çıkan darbe teşebbüsleri bunun göstergesiydi. 27 Nisan e-muhtırasından kısa bir süre önce 10 Nisan'da toplanan MGK'da irticai faaliyetlerin arttığıyla ilgili tartışmalar gündeme gelmişti. Bu dönemde sivil asker gerilimin ana kaynağını irtica-laiklik-türban tartışmaları oluşturmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı seçimi AK Parti'ye karşı muhalefetin yoğunlaştığı, Ergenekon davalarının görüldüğü, sivil asker geriliminin arttığı bir ortamda yapılmaya çalışılmıştır. Böyle bir siyasal ortamda TSK, Cumhuriyetin bekçisi olarak laikliğin tehlikede olduğu iddiasıyla, CHP'nin TBMM'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Anayasa Mahkemesine götürdüğü günde, 27 Nisanda internet sitesinde yayınladığı e-muhtıra olarak tanımlanan bir bildiri ile postmodern bir vesayet örneği sergilemiştir.⁶⁰ Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde yayınlanan açıklamada, laiklik karşıtı eylemlerle devlete açıkça meydan okunduğu ve TSK'nın laikliğin savunucusu olduğu belirtilmiş, bu vazifenin kararlılıkla sürdürüleceği ve gerektiğinde bu görevin eksiksiz yerine getirileceği sert bir üslupla ifade edilmiştir. Sonuçta TSK öncülüğünde laik çevre, devletin üst makamlarının İslami kesimin eline geçtiği düşüncesiyle, Cumhurbaşkanlığı makamına da bu kesimin belirleyeceği kişilerin oturmasını istemiştir.⁶¹ Böylece Türk siyasi hayatında, 28 Şubat postmodern darbesinden sonra postmodern bir muhtıra da yaşanmış oldu. Bu gelişmelere bakıldığında, AB üyelik müzakerelerinin devam ettiği 2007 yılında yine sivil asker gerilimi tırmanmış, askeri müdahale söylentileri konuşulmaya başlanmıştır. Ancak daha önceki darbe ve müdahalelerden farklı olarak, ilk defa, iktidarda olan hükümet basın sözcüsü aracılığıyla demokratik bir devlette bu bildirin kabul edilemez olduğunu savunarak bu e-muhtıra şeklindeki askeri müdahaleye karşı çıkmıştır. Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlı olduğunu, böyle bir açıklama yapmaya yetkisinin olmadığını ifade ederek hükümetin bu vesayet girişimine boyun eğmeme kararlılığında olduğunu açıklamıştır. AK Partinin gösterdiği bu kararlı duruş kendisine yönelmiş bir girişimi

60 Genelkurmay Başkanlığının internet sitesindeki bu e-muhtıra metni Ağustos 2011'e kadar kaldırılamamıştır.
61 Bülent Aras, "15 Temmuz Sonrası Türkiye'de Devlet Kurumlar ve Reform", 2017, İstanbul Politikalar Merkezi, http://ipc.sabanciuniv.edu/wpcontent/uploads/2017/03/15-Temmuz-sonras%C4%B1-Turkiyede-devletkurumlar-ve-reform_Bulent-Aras.pdf (erişim 03.05.2017), s.8.

ve ülkeye yönelmiş vesayet girişimini ortadan kaldırmıştır. Bu olay sonrasında AK Parti hükümeti erken seçim kararı almış,22 Temmuz 2007 seçimlerinde halkın desteğiyle iktidar yaklaşık 47 oy oranıyla tekrar tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Burada sivil asker gerilimi sonrası e-muhtıradan sonra, siyasetin kilidi açan olayın hükümetin askeri baskıya boyun eğmeyerek direnmesi, seçime gidilmesi ve büyük çoğunlukla halkın AK partiye oy vererek desteklemesi olmuştur. Bu olayla, siyasetin olağan akışının dışında darbe yapmayı ülke yönetiminde gerektiğinde başvurulabilecek bir araç olarak görme düşüncesinin tam olarak değişmediği bir kez daha ortaya çıktı. Özellikle AB sürecinde yapılan reformlarla, sivil asker ilişkilerinin demokratik bir yapıya doğru dönüşmesinin beklendiği dönemde bile, Türkiye’de askeri darbelerin ve teşebbüslerinin yaşanması düşündürücü olmuştur.

27 Mayıs askeri darbesinden sonrada devlet otoritesini ele geçirmek üzere darbeye başvurma anlayışı Türk siyasetinin sorunlu bir geleneği olarak süregelmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi de devleti ele geçirme düşüncesinin bir ürünüdür. Devleti ele geçirsek kendi dünya görüşümüze uygun olarak ülkeyi ve halkı yönetiriz, anlayışı bu darbe girişiminin temel saiki olmuştur.⁶² Bu düşüncedeki Güleciler olarak adlandırılan FETÖ mensubu kişiler bürokraside önemli konumları ele geçirdikleri gibi, TSK içinde de örgütlenerek üst komuta kademelerine kadar yükselebilmişlerdir. Örgüt, Ergenekon ve Balyoz gibi davaları da kullanarak tasfiyeler gerçekleştirmiş, ordunun üst kademesindeki mevkilere kendi görüşlerinden kişilerin gelmesini sağlamıştır. Zira bu davalarla üst düzey rütbeli muvazzaf veya emekli askerlerin tutuklanması sonucu, askeri kadrolarda boşluklar doğmuş, TSK’da terfi silsilesi bir bakıma zarar görmüştü.⁶³ AK Parti iktidarıyla sorun yaşamaya başlayan bu yapılanmaya bağlı TSK içindeki askerler, en nihai aşamada Ağustos ayında gerçekleştirilecek Yüksek Askeri Şura toplantısında ordudan ihraç edileceklerini fark ederek bir askeri darbeye teşebbüs etmişlerdir. Aslında 15 Temmuz askeri darbe teşebbüsü iktidarın otoritesini ortadan kaldırmayı amaçlayan FETÖ’nün, askeri ve sivil bürokraside kendilerine karşı sürmekte olan tasfiyeleri durdurmak üzere yaptığı son girişimdir.⁶⁴ Görüldüğü üzere ülke siyasetini şekillendirmek üzere, her ne amaç doğrultusunda olursa olsun bir yöntem olarak askeri güce başvurma anlayışı 15 Temmuz olayıyla bir kere daha ortaya çıkmıştır. Darbecilerin hedefindeki Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısı ve Türk halkının direnmesiyle 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi sonuçsuz kalmıştır. Sonrasında, sivil siyasi iktidar, 20 Temmuz’da olağanüstü hal ilan etmiş, sivil asker ilişkilerini düzenleyen ve sivil denetimi güçlendirmeye yönelik birtakım hukuki düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Aynı günlerde, sivil-asker ilişkilerinde önemli reformlar öngören669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname çıkartılmıştır.⁶⁵

Türk siyasal hayatında hemen her on yılda bir görülen askeri darbeler genel itibariyle

62 Aras, “15 Temmuz Sonrası Türkiye’de Devlet Kurumlar ve Reform”, s.4.

63 “Ahmet Zeki Üçok: TSK içerisinde halen en güçlü grup FETÖ’dür”, *Cumhuriyet* (17.08.2017), erişim 05 Haziran 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/800780/Ahmet_Zeki_Ucok__TSK_icerisinde_halen_en_guclu_grup_FETO_dur.html.

64 Aras, “15 Temmuz Sonrası Türkiye’de Devlet Kurumlar ve Reform”, s.8

65 *Resmî Gazete*, “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname: KHK 669”, 31 Temmuz 2016, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>, erişim 11 Mayıs 2019.

değerlendirildiğinde, sivil asker geriliminin en başta gelen sebepleri olarak irtica, Kürt sorunu, laikliğin korunması, siyasal istikrasızlık gibi gerekçelerle, askerin siyasette etkili olmaya devam ettiği görülür. Belirtmek gerekir ki, askeri müdahalelerde darbeci askerlerin kamuoyunu yönlendirme, kamuoyu oluşturma ve kitle iletişim araçlarını etkin kullanarak kamuoyunu yönlendirme becerileri, geniş kitlelerin desteğini alabilmelerini sağlamıştır.⁶⁶ Ancak 27 Nisan e-muhtırası ve sonraki 15 Temmuz teşebbüsünde diğer darbe veya askeri müdahalelerde görülmediği şekilde, hükümetin geri adım atmayıp müdahaleye direnmesi sivil otorite üzerinde askeri vesayet artmasına engel olmuştur. 12 Mart muhtırası ve 28 Şubat postmodern darbe sürecinde, asker fiili olarak güç kullanmasa bile sistem içinde sahip olduğu siyasal özerklikle bir askeri darbe ile elde edebileceği sonuçları, darbeye gerek kalmadan, demokratik anlayışa aykırı şekilde, sivil hükümete baskı kurarak elde etmiştir. 12 Eylül, 28 Şubat, 27 Nisan 2007 askeri müdahalelerinden farklı olarak 15 Temmuz darbesi ordunun tamamını kapsayan emir komuta zinciri içinde yapılan bir darbe değildir. Özellikle başarısız olan 15 Temmuz darbe teşebbüsü, Türkiye’de askeri darbe geleneğindeki önemli bir kırılmanın miladı olarak da kabul edilebilir. Bununla birlikte, hükümetin daha önceki örneklerde olduğu gibi askeri otorite karşısında durumu kabullenmeyip, demokrasi ve sivil üstünlük vurgusuyla dik durarak darbe teşebbüslerine karşı çıkması bakımından sonuçları itibariyle 27 Nisan e-muhtırası ve 15 Temmuz darbesi benzerlik göstermektedir. 27 Nisan ve 15 Temmuz askeri müdahaleleri, AB’ye aday ülke olarak, Türkiye’nin demokratikleşme adımları attığı, daha özeldede sivil asker ilişkilerinde, sivil üstünlüğü artırmaya yönelik reformların olduğu bir dönemde yaşanması dikkate değerdir. Sivil asker ilişkilerini demokratik standartlara getirmek üzere yapılan reformlara sıcak bakmayan ancak AB sürecinde demokratikleşme programının bir gereği olduğundan dolayı açıkça direnemeyen bir askeri anlayış söz konusudur. Ayrıca daha önceki sivil iktidarlardan farklı olarak yüzde 50’ye yaklaşan halk desteği ile tek başına iktidara gelen hükümetlerin işbaşında olması, reform sürecinin tüm zorluklara rağmen yürütülmesini sağlamıştır. Daha önceki askeri müdahalelerden farklı olarak, halk desteğini arkasına alan sivil iktidarların darbeler karşısında dik durması, darbe planlarının sonuca ulaşmasına engel olmuştur. Çalışmada ortaya konulduğu üzere, sivil asker gerilimi askeri müdahaleye zemin hazırlamış, askeri müdahaleler sonucunda TSK birtakım siyasi imtiyazlar elde ederek, siviller üzerinde vesayet yetkilerini artırmıştır. Her askeri müdahale, bir sonrakine yol açacak şekilde, askere siyasal özerklik kazandırmıştır. Türk siyasal hayatında sivil asker ilişkilerinin yapısını belirleyen döngü, bu şekilde tekrarlanarak devam etmiştir. Ancak 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016 askeri müdahaleleri karşısında sivil kanadın dik durması darbeci anlayışın meşruiyet zeminlerinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Son iki darbe örneğinden yola çıkarak, başarısız olan darbe teşebbüslerinin asker karşısında sivil otoriteyi güçlendirdiği sonucu çıkarılabilir. Askeri yönetimlerden başarılı şekilde demokrasiye geçen Güneydoğu Avrupa örneklerinde de, başarısız darbe girişimlerinin demokrasinin yerleşmesini kolaylaştırdığı görülmüştür. Zira başarısız darbe girişimleri sonrası gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, asker üzerinde sivil denetimin artmasına yardımcı olmakta ve kamuoyunda ve askeri yapı içinde

66 Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, s.151.

demokrasiye destekleri de hızlandırmaktadır. Sonuçta, başarısız darbeler demokratik sivil asker ilişkilerine kapı açtığı görülmektedir.⁶⁷

AB Sürecinde Türkiye’de Sivil Asker ilişkilerinde Yapılan Reformlar

1999’da aday ülke olarak kabul edildikten sonra Türkiye, AB sürecinde her alanda hızlı bir reform programı uygulamaya başlamıştır. Kopenhag Siyasi Kriterleri gereğince, Katılım Ortaklığı Belgesindeki hedefler ve AB İlerleme Raporlarında belirtilen hususlarda önemli adımlar atmıştır. AB resmi belgelerinde ifadesini bulan demokratikleşme beklentileri doğrultusunda Türkiye’de, sivil asker ilişkileri alanında kayda değer adımlar atılmıştır. Askerin sivil denetime tabi olmasını sağlamaya yönelik MGK’nın yapısı ve çalışma şekli yeniden düzenlenmiş, demokratik yönetime uygun olmayan birtakım anayasal ve yasal hükümler değiştirilmiş, TSK’yı sivil idare üzerinde etkili kılan kurum ve kurallar gözden geçirilmiştir.⁶⁸ Zira 28 Şubat’ın askeri baskısı ve antidemokratik uygulamaları, Türkiye’de toplumun geniş kesimlerince yoğun bir şekilde hissedilmişti. AB’ye aday ülke olarak kabul edilmenin heyecanı ile her alanda olduğu gibi, sivil asker ilişkileri alanında da 1999 sonrasında, özellikle AK Parti iktidarıyla reformlar hız kazanmıştır.

Türkiye’de, sivil asker ilişkileri alanında gerçekleştiren reformlar ana hatlarıyla üç dönemde incelenebilir. Bunlardan ilki, AB süreciyle birlikte 2002-2005 arası dönemdir. Bu dönemde, AB üyelik hedefiyle fayda-maliyet temelinde rasyonel kurumsalcılık mantığıyla, uyum yasaları çıkarılarak kapsamlı ve hızlı reformlar gerçekleştirilmiştir.⁶⁹ AB sürecinin etkisindeki ilk dönemde reformların hızlı ve kapsamlı gerçekleştirilmesinde, devletin modernleşme ve Batılılaşma hedefiyle ters düşmemek için, TSK’nın doğrudan karşı çıkmamasını etkili olduğu belirtilmelidir.⁷⁰ Bu manada, Türkiye’de askerin birçok imtiyaza sahip olduğu yönetim sisteminin demokratik yönde değişmesi için AB itici bir etken olmuştur.⁷¹

İlk dönemde en belirgin reformlar olarak Ağustos 2003’te 7.Uyum paketi çıkartılmış, MGK’nın yapısı ve yetkilerinde siviller lehine değişikliğe gidilmiş, DGM’ler kaldırılmış, askeri mahkemelerin sivilleri yargılaması ile ilgili yetkisi kısıtlanmıştır. Sivil asker ilişkileri alanında ilk önemli düzenleme, 2001 yılında Anayasanın 118. Maddesinin değiştirilmesi ile gerçekleştirilmiş, MGK kararlarının tavsiye niteliği taşıdığı hükme bağlanmıştı. Daha sonra 2004 yılında Anayasa’nın Sayıştay ile ilgili 160’ıncı maddesi mali denetim ve şeffaflığı temin için kaldırılmış, TSK’nın mali yönden denetlenmesinin yolu açılmıştır. MGK’nın iki ayda bir toplanacağı hükme bağlanmış, MGK Genel Sekreterliği Kanununun 19.Maddesi de Anayasa’da öngörülen özel hayatın gizliliği ilkesi uyarınca kaldırılmıştır. 2004 Temmuz ayında kabul edilen 8.Uyum

67 Yaprak Gürsoy, “The Changing Role of the Military in Turkish Politics: Democratization through Coup Plots?”, *Democratization*, 19/4, (2012), s.748.

68 Güney ve Karatekioglu, “Turkey’s EU Candidacy and Civil - Military Relations”.

69 Önder A. Afşar, “Rasyonel Kurumsalcılık Ve Sosyolojik Kurumsalcılık Açısından Avrupalılaşma Yaklaşımı”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 30. Yıl Özel Sayısı, (2017), s.65-80.

70 Ersel Aydın, Ali Nihat Özcan ve Doğan Akyaz, “The Turkish Military’s March Toward Europe”, *Foreign Affairs*, 85/1, (2006), s.77-90.

71 Gürsoy, “The Impact of EU-Driven Reforms.”

paketi ile YÖK ve TRT üyeliğine asker kökenli kişilerin atanması uygulaması kaldırılmıştır. Sivil asker ilişkilerinde ilk dönemde atılan bu adımlar yeterli olmasa da çok değerliydi. Zira üzerinde konuşmanın bile zor olduğu konularda, siviller lehine askeri vesayeti sınırlamayı amaçlayan düzenlemeler yapıyordu.

Sivil asker ilişkilerinde ikinci reform dönemi, 2007 sonrası dönemdir. Sivil asker ilişkilerinde krize neden olan 2007 e-muhtırasının etkisiyle, askeri vesayet azaltılması ve sivil denetimi sağlamaya yönelik ikinci dalga reformlar yoğun olarak 2009-2013 arası dönemde yapılmıştır. Ancak bu kez reformların AB etkisinden daha çok iç dinamiklerle gerçekleştirildiği söylenebilir.⁷² Sivil asker ilişkileri alanında yapılan en önemli reformlardan biri Şubat 2010'da Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü'nün (EMASYA) yürürlükten kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir.⁷³ Böylece askere, ülke içi güvenlik olaylarında şehirlerde operasyon yetkisi veren ve askeri müdahalelere zemin hazırlayan düzenleme ortadan kaldırılmış oldu. 2010 yılında, savaş dönemi dışında askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmış, ulusal güvenlik tanımını ve sınırlarını belirleyen Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nin hazırlanmasında, sivil siyasi iktidarın belirleyici olması sağlanmıştır. Ayrıca 2010'da, askerlerin tayin ve terfi işlerine bakan Yüksek Askeri Şura kararları yargı denetimine açılmıştır. 2011'de Sayıştay'a, önceden izin almaksızın askeri harcamaları denetleme yetkisi verilmiştir. 2012 yılında Milli Güvenlik dersleri Milli Eğitim Bakanlığı müfredatından çıkarılmıştır. 2013 Temmuzunda yapılan önemli bir düzenleme ile askeri müdahalelere gerekçe olarak gösterilen TSK İç Hizmet Kanununun 35.Maddesi, yurtdışı tehditleri esas alacak şekilde değiştirildi. Bu değişiklik ile askeri darbelerle dayanak teşkil ettiği ileri sürülen TSK'nın Cumhuriyeti koruma ve kollama görevi kaldırılmış oldu.⁷⁴

Sivil asker ilişkilerinde yapılan onca düzenlemeye rağmen 15 Temmuz darbe teşebbüsünün yaşanması akıllara bu konuda nerelerde eksiklik var sorusunu getirmiştir. Sivil asker ilişkilerinin demokratikleşmesi doğrultusunda ilk iki dönemde yapılan reformlar incelendiğinde, bunların daha çok TSK'nın sistem içindeki siyasal özerkliğini azaltmayı amaçlayan düzenlemeler olduğu görülür. Bunlar, askerin darbelerle elde ettiği siyasal gücünü hukuk sistemi içinde meşrulaştıran anayasal ve yasal düzenlemeleri ortadan kaldıran, siyasete müdahalesini engellemeye yönelik düzenlemelerdi. Bir başka ifade ile hükümetin yetki alanı içindeki siyasal karar alma gücüne askerin müdahil olmasını engellemek üzere birtakım düzenlemeler yapılmıştı. 2016 yılına kadar gerçekleştirilen reformlar askerin siyasal sistem üzerindeki ayrıcalıklarını kaldırmayı amaçlarken, TSK'nın profesyonellik anlayışına uygun şekilde mesleki kurumsal dönüşümünü sağlayacak düzenlemeler yapılamamıştır. Başarılı bir demokratik dönüşüm süreci için askeri imtiyazları azaltmanın yanında, ordunun profesyonel mesleki dönüşümünün sağlanması da gerekmektedir. Ordunun aşırı kurumsal nitelikleriyle kendisini devletle diyalog halinde gören bir konumdan, devlet içinde, devletle bütünleşmiş, devletin diğer birçok organından biri konumuna gelmesi ge-

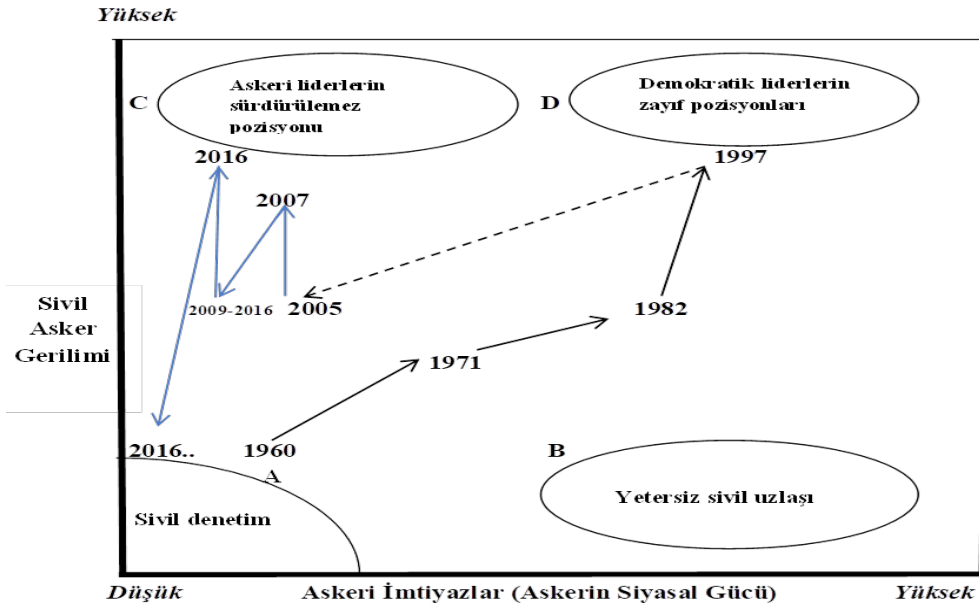
72 Gürsoy, "The Changing Role of the Military in Turkish Politics", s.745-748.

73 EMASYA Protokolü İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında 07.07.1997'da imzalandı. Polisin yeterli olmadığı hallerde toplumsal olaylara müdahale için askere yetki veriyordu.

74 Hale Akay, "Demokratik Gözetim: Kurumsal Değerlendirme", *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, der., Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel, İstanbul: TESEV Yayınları, 2009, s.117-134.

rekir. Bu, profesyonellik ekseninde silahlı kuvvetlerin doğasının tekrar tanımlanmasıyla mümkün olabilir. Demokratik sivil denetim için önem arz eden bu hedef, bir 'kurum' olarak ordudan, bir 'meslek' olarak orduya dönüşüm ile sağlanabilir.⁷⁵

Türkiye'de sivil asker ilişkilerinde ilk dönemlerde yapılan reformların yanında, ordu yapılanmasına ve mesleki dönüşümüne dair adımların atılmasının önemi 15 Temmuz darbe teşebbüsünde en açık şekilde anlaşılmıştır. Bu olaydan hemen sonra, Hükûmet ilk olarak sivil-asker ilişkilerinde önemli reformlar getiren 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyi çıkartmıştır. Darbe girişimi sonrası TSK yapılanmasında köklü değişiklikler yapılarak, sivil asker ilişkilerinde üçüncü reform dönemi başlamış oldu. Sivil asker ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası oluşturan ve daha çok TSK yapısında değişiklikler getiren düzenlemeler ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanları Milli Savunma Bakanı'na ayrı ayrı bağlanmış ve sorumlu olmuşlardır. Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığı kapsamına alınmıştır. Yüksek Askeri Şura'nın sivil üye sayısı artırılmıştır. Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın kuvvet komutanlıklarına doğrudan emir vermeleri sağlanmış, emrin hiçbir makamın onayına bağlı kalmadan yerine getirilmesi koşulu getirilmiştir. Askeri liseler ve Harp Akademileri kapatılmış, Milli Savunma Üniversitesi kurularak, Harp Akademisi eğitimlerinin burada verilmesi karara bağlanmıştır. Bu yenilik askeri zihniyetin demokratik dönüşümünü sağlama doğrultusunda önemli bir adımdır. Subay ve astsubayları atama yetkisi Milli Savunma Bakanının onayına bağlanmıştır.

Şekil 3. 1960-2016 arası Türkiye'de sivil asker ilişkileri

Büyük şehirlerin içerisinde yerleşik askeri kışlalar şehir dışına çıkartılmıştır. Anlaşıldığı üzere, yapılan bu düzenlemeler daha çok TSK'nın kurumsal yapısıyla ilgili

75 Narcis Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, çev., Şahika Tokel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.78.

reformlardır. Avrupa Birliği sürecinde gerçekleştirilen demokratik reformlar ve bu dönemde yaşanan 27 Nisan e-muhtıra krizi ile 15 Temmuz darbesi, Stepan'ın modelinde yerine koyulduğunda, ortaya Şekil 3'teki durum çıkmaktadır.

AB sürecinde, AK Parti'nin değişiklik yapmayı gerekli gördüğü konuların başında, sivil asker ilişkileri konusu gelmekteydi. Türk siyasal hayatında önemli bir yeri olan sivil asker ilişkileri alanında yapılan reformlar değerlendirildiğinde, bu reformların AK Parti Hükümetlerinin en çok istediği ve en çok zorlandığı düzenlemeler olduğu söylenebilir. Zira devlet içinde askeri kanat ile siviller arasında 2002'den bu yana darbe boyutuna da ulaşan birçok sürtüşme yaşanmıştır. FETÖ'nün de kendisine iktidar alanı açmak üzere bu alana açıktan müdahil olmasıyla, sivil asker ilişkilerinde demokratik bir yapının oluşmasının ne kadar gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Osmanlı mirasından Cumhuriyet dönemine yansıyan, yasal/anayasal güvencelerle kurumsallaşmış ve kendisini devletin koruyucusu olarak gören köklü bir askeri bürokrasi söz konusudur. Nitekim AB reform sürecinde Türk demokrasi tarihine iz bırakan 27 Nisan e-muhtıra girişimi yaşanmıştır. Bu zor alanda yapılan demokratik düzenlemelerin, bir bakıma Avrupa Birliği'nin sağladığı meşruiyet çerçevesinde gerçekleştiği ileri sürülebilir. Bununla birlikte, üyelik umudunun belirsizliğe girmesiyle AB etkisinin azaldığı 2005 sonrası dönemde yapılan reformların, daha çok iç dinamiklerin etkisiyle gerçekleştiği görülür. Ülke içi sorunların ortaya çıkardığı ihtiyaçlarla, sivil asker ilişkilerinde düzenleme yapma gereği ortaya çıkmıştır. Bunun en bariz göstergesi, askerin sivillerle yeni bir gerginliği göze alarak, siyaset üzerinde vesayetini devam ettirme düşüncesiyle 27 Nisan muhtırasını vermiş olmasıdır. İlk iki dönemde, askerin rejim içindeki imtiyazlarının azalmasını sağlayan düzenlemeler gerçekleştirilmişti. Demokratik sivil denetimi tesis etmede önemli bir dönemeç olarak, TSK'nın yapısında profesyonel mesleki dönüşümü amaçlayan reformlar ise, başarısız darbe girişimi olan 15 Temmuz koşullarının sivil yönetime verdiği meşruiyet çerçevesinde gerçekleşebilmiştir. Aynı kapsam ve büyüklükte bir reformun normal koşullarda yapılabilme ihtimalinin ne olduğu sorusuna rahatlıkla olumlu cevap verebilmek pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada incelendiği şekliyle, sivil asker ilişkileri literatürüne göre, hükümet darbesinden sonra silahlı kuvvetler yönetimden çekilip iktidarı sivillere devrederken, bu geçişin koşullarını kendisi belirlemektedir. Bu şekilde iktidardan, çıkış güvenceleri almakta ve demokrasilerde sivillerin etkin ve belirleyici olması gereken bazı siyasal alanlarda, ulusun yüksek çıkarlarının koruyucusu sıfatıyla ayrıcalıklı konum elde etmektedirler. Sivil iktidarla yaşadığı gerilimler sonunda asker, darbelerle elde ettiği siyasal gücü ve ayrıcalıkları, demokrasiye geçiş aşamasında anayasa ve yasalara yerleştirerek hukuki hale getirmektedir. Böylelikle bu imtiyazlarının kalıcı olmasını sağlamaktadır. Bu şekilde sivil siyaset aleyhine genişleyen askeri özerklik bir sonraki darbe için zemin oluşturmaktadır. Sağlam bir demokrasi inşa etmenin önünde engel olan çıkış güvenceleri bir anlamda askeri rejimden demokratik rejime güvenli şekil-

de geçmek için sivil siyasal liderlerin askere ödediği bir bedeldir.⁷⁶ Türkiye örneğinde Ordu, benzer şekilde askeri müdahalelerden sonra kısa süre içinde iktidarı sivil yönetime devretmesine rağmen, bu tür imtiyazlarla siyasetteki etkinliğini artırmıştır. Bu durumda, yapılacak düzenlemelerle askerin esas görevi olan ülke savunmasını en iyi yapacak şekilde asli görevine yönlendirilmesi gerekir. AB sürecinde Türkiye'de hızlı bir reform süreciyle sivil asker ilişkilerini düzenleyen bu tür düzenlemeler yapılabilmektedir.

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk dönemde Kurtuluş savaşını yönetmiş askeri kadrolar, daha sonra ülke yönetiminde yer aldığı için sivil asker ilişkileri sivil yönetim için sorun teşkil etmemiştir. 1950'lere kadar CHP ile benzer dünya görüşüne sahip, Atatürk devrim ve ilkelerine bağlı Ordu ile hükümet arasında sorun yaşanmamıştır. Ancak sonrasında, Atatürk devrimlerine bağlılığından şüphe ettiği DP iktidarı ile asker arasında birtakım sorunlar yaşanmıştır. Devleti kuran ideolojik misyonu terk ettiği düşüncesiyle DP hükümetine karşı, rejimi/demokrasiyi koruma gerekçesiyle, TSK 27 Mayıs'ta ilk darbeyi gerçekleştirmişti. Böylece Türkiye'de sivil asker ilişkileri biçimini belirleyecek olan askeri darbeler geleneği başlamış oldu. Sonunda TSK'da, sivil yönetimden memnun olunmadığı durumlarda siyasete müdahale edilebileceği anlayışı ve gerektiğinde askeri darbelerle iktidarın değiştirilmesinin meşru olduğu düşüncesi gelişti. Bu düşünce Türk siyasal hayatı ve demokratik yaşamında önemli oranda belirleyici olmuştur. 27 Mayıs askeri darbesini daha sonra, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, 27 Nisan, 15 Temmuz müdahaleleri izlemiştir. Demokrasi kuramına aykırı şekilde, gerektiğinde darbelerin meşru olduğuna dair gelişen inanç, demokratik yollarla seçilmiş sivil hükümetler üzerinde baskı unsuru olmuştur. Halktan aldıkları ülkeyi yönetme yetkisini kullanırken hükümetler, kendisini devletin ve rejimin koruyucusu olarak gören askeri otoritenin belirlediği geniş milli güvenlik anlayışının sınırları dışına çıkmaya cesaret edememişlerdir. Ülke sorunlarının çözümü noktasında siyaset üretmesi gereken hükümetler, darbe veya askeri müdahale endişesiyle iktidar yetkilerini tam manasıyla kullanamamışlardır. Ülkeyi dış tehditler karşı savunmak için yeterince güçlü olması gereken silahlı kuvvetler, sahip olduğu gücü ülke içi siyaseti şekillendirmek üzere kullanmaya başladığında demokrasi zarar görmeye başlamıştır.

Türkiye örneğinde Ordu sivillerle belirli konularda gerilim içinde olmuştur. Sivil asker gerginliğinin kaynağı olarak laiklik, siyasal İslam, Kürt sorunu gibi konular bunların en başta gelenleridir. Gerilim kaynağı bu konular askere sivil siyasete müdahale için gerekçe teşkil etmiştir. Her askeri müdahale askerin rejim içinde imtiyazlarını ve siyasal gücünü artırmasıyla sonuçlanmıştır. Siyasal özerkliği artan asker, siyasete daha çok müdahil olma gücünü elde etmiş, bu döngü sivil asker ilişkilerinde demokratik sivil denetimi imkânsız hale getirmiştir. Ancak AB sürecinde yapılan demokratik reformlarla, TSK'nın siyasal imtiyazları azalmaya, sivil denetim imkânı belirmeye başlamıştır. Bu süreçte yaşanan 27 Nisan e-muhtırası ve 15 Temmuz darbe teşebbü-

76 Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s.98-112; Ayrıca konuyla ilgili şu esere de bakılabilir: Ergun Özbudun ve Serap Yazıcı, "Military Regimes' Extrication From Politics: Exit Guarantees", *Nation, Power, Society*, ed., Alexandra Jasinski Konia ve Jacek Raciborski, Warszawa: Scholar, 1996, s. 325-340.

sü, daha önceki askeri müdahalelerden farklı olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hükümetin demokratik ilkeleri hatırlatarak kararlı tutumu ve sivil halkın desteği ile bu darbe teşebbüsleri başarılı olamamıştır. Güçlü sivil hükümetler ve geniş halk desteği, askeri müdahaleleri başarısız kılarken sivil denetim imkânını artırmıştır. Buradan çıkan sonuç, askeri müdahaleler askerin siyasi gücünü artırırken, başarısız darbe girişimleri asker karşısında sivil otoriteyi güçlendirmektedir. Sonrasında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, asker üzerinde sivil denetimin artmasına yardımcı olmaktadır. Yapılan onlarca reforma rağmen silahlı kuvvetlerin 15 Temmuzda olduğu gibi darbeye teşebbüs edebilmesi, askerin siyasi gücünü oluşturan imtiyazlarını hukuk düzeni içinde ortadan kaldırmanın yeterli olmadığını göstermiştir. Bunun yanında silahlı kuvvetlerin demokratik ölçütlerde kurumsal yapısını da dönüştürmek gerektiği anlaşılmıştır. Demokratik sivil denetim hedefi doğrultusunda profesyonellik ekseninde, silahlı kuvvetlerin yapısının ve görevlerinin yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun için sivil asker ilişkileri reformunun ikinci ayağı olarak, 15 Temmuz sonrasında silahlı kuvvetlerin yapısında değişikliğe giden birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Neticede askerin demokratik sivil otoriteye bağlılığının sağlanması, demokrasinin ülkede yerleşmesi yolunda önemli bir eşittir.

Kaynakça

- Afşar, Önder A. “Rasyonel Kurumsalcılık ve Sosyolojik Kurumsalcılık Açısından Avrupalılaşıma Yaklaşımı”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 30. Yıl Özel Sayısı (2017): 65-80.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çev., Sedat Cem Karadeli. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- “Ahmet Zeki Üçok: TSK içerisinde halen en güçlü grup FETÖ’dür”, *Cumhuriyet*. (17.08.2017). erişim 05 Haziran, 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/800780/Ahmet_Zeki_Ucok__TSK_icerisinde_halen_en_guclu_grup_FETO_dur.html.
- Akay, Hale. “Demokratik Gözetim: Kurumsal Değerlendirme”. *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*. Der., Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnel. İstanbul: TESEV Yayınları, 2009.
- Aknur, Müge. “Civil Military Relations During the AK Party Era: Major Developments and Challenges”. *Insight Turkey*. 15/4 (2013):131-150.
- Alfred, Stepan. *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. New Jersey: Princeton University Press, 1988.
- Altınay, Ayşegül. “Askerlik Vazifesinden Milli Güvenlik Bilgisine: Askerlik ve Eğitim”. *Birikim*. 125/126 (1999): 200-208.
- Aras, Bülent. “15 Temmuz Sonrası Türkiye’de Devlet Kurumlar ve Reform”. http://ipc.sabanciuniv.edu/wpcontent/uploads/2017/03/15-Temmuz-sonras%C4%B1-Turkiyede-devletkurumlar-ve-reform_Bulent-Aras.pdf (erişim 03.05.2017)

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961.
- Aydınlı, Ersel, Ali Nihat Özcan and Doğan Akyaz. "The Turkish Military's March Toward Europe". *Foreign Affairs*. 85/1 (2006): 77-90.
- Cizre, Ümit. "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy". *Comparative Politics*. 29/2 (1997): 151-166.
- Cizre, Ümit. "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz". *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. Der., Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- Cizre, Ümit. *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez-Sağ-Ordu-İslamcılık*. Çev., Cahide Ekiz. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Cook, Stevan. *Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye Mısır Cezayir*. Çev., Bahar Şahin. İstanbul: Hayykitap, 2007.
- Croissant, Aurel, David Kuehn, Paul Chambers ve Siegfried O. Wolf. "Beyond the Fallacy of Coup-ism: Conceptualizing Civilian Control of the Military in Emerging Democracies". *Democratization*. 17/5 (2010): 950-975.
- Darbeler.com. "Postmodern Darbe: 28 Şubat". Son güncelleme 11 Mayıs 2018.<http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat/>.
- Demirel, Tanel. "The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980". *Armed Forces and Society*. 29/2 (2003): 253-280.
- Demirel, Tanel. *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Diamond, Larry. "Introduction: In Search of Consolidation", *Consolidating The Third Wave Democracies*. Ed., Larry Diamond, Marc Plattner, Yun-han Chu ve Hung-maoTien. Baltimore ve London: The John Hopkins University Press, 1997.
- Gevgilili, Ali. *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.
- Güney, Aylin ve Petek Karatekelioğlu. "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects". *Armed Forces and Society*. 31/3 (2005): 441-443.
- Gürsoy, Yaprak. "The Changing Role of the Military in Turkish Politics: Democratization through Coup Plots?". *Democratization*. 19/4 (2012): 735-760.
- Gürsoy, Yaprak. "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military". *South European Society and Politics*. 16/2 (2011): 293-308.
- Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. Çev., Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- Hanioglu, Şükrü. *Ataturk: An Intellectual Biography*. New Jersey: Princeton University Press, 2011.
- Harris, George. "The Role of the Military in Turkey in the 1980's". *State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980s*. Ed., Metin Heper ve Ahmet Evin. Berlin ve New York: Walter de Gruyter, 1988.

- Heper, Metin. "Civil Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model", *Turkish Studies*. 12/2 (2011): 241-252.
- Heper, Metin ve Aylin Guney. "The Military and The Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience". *Armed Forces and Society*. 26/4 (2000): 635-657.
- Heper, Metin. "The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy". *Comparative Political Studies*. 25/2 (1992): 169-194.
- Huntington, Samuel. *Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratikleşme*. Çev., Ergun Özbudun. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1991.
- Im, Hyug Baeg. "South Korean Democratic Consolidation in Comparative Perspective". *Consolidation of Democracy in South Korea*. Ed., Larry Diamond ve Byung-Kook Kim. Boulder: L. Rienner, 2000.
- Jenkins, Gareth. *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Kahraman, Hasan Bülent. *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1 Kavramlar, Kuramlar Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Narlı, Nilüfer. "Civil-Military Relations in Turkey". *Turkish Studies*. 1/1 (2000): 107-127.
- Örs, Birsen. *Türkiye'de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der Yayınevi, 1996.
- Özbudun, Ergun ve Serap Yazıcı. "Military Regimes' Extrinsication From Politics: Exit Guarantees". *Nation Power Society*. Ed., Alexandra Jasinski Konia ve Jacek Raciborski. Warszawa: Scholar, 1996.
- Özbudun, Ergun. *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*. İstanbul: Doğan Kitap, 2003.
- Özdemir, Hikmet. *Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Perlmutter, Amos. *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*. New Haven: Yale University Press, 1977.
- Pion-Berlin, David. "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America". *Comparative Politics*. 25/1 (1992): 83-103.
- Resmî Gazete, "Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname: KHK 669" 31 Temmuz 2016. Erişim 11 Mayıs 2019. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>.
- Rustow, A. Dankwart. "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics*. 11/4 (1959): 513-552.
- Sarıgil, Zeki. "The Turkish Military: Principal or Agent?" *Armed Forces and Society*. 40/1 (2012): 168-190.
- Savran, Sungur. "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler". *11. Tez Kitap Dizisi*: 6. İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, 1987.

- Serra, Narcis. *Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*. Çev., Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Şen, Serdar. *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- Tachau, Frank ve Metin Heper. "The State, Politics, and the Military in Turkey". *Comparative Politics*. 16/1 (1983): 17-33.

Civil-Military Relations in Turkish Democracy in the Period leading to the July 15th

ÖNDER A. AFŞAR

Abstract: *Preventing the institutionalization of democracy in Turkey, the main problem is the privilege of the military in the political system. Turkish Armed Forces (TAF) has intervened in civilian politics many times with the idea that it has a mission to protect the regime, and after each intervention, it has determined the conditions for transition to democracy while transferring power to civilians. After the coups, with the privileges obtained the military strengthened in the political system. With the legal arrangements, TAF has legitimized its political power by placing it on the legal ground. Periodic military interventions and the increased political autonomy of the military with each intervention have taken armed forces and their activities away from the point of democratic civilian control. Although significant reforms have been made in the EU process, the July 15 incident has shown that the issue of civilian military relations is still important in Turkey and military coups still threaten the country. It is important for the democracy that the armed forces depend on the elected civil authority and are subject to civilian oversight. The issue is remarkable in this respect. This study mainly examines the structure of civil-military relations in Turkey with the concepts of civil-military contestation and military prerogatives.*

Keywords: *Civil-military relations, Civil-military contestation, Military prerogatives, Civilian control.*

Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları

SELÇUK ARTUT
sartut@sabanciuniv.edu
ORCID ID: 0000-0001-7323-7234

Öz: Teknoloji ile kaçınılmaz bir ilişki içinde olan toplumdaki her birey günlük aktivitelerinin büyük bir bölümünde bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yapay zekânın kullanımı ve gelişimi içinde rol almaktadır. Sürücüsüz araç tasarımı, finansal analiz, bireysel eğitim uygulamaları, pazarlama analizleri, müzik ilişkilendirme uygulamaları gibi birçok faaliyet alanlarında yer alan yapay zekâ, gün geçtikçe farklı uygulama alanlarına da sirayet etmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da yapay zekânın sanatla olan etkileşimleri çeşitli güncel örnekler halinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanın düşünce sisteminin rasyonel yöntemlerle sembolize edildiği, matematiksel zeminlerde geliştirilen yapay zekânın ve varlığını tanımlanması oldukça güç olan yaratıcılık kavramı üzerine temel alan sanatın ne ölçüde birliktelikler sağlayabildiği merak konusudur. Yapay Zekâ ile elde edilen bulgular ve araştırma sonuçları ise insanın var oluşuna dair temel sorgulamaları peşi sıra körüklemektedir. Bu makalede yapay zekânın gelişimi ve kabul görülmekte olan çeşitli bilimsel tanımlar ele alınmaktadır. Ayrıca yaratıcılığın yapay zekâ ile olan ilişkisi bilişim teknolojisinin gelişimi incelenerek sorgulanmakta ve güncel sanat çalışmalarındaki etkileri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Yapay zekâ, Sanat, İnsan merkezilik, Yaratıcılık, İnsan ve teknoloji birlikteliği.

Giriş

Yapay Zekâ, mantık, öz-farkındalık, kavrama, akıl yürütme, problem çözme ve yaratıcılık yeteneklerinin tümünün bilişimsel bir sistem tarafından biyolojik olmayan bir yapı içinde yerine getirilebilmesidir. Bahsedilen yeteneklerin başarılabilmesi için mantık, olasılık, istatistik gibi matematik öğeleri kullanılmaktayken bir yandan da algulama, yorumlama, öğrenme gibi bilişsel disiplinlerden de faydalanılmaktadır. Yapay zekâ oldukça geniş bir perspektiften incelenmesi gereken, disiplinler arası bir araştırma konusudur. Tüm özellikleri iletam olarak tanımlayabilmek için öncelikle insana ait olan zekânın tanımlanması gerekmektedir ve bugün ne yazık ki bu konu üzerine tamamlanmış ve kesin olarak kanıtlanmış net bir teori ortaya koyulabilmiş

* Dr. Öğr. Üyesi, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

değildir. Legg ve Hutter'a¹ göre zekâ üzerinde uzun zamandır araştırmalar yapıyor olmasına karşın standartlaşmış bir tanım ortada bulunmamaktadır. Bu yüzden kesin bir tanım oluşturmaktansa ancak yakın bir tanımlama yapabilmek mümkün olabilmektedir. Compact Oxford İngilizce Sözlüğü'ne² göre zekâ, bilgi ve becerilerin kazanılabilmesini sağlayan yetenektir. Anderson'a³ göre düşünme, yeni problemleri çözme, akıl ve dünya hakkında bilgi sahibi olma kapasitemizin altında yatan akla zekâ denmektedir. Yapay zekâ araştırmacısı Fogel'e⁴ göre zekâ bir dizi hedefi karşılamak amacıyla farklı ortamlarda değişik koşullara uyarlanabilir davranışlar üretebilen sistemlerdir.

İnsan-merkezci bir anlayışa göre insanlar dünyadaki diğer tüm canlılardan çok daha üstün seviyede zekâ kabiliyetlerine sahiptirler. Elbette bu düşünce insanların sahip oldukları konuşma dili üzerinden iletişim kurabilme ve teknoloji kullanımı gibi yeteneklerini öne almaktadır. Ancak açıklanması güç birçok konuda hayvanların yetenekleri ve başarılarını gözlemlemekte ve olası çözümler aramaktayız. Queen Mary Londra Üniversitesi'nden birtakım araştırmacılar üzerlerine küçük boyutta özel olarak üretilen radar yansıtıcı antenler yerleştirebildikleri arıları gözlemleyerek matematiğin uzun süredir üzerinde çözüm bulmakta zorlandığı "Gezgin Satıcı" problemini çözmeye çalışmaktadırlar. Gezgin Satıcı⁵ probleminde belirli sayıdaki şehre gitmeye çalışan bir kişinin bu yolculuğu en kısa şekilde yapabilmesi incelenmektedir. Bu örnekte olduğu üzere doğanın zamana göre test edilmiş model ve stratejilerini taklit ederek insanların karşılaştıkları zorluklara sürdürülebilir çözümler arayan biyomimikri yöntemleri ile karşılaşılan problemler anlaşılmalı gayret edilmekte ve farklı çözüm yöntemleri keşfedilmeye çalışılmaktadır. Yapay zekâ konusunda da bilim insanları beynin anatomik ve nörolojik yapısını inceleyerek benzer bir model üzerine çalışmışlardır. Beyindeki nöral yapılanmanın ve elektriksel iletişimin sayısal bir sistem tarafından mimik edilmesi ile yapay zekâ alanında geliştirilen ilk bilişimsel çalışmalar ortaya çıkabilmiştir. Alan Turing tarafından 1950 yılında kaleme alınan "Makinaların İşleyişi ve Zekâ" isimli makalede sonraları Turing Testi olarak bilinen, bir makinenin zeki olup olmadığını test edecek teorik bir deney fikri ortaya atılmıştır. Bu testte makine gerçek bir insan ile soru cevap biçiminde karşılıklı bir iletişim içine girmektedir. Makineye soru sormakta olan gerçek insanın konuşma sonrasında karşısında bir insan olduğuna ikna olması ile birlikte makinenin insan kadar zeki olduğu sonucu elde edilmektedir. Turing testi yapay zekâ çalışmalarının önemli bir temelini oluşturmaktadır. Araştırmacılar makine zekasının oluşturulmasında bu testi geçerli bir kriter olarak almakta ve çalışmalarında bu testi geçebilecek sistemleri geliştirmek için gayret göstermektedirler.

1 Shane Legg ve Marcus Hutter, "A Collection of Definitions of Intelligence", *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*, Amsterdam: IOS Press, 2007, s.17.

2 The Compact Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically, Oxford University Press, 2006.

3 Mike Anderson, *Intelligence and Development: A Cognitive Theory*, New Jersey: Blackwell Publishing, 1992.

4 David B. Fogel, "Review of Computational Intelligence: Imitating Life", *Proceedings of the IEEE*, 83/11 (1995): 1588.

5 John Dutton Conant Little vd., "An Algorithm for the Traveling Salesman Problem", *Operations Research*, 11/6 (1963): 972-989.

İnsanın makine ile olan zekâ düellosu özellikle satranç oyununda uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Satranç oynayan makinelerin geçmişi incelendiğine 18. yüzyılda ortaya çıkan “Satranç Oynayan Türk Otomatı” oldukça çarpıcı bir hikâyeye sahiptir. Wolfgang von Kempelen’in 1770’de inşa ettiği bu otomat çalışır durumda olduğu 85 yıl boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde dolaştırılmış ve izleyen birçok insanı hayretler içinde bırakacak satranç gösterileri sunmuştur. Aslında içinde gizlice bir insanın saklandığı bu hileli otomat, sonuçta basit bir kandırmacadan ibarettir ve bu sı yıllarca kimseye söylenmeden korunabilmiştir.⁶ Otomatın başarısı satranç oynayan ünitelerin mekanik yapılarının kusursuz bir uyum içinde gerçek bir kişi tarafından yönetiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Standage’a⁷ göre Satranç Oynayan Türk Otomatı içlerinde Napolyon Bonapart ve Benjamin Franklin gibi önemli şahısların dabalunduğu birçok rakibin üstesinden gelebilme başarılmıştır.

İnsanların satranç oynayan makinelerle gerçek anlamda karşılaşmaları bilgisayarın ortaya çıkmasına kadar mümkün olamamıştır. 1914 yılında Leonardo Torresy Quevedo’nun icadı olarak gösterilen satranç otomasyonu basit anlamda şahın kale ile birlikte bir başka şaha karşı oynayabileceği hamleleri gerçekleştirebilmektedir.⁸ Satranç oyununun karmaşıklığı düşünüldüğünde Quevedo’nun elde ettiği mekanik sistem her ne kadar oyunun tamamına yönelik olarak yetersiz biçimde görülse de içinde bulunduğu dönem için önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Makinelerin kapsamlı bir biçimde satranç oynayabilmeleri ancak elektronik bilgisayarların gelişimi ile mümkün olabilmıştır. Shannon 1950’de yayınladığı Bilgisayara Satranç Oynamayı Programlama⁹ isimli makalesinde bilgisayarın satranç oynayabilmesi için gerekli prensipleri ortaya atarken düşünce kavramının makineleştirilmesi gerekliliğinden de bahsetmektedir. Oyunun programa dönüştürülmesinde taşların yerlerinin konumlandırılması ve hamle özelliklerinin belirtilmesi matematiksel açıdan kolay bir problemdir. Ancak işin zor kısmı gereken stratejilerin geliştirilmesine yöneliktir. Fluser, satranç oyunu için işlevsel anlamda basit ama yapısal anlamda karmaşık bir sistemdir demektedir.¹⁰ Oyunun kurallarını öğrenmek oyunu başarılı bir biçimde oynamaya kıyasla son derece çabuk bir biçimde yapılabilmektedir. Satrançta ilerideki hamleleri görebilmek, güçlü olabildiği düşünülebilecek bir taşın gerektiğinde gözden çıkarılabilmesi, rakibin hamlelerine yönelik stratejiler oluşturulması gibi ifade edilmesi güç kararların makineye aktarılması problemin zorluğunu bizlere yansıtmaktadır. 1958 yılında araştırmacılar tarafından hazırlanan bir bilgisayar programı günde bir milyon işlem yapabilen bir sayısal bilgisayar sayesinde satranç oyununu kapsamlı bir biçimde oynayabilmekteydi.¹¹ Fakat Bernstein ve Robert’in da belirt-

6 Gerald M. Levitt, *The Turk, Chess Automation*, Jefferson NC: McFarland & Company Inc. Publishers, 2000.

7 Tom Standage, *The Turk: The Life and Times of the Famous Eighteenth-Century Chess-Playing Machine*, New York: Walker & Company, 2002.

8 Claude Elwood Shannon, “A Chess-Playing Machine”, *Scientific American*, 182/2 (1950):48-51.

9 Claude Elwood Shannon, “XXII. Programming a Computer for Playing Chess”, *The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, 41/314 (1950): 256-275.

10 Selçuk Artut, “Müziyenin Teknoloji Kullanımı ile Boyut Kazanan Görsel ve İşitsel Performansı”, *Görünüm*, 3/4 (2018): 45-52.

11 Alex Bernstein ve Michael de V. Roberts. “Computer v. Chess-Player”, *Scientific American*, 198/6 (1958): 96-107.

tikleri üzere geliştirdikleri program¹² eğer bir oyunu kaybederse aynı şekilde kaybetmeye devam ediyordu. Yani program hatalarından öğrenmeyi ve yeniden bu hataları tekrarlamamayı henüz başarabilmiş değildi. Bu açıdan oynadıkça öğrenebilecek bir sisteme ihtiyaç bulunmaktaydı.

Satrancın insanlar tarafından zekâ ile özdeşleştiriliyor oluşu oyunun yapay zekâ alanında da ilgi konusu olmasını sağlamıştır. Zaman içinde bilgisayar zekâsının satranç oyununu insandan daha iyi oynayabilmesini başarabilmek için ortaya çıkan birçok yazılım farklı yöntemlerle geliştirilmeye devam edilmiştir. İnsan ve makine arasındaki satranç mücadelesinin en büyük serüveni 1996 ve 1997 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1996 yılında ünlü dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov ile IBM firmasının geliştirdiği Derin Mavi (Deep Blue) isimli bilgisayarın satranç müsabakasında altı seriden oluşan bir maçın bir tanesinde Derin Mavi, Kasparov'u yenmeyi başarabilmiştir. Kasparov toplam üç maçı kazanmış, ikisinden çekilmiş ve sonuç olarak 4-2'lik bir skorla Derin Mavi'yi yenebilmiştir. Bir yıl sonra IBM firması Derin Mavi isimli bilgisayarı yeniden geliştirmiş ve teknolojik özelliklerini oldukça üstün bir seviyeye taşımıştır. 1997 yılında Kasparov'un yeniden karşısına çıkan Derin Mavi'de artık daha fazla mikroişlemci bulunmakta ve bu sayede saniyede 200 milyon satranç hamlesini hesaplayabilmekteydi. Bu durum tahmini olarak normal bir insanın sahip olduğu zekâ seviyesinin otuzda biri bir kapasitede yani saniyede üç milyon işlem yapabilen bir güç ortaya çıkarmaktaydı.¹³ Satranç oynamakta kullanılan algoritma yapısı ise kaba kuvvet (İngilizce: Brute Force) olarak bilinen bir matematiksel yapıya sahipti. Yapılan altı maç sonrasında Kasparov oyunu 3½-2½ şeklinde bir skorla kaybetmişti. Bu sayede Deep Blue insanlık tarihine, gerçeğe uygun bir satranç müsabakasında dünya şampiyonunu yenebilen ilk makine olarak kayda geçmiştir. Kasparov bilgisayara karşı kaybettiği bu meşhur müsabakayı daha sonraları Derin Düşünce (İngilizce: Deep Thinking) isimli kitabında detaylarıyla anlatmaktadır.¹⁴ Kasparov'a göre risk altında stres hissetmek, insanın makine karşısındaki asimetrik durumunu izah etmektedir. Çünkü makineler içlerinde buldukları durum ne derecede zor olursa olsun bunun bir insanda yaratabileceği endişeleri hissetmezler ve her zaman aynı hassasiyetle görevlerini yerine getirirler. Bir risk anında insanlar olumlu veya olumsuz çeşitli psikolojik etmenler ile karşılaşabilmekteyken makineler bu durumdan habersizdirler. Altı serilik satranç müsabakasının son maçına gelindiğinde durum 2½-2½ berabere ilerlemekteyken, Kasparov son maçta istediği başarıyı elde edemeyerek Derin Mavi karşısında yenilmiş ve müsabakanın olduğu ortamı hızla terk ederek mekândan uzaklaşmıştır. Bu sonuç birçok kişi tarafından insan zekâsının makine karşısındaki en önemli yenilgisi olarak kabul edilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki Derin Mavi de sonuçta bir insan zekâsı üretimidir. Kasparov'un satranç oyununda dünya şampiyonu olmasına karşın yenilgiye uğraması, rakibini dünyanın en zeki varlığı haline getirmemelidir. Derin Mavi elde ettiği başarıyla birlikte dünyanın en iyi satranç oyuncusu olarak gösterilebilir ancak insan zekâsının kabiliyetleri

12 Bernstein ve Roberts, "Computer v. Chess-Player", ss.96-107.

13 Hans Moravec, "When will Computer Hardware Match the Human Brain", *Journal of Evolution and Technology*, 1/1 (1998), s.10.

14 Garry Kasparov, *Deep Thinking*, Londra: Hodder & Stoughton, 2018, s.120

satranç oyunu ile sınırlı değildir. Einstein'a göre zeki olmanın ölçütü bilgi değil hayal gücüdür.

Zekâ tartışmalarının yoğun olduğu bir başka strateji oyunu olan Go'yu ele aldığımızda ise insan ve makine arasındaki mücadelenin benzer bir serüven izlediğini görmekteyiz. Satranca kıyasla Go'nun, işlevsel olarak basit görüldüğü bilinmekle birlikte yapısal olarak satranç oyunundan çok daha karmaşık bir yapıda olduğu kabul edilmektedir. Örneğin ilk hamlede satranç oyunu 20 değişik açılış ile başlamaktayken, Go oyununda bu sayı 361'tir. İnsanın makine olan zekâ yarışındaki Go perdesi ise Güney Koreli dünya şampiyonu Lee Sedol'un Google Derin Akıl (İngilizce: Deep Mind) ekibinin geliştirdiği AlphaGo yazılımına karşı yenilmesi ile kapanmaktadır. 2016 yılında yapılan bu müsabakada Lee Sedol, bire karşı dört gibi net bir skorla yenilmiş ve bu yenilgi insan zekâsı konusundaki tartışmaların yeniden alevlenmesine sebep olmuştur. Çünkü Derin Mavi'den farklı olarak AlphaGo'nun bilişimsel alt yapısı makine öğrenme sistemi üzerine kuruluydu. Geliştirilen yazılım altı ile dokuzdan arası üst seviye rakipler tarafından oynanmış yaklaşık 160,000 oyundan yola çıkarak Go oynama yeteneğini geliştirmiştir. Yeterince başarı sağlayabilen bir seviyeye ulaştığında ise kendisi ile oynayarak çok daha fazla ileri seviyelere ulaşabilmesi sağlanabilmişti. Google Derin Akıl ekibinden araştırmacılar¹⁵, AlphaGo'nun üç ana kısmı olduğundan bahsetmektedirler. Tutum ağında sistem daha önceden oynanmış yüksek seviyedeki oyunlar üzerinden öğretilmiş bir mimik yeteneğine sahiptir. Değerlendirme ağında ise her hamle sonrasında tahtadaki pozisyonları inceleyerek kazanma olasılığını hesaplamaktadır. Son olarak arama ağacı ağında ise oyunun olası varyasyonlarını hesaplamakta ve ileride ne olacağını tahmin etmeye çalışmaktadır.

Elde edilen yazılım bir insanın öğrenme kapasitesinin kat ve kat üstünde yer alan bir alt yapıya sahipti. Daha önceki örneklerinden farklı olarak sembolik bir sistem içinde matematiksel olarak tanımlanan bütünlük bir sistem olgusu yerine insan davranışlarını gözlemleyerek bilişimsel istatistik teorisi üzerinden kendiliğinden öğrenme yöntemleri ile geliştirilen bu yeni zekâ modeli olan "Makine Öğrenme" daha öncekilere oranla insan zekâsının işlevlerine çok daha yakın sonuçlar üretebilmekteydi. Lee Sedol, Google Derin Akıl'a karşı verdiği mücadelenin ikinci maçındaki 37. Hamle için hiç beklemediği derece hayrete düştüğünü ifade etmektedir. Bu hamle ile birlikte AlphaGo'nun olasılıklar üzerine çalışan basit bir makine olmaktan öte son derece yaratıcı bir yanının olduğunu fark ettiğini dile getirmektedir. Sedol'a göre bu hamle rastgele yapılmış bir hamle değildir, yaratıcı ve de son derece güzel bir hamledir.

Yapay Zekâ ve Türleri

Biçimsel düşünce yapısı, sembolik mantıkve matematiksel rasyonalitenin bileşiminden ortaya çıkan hesaplamalı bilimlerin devrimsel önem taşıyan bir icadı olan bilgisayarlar insanların karşılaştıkları problemlere yönelik çeşitli çözümler üretmektedirler. Bilgisayarlar girdi ve çıktısı olan, veri ile beslenen sayısal işlemlere bağlı yapılar olarak da ifade edilebilir. Bugün bilgisayarların veri işlemedeki hız kabiliyetleri in-

15 David Silver, vd., "Mastering the Game of Go with Deep Neural Networks and Tree Search", *Nature*, 529/7587 (2016): s.484.

sanların çok üstünde performans göstermektedir. İnternetin yaygınlaşması ve Nesnelerin İnternetinin ortaya çıkması ile birlikte veri sürekli toplanan ve depolanan bir kavram haline dönüşmüştür. Ancak insanın zekâ kapasitesinin elde edilen büyük verileri inceleyecek ve yorumlayacak seviyede olmayışından ötürü bilgisayarlar etkili bir araç olarak tercih edilmeye başlandı. Toplanan milyonlarca veriden yola çıkarak veri madenciliği, veri analizi, büyük veri, veri görselleştirme gibi disiplinler altında çeşitli çıkarımlar elde edilmeye başlandı. Günümüzde gelinen noktada “Yapay Zekâ” elde edilen verilerden yola çıkarak kendi kendine öğrenebilen ve gelişebilen bir sistem olarak tanımlanabilir. Ancak teorik anlamda bu tanım geleceğe yönelik olarak daha yolun başında olduğumuzun bir ifadesidir. Çünkü yapay zekâ araştırmacıları ileride gerçekleştirilecek olasılıkları da düşünerek konuyu üç aşama olarak incelemektedirler.

Tablo 1. Yapay Zekâ Türleri ve Tanımları

<i>Yapay Zekâ Türleri</i>	<i>Tanımı</i>	<i>Örnekler</i>
Sınırlı Yapay Zekâ	Tanımlanmış tek bir görevi gerçekleştirmek ve yürütmesini iyileştirmeye devam etmek üzere geliştirilen zekâ	Otonom araçlar, Satranç ve Go gibi oyunları oynayabilen sistemler
Genel Yapay Zekâ	Önceki öğrendiklerinin yanı sıra öğrenmeye dayalı kararlar alabilen, insan zekâsı ile aynı özellikleri ve kabiliyetleri içeren zekâ	Henüz gerçekleşmemiştir. Bilim Kurgu sinemasında örnekleri bulunmaktadır. Bkz: Bıçak Sırtı (Yön: RidleyScott, 1982)
Üstün Yapay Zekâ	En üstün ve en yetenekli insan zekasının ötesinde gelişmiş zekâ	Henüz gerçekleşmemiştir. Bilim Kurgu sinemasında örnekleri bulunmaktadır. Bkz: Aşk (Yön: Spike Jonze, 2013)

Günümüzde yukarıda adı geçenlerden yalnızca Sınırlı Yapay Zekâ uygulamalarını görmekteyiz. Diğer yapay zekâ seviyeleri ise henüz ulaşamamış olmalarına rağmen gelecekte hedef olarak gösterilmektedirler. Fakat bugün var olan yapay zekâ uygulamaları sınırlı görevler dâhilinde de olsa birçok alanda insanları geride bırakmaya devam etmektedir. IBM tarafından geliştirilen Watson isimli yapay zekâ sistemi doğal dil algılama becerilerinin yanı sıra 2011 yılında canlı olarak televizyonda katıldığı Tehlike (İngilizce: Jeopardy) isimli bir bilgi yarışması programında üstün muhakeme yeteneği ile güçlü rakiplerini yenmeyi başarabilmiştir. Katıldığı yarışmada efsanevi şampiyonlardan Brad Rutter ve Ken Jennings’i geride bırakarak 1 milyon dolarlık ödülü kazanmıştır. Watson, yapılandırılmamış karmaşık verilerden beslenerek doğal dil algılamayı başarmakla birlikte sahip olduğu sürekli öğrenme yapısını takiben ileri seviyede ilişkilendirme analizleri yaparak geçerli manada hipotezler üretebilmekte-

dir.¹⁶ Yarışmanın içeriğinden ötürü bazı sorular insana özgü seviyede alaycı ve hatta dalavereci biçimlerde sunulmakta olduğundan sistemin soruları doğru algılaması konusunda çeşitli hatalar ortaya çıkabilmektedir. Yarışmada geçen bir soruda “süt ürünü olmayan ilk toz krem ve en güvenilir arkadaş” şeklindeki bir cevaba soru olarak Watson “Süt nedir?” yanıtını vermekte iken insan rakipleri kolaylıkla “Süt tozu (İngilizce: coffee-mate) nedir?” yanıtını vererek doğru soruyu üretebilmişlerdir. Doğal dil algılama ve muhakeme yeteneği daha önce örnekleri verilen Satranç ve Go Oyunlarından farklılık göstermektedir. Çünkü Satranç ve Go gibi oyunların kuralları belli bir sistem dâhilinde değerlendirilmekte iken dil üzerinden iletişim sağlayabilmek bizlerin de nasıl yaptığımızı net olarak bilemediğimiz bir olgudur. Espri anlayabilme ve şaka yapabilme gibi özellikler son derece insana özgü davranışlardır. Yapay Zekâ tartışmalarında da bu konu önemli bir değerlendirme kriteri olarak ele alınmaktadır.

2013 yılından itibaren Watson, kanser araştırmalarında tıbbi teşhis geliştirmede doktorlar tarafından rehber olarak kullanılmaktadır. Araştırmacıların iddiasına göre yapılan pilot çalışmalar neticesinde, Watson eldeki büyük verileri kullanarak benzeri görülmedik özelliklere sahip ilaçların geliştirilmesinde önemli bir potansiyele sahiptir.¹⁷ Acaba karşılaşılan bu durum yapay zekânın yaratıcı bir tarafının olabileceğine dair bir gelişme midir yoksa sadece basit bir matematiksel optimizasyondan mı ibarettir? Bu gibi sorular ve yapay zekâ etrafında kümelenen felsefi tartışmalar sanat ekseninde ele alındığında ilgi çekici görüşlerin ortaya çıkacağı belirgin bir gerçektir. Çünkü sanat, gelişimi asla bitmeyecek ve temel niteliklerinden olan yaratıcılığın sınırlarının net olarak tarif edilemediği bir olgudur. Yapay zekâ, birçok tanımın yeniden sorgulanmasına sebep olduğu gibi yaratıcılığın da tam olarak ne olduğu konusunda ortaya konulması gereken birtakım açıklamalara muhtaçtır.

Yaratıcılığın Yapay Zekâ ile Olan İlişkisi

Yaratıcılık tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. İnsan yaşantısının her kademesinde yaratıcılık üzerine konuşabilmek ve değerlendirme yapabilmek mümkündür. Konu bilgisayar bilimleri, psikoloji, bilişsel bilim, finans, tıp, sanat gibi farklı disiplinlerde çalışan çeşitli araştırmacıların gerçekleştirdikleri çalışmaların odağında yer almıştır. Yaratıcılık, özgün ve kıymetli değerlerin ortaya çıkarılması olarak ifade edilebilmektedir. Stenberg ve Lubart’a¹⁸ göre yaratıcılık orijinal ve makul işlerin meydana getirilmesi yeteneğidir. Amabile’e¹⁹ göre yaratıcılığı anlayabilmek için iki temel soruya yanıt aranması gerekmektedir. Birincisi yaratıcı davranışı herhangi bir davranıştan farklı kılan nedir? İkinci soru ise yaratıcı kişiye özgü özellikler nelerdir ve yaratıcı kişiler nasıl bir sosyal çevreye sahiptirler? Bu sorulardan da anlaşıldığı üzere yaratıcılık insana özgü bir kavram olarak düşünülmekte ve insanın içinde bu-

16 Rob High, *The Era of Cognitive Systems: An Inside Look at IBM Watson and How It Works*, New York: IBM Corporation, Redbooks, 2012.

17 Ying Chen, JD Elenee Argentinis ve Griff Weber, “IBM Watson: How Cognitive Computing can be Applied to Big Data Challenges in Life Sciences Research”, *Clinical Therapeutics*, 38/4 (2016): 688-701.

18 Robert Jeffrey Sternberg, *Handbook of Creativity*, New York: Cambridge University Press, 1999.

19 Teresa M. Amabile, *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*, Londra: Routledge, 1996.

lunduğu sosyal bir çerçevede ele alınmaktadır. Boden'a²⁰ göre yaratıcılık insan dehası bir harikadır ve yeni olan, hayrete düşüren ve değer içeren fikirler ve eserlerden oluşmaktadır. Boden, yaptığı tanımda fikirler olarak şiirler, besteler, bilimsel teoremler, yemek tarifleri, koreografi, espri yapma gibi kavramları; eserler olarak ise resim, heykel, buharlı motor, vakumlu süpürge, çömlek işçiliği, origami gibi birçok kavramları ifade etmektedir. Yeni olan ifadesi ile anlatılmaya çalışılan özgünlük konusunda ise Boden yaratıcılığı iki ana sınıfta incelemektedir. P-Yaratıcılık (İngilizce: p-creativity) ile psikolojik yaratıcılık, T-Yaratıcılık (İngilizce: h-creativity) ile de tarihsel yaratıcılık bu iki ayrımı oluşturmaktadır. P-Yaratıcılıkta ortaya çıkan düşünce veya eser, yaratıcı faaliyette bulunan kişi açısından yeni olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durum ilgili düşüncenin veya eserin daha önce tarihte hiçbir zaman ortaya çıkmadığı anlamına gelmemektedir. Bu yüzden T-Yaratıcılık ile tarihsel süreçte daha önce yer almamış, çığır açıcı yeniliklere sahip düşünceler ve eserler ifade edilmektedir. İnsanlık tarihi T-Yaratıcılık üzerine sunulabilecek sayısız örneklerle doludur. Birçok otorite tarafından dahi olarak gösterilen Albert Einstein'ın 1905 yılında ortaya koyduğu Genel Görelilik Teorisi T-Yaratıcılık açısından önemli bir örnektir. Bu teori Newton'un ifade ettiği kütle-çekim kuramından ayrılarak, kütle-çekimini cisimlerin kütlelerinden kaynaklanan bir kuvvet olarak değil, uzayın eğriliği ile açıklamaya çalışmaktadır. Genel Görelilik Teorisi daha önce eşi benzerine rastlanmamış özgün bir düşünce eseridir. Boden'ın sınıflandırmasından yola çıkacak olursak yapay zekânın P-Yaratıcılık alanında makine öğrenme üzerinden yaratıcı eserler ortaya çıkarması mümkün gözükmemektedir. Makine öğrenme ile daha önce insanlar tarafından üretilmiş eser ve düşünce külliyyatı bir sistem tarafından öğrenilmekte ve bilişimsel istatistik yöntemleri ile benzer biçimlerde örnekler elde edilebilmektedir. Bu yöntemler ele alındığında bir bilgisayarın gerçekten de yaratıcı olabileceği söylenebilir mi? Bir sanat çalışması insan deneyiminin ve insanlar arasındaki iletişimin bir ifadesi olduğundan ötürü makineler bu tartışmada yer almamalı mıdır? Bilgisayarlar tarafından üretilen çıktılar çeşitli görüşlerce yaratıcı olarak yorumlanabilseler de bu çıktılarının aslında çıktıyı hazırlayan bilgisayarlar tarafından bilinçli bir biçimde yaratıcı olarak yorumlanabilmeleri mümkün müdür? Tüm bu sorulara cevap ararken yapay zekânın sanat üretiminde kullanıldığı belli başlı örnekleri de incelemekte fayda bulunmaktadır. Çünkü bir zamanlar özellikle edebiyatta ve sinemada bilim kurgu ve fantezi öğeleri olarak kullanılan makinelerin insansı bir zekâyâ sahip olup olamayacakları tartışmaları yerini artık bugün yapay zekâlar ile birlikte üretilen farklı sanat eserlerinin karşımıza çıktığı bir döneme bırakmaktadır.

Sanat ve teknoloji yüzyıllar boyunca birbirlerinden sürekli olarak beslenmiş ve birlikte gelişim sağlamışlardır. İnsanın sanat üretiminde araç kullanımı geçmişte tuval, boya, fırça gibi malzemelerden oluşmaktayken bugün bilgisayarla sanat üreten sanatçılar çeşitli bilgisayar yazılım ve donanımlarını kendilerine iş üretmekte bir malzeme olarak görmektedirler. Kimi zaman insan ve teknoloji birlikteliğinin karşılıklı mimik etmeye dayanan örnekleri görülmekte iken kimi zaman ise bu iki bileşenin bir eserin ortaya çıkmasında uyum içinde birlikte söz sahibi olduklarına şahit olmaktayız. 1973

20 Margaret Ann Boden, *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*, Londra: Routledge, 2004, s.1.

21 Boden, *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*, s.3

yılında Harold Cohen tarafından geliştirilmeye başlanan AARON isimli bilgisayar yazılımı önceleri soyut resim çalışmaları üretmekteyken zaman içinde geliştirilmeye devam edilerek temsili görüntüler ve figürler içeren çeşitli eserler meydana getirmiştir. AARON, resim çizerken gerçek boya ve fırça kullanmasını sağlayan yazılım ile entegre çalışan bir mekanizmaya sahiptir. Geliştirilen yazılım resim üretiminde insanlar gibi geri bildirim yapısı içinde çalışmamakta ve verdiği tüm kararları bir önceki yaptıkları ile değerlendirilerek almaktaydı. Bilgi kendiliğinden sistem içinde yer edinemediğinden temsil edilebilmesi için uygun biçimde hesaplamalı yapılara dönüştürülmesi gerekmekteydi.²²

Şekil 1. AARON tarafından 1992 Yılında Yapılmış Renkli Resim Çalışmalarından.

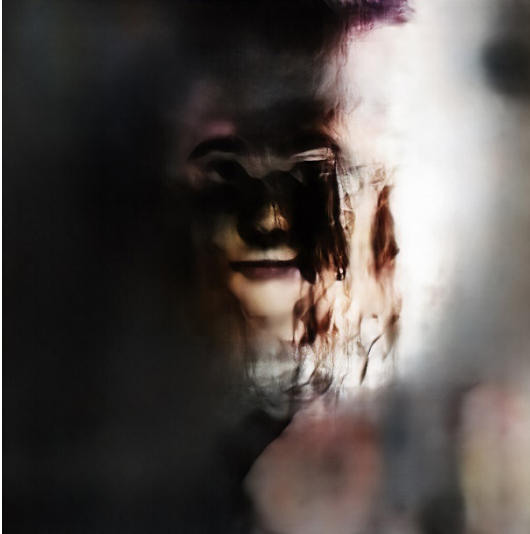
AARON aktif olduğu yıllar boyunca teknolojik anlamda sürekli gelişirken bir yandan da bu gelişmelerin beraberinde birçok farklı şekilde resim çalışmaları üretmiştir. Ürettiği resimler dünyanın önemli müzelerinde ve belli başlı sanat koleksiyonlarında yer almayı başarabilmiştir. Ancak Cohen, AARON'ı kendisinin dahi yaratamayacağı şeyleri ona tanımlanan bilgilerin ötesinde yapmaya başaran dek henüz yaratıcı olarak görmediğinden bahsetmektedir.²³ AARON örneğinde insanı mimik etmeye çalışan sistematik ve bilişimsel bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Önceden sisteme tanımlanan belli başlı kurallar ve sınırlamalar dahilinde üretilen resim çalışmaları özgün yaratıcılık unsurları açısından tatmin edici seviyede olmamalarına karşın belli bir resim disiplini içinde Boden'in yukarıda bahsedilen p-yaratıcılık tanımına uygun bir yere konumlandırılabilir. Cohen ve AARON'ın içinde buldukları teknoloji insan birlikteliğinde karşılıklı etkileşim içinde gelişen bir durum söz konusudur. İlk başlarda basit ve siyah beyaz çizimler yapan AARON, ileride renkli resimler üretmeyi başarabilmiştir. Bu sürece gelene kadar resimlerinin bazılarını Cohen renk-

²² Harold Cohen, "The Further Exploits of AARON, Painter", *Stanford Humanities Review*, 4/2 (1995): s.141-158.

²³ Harold Cohen, "Colouring Without Seeing: A Problem in Machine Creativity", *AISB quarterly*, 102 (1999): s.26-35.

lendirmiştir. Daha sonraları AARON renkli resimler yapmaya başladığında Cohen, renkler konusunda AARON'ın oldukça başarılı olduğunu fark etmiştir. Ancak AARON'ın insanlarda olduğu üzere görüntü algılamaya ve işlemeye yönelik herhangi bir teknolojik çözümü bulunmamaktadır. Bu yüzden ressamların kimi zaman resme bakarak renk seçiminde verdikleri birtakım kararları aynı biçimde üretmemektedir. Sonuç olarak AARON yazılımı herhangi bir bilince sahip değildir. Sonuç olarak o an resim yapmakta olduğunu dahi bilmemekte ve yerine getirdiği görevleri gerçekleştirirken herhangi bir haz duygusu dahi yaşamamaktadır. Cohen'e göre bir makinenin Rembrandt veya Picasso gibi yaratıcı olabilmesi için benlik duygusunun oluşması gerekmektedir. Çünkü sanatçı sosyal, duygusal, tarihsel, psikolojik etmenlerden beslenmekte bu deneyimleri kendi benliğinde süzerek eserinde bulunan anlatı gücüne yansıtmaktadır.²⁴

Makine öğrenme, yaratıcı kodlama gibi alanlarda çalışan ve son dönemlerde Nöral Ağlar üzerine yoğunlaşarak eserler üreten Mario Klingemann'ın işlerini incelediğimizde AARON'dan farklı biçimlerde üretilmiş içeriklere rastlamaktayız. 2016 yılında Google Kültür Enstitüsü'nde misafir sanatçı olarak yer alan Klingemann, eserlerini üretirken fotoğraf, video gibi içerikleri hazırladığı programlarla harmanlayarak kendince Nörografçı (İngilizce: Neurographer) olarak tanımladığı bir yapıyı kullanmaktadır. Sanatçının 2018 yılında ürettiği Nöral Aksaklık (İngilizce: Neural Glitch) isimli eser serisinde bir süredir üzerinde çalışmakta olduğu Üretici Rekabet Ağı (İngilizce: Generative Adversarial Network) yöntemini rastgele müdahalelerle manipüle ederek sistemin bilinçli bir biçimde hataya maruz bırakılması ile elde edilmiş görsel çalışmalara tanık olmaktadır.

Şekil 2. Nöral Aksaklık – Mario Klingemann, 2018.

Klingemann, ürettiği bu çalışmanın nöral mimarilerin karmaşık yapılarında ortaya çıkabilecek aksaklıklardan yola çıkarak, sistemin oluşturduğu modellerin girdi

24 Martin Gayford, "Robot Art Raises Questions about Human Creativity", MIT Technology Review, erişim 09 Kasım, 2018

<https://www.technologyreview.com/s/600762/robot-art-raises-questions-about-human-creativity/>.

verisini ilginç şekillerde yanlış yorumlamalarına neden olan semantik düzeyler sayesinde özgün yaratıcılığa dair birtakım belirtilerek olarak yorumlanabileceğini ileri sürmektedir. Elde edilen sonuçların görsel açıdan Francis Bacon'un tablolarıyla benzer özellikler içinde olduğu söylenebilir. Google Zekâ (İngilizce: Google Brain) araştırmacısı Ian Goodfellow tarafından 2014 yılında ortaya atılan Üretici Rekabet Ağı tekniği Klingemann'ın sanat üretimlerinde estetik anlamda garip anatomilerin, sıra dışı yüzlerin elde edilmesini sağlamaktadır. Bu anlayış Gerçeküstücülük akımı gibi sanatın birçok alanında insanlar tarafından uzun zamandır icra edilmektedir. Kendisine "Yaptıklarınız sanat olarak görülebilir mi?" şeklinde ifade edilen bir soruya karşılık olarak Klingemann "Zaman içinde video sanatı ve dijital sanatlar gibi nöral ağlar ile üretilen eserlerin de kabul bulacağını düşünüyorum" şeklinde yanıt vermiştir. Yaratıcılığın kabul görebilmesi için o alanda var olan genel bir otoriteye ait olmuş ortak kanının onayına ihtiyaç bulunmaktadır. Mihaly Csikszentmihalyi bu durumu yaratıcılık özelinde çalışma kümesi, birey ve alan olarak tanımlanan üç elemanlı bir sistem dahilinde modelleyerek açıklamaktadır.²⁵ Kümeler kültürler içinde iç içe var olan belli bir topluluk veya tüm insan uygarlığı tarafından kabul gören sembolik bilgilerden oluşmaktadır. Yaratıcı bireyler içlerinde buldukları kültürü etkileyecek ve değiştirecek görüşler ve eserler ortaya koyabilenlerdir. Alan ise belli bir kümeyi koruyan ve sahip çıkan kişi veya kurumlardan oluşmaktadır. Bu tanıma göre alan denilen kavram yeni bir fikrin veya eserin kabul görmesini, korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayan oldukça önemli ve söz sahibi bir aktördür. Makineler tarafından üretilen bir eserin sanatsal özelliklerinin değerlendirilmesi için de sanat alanında kanaat getirebilen bireylerin görüşlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Fransada yer alan sanat kolektifi Hugo Caselles-Dupré, Pierre Fautrel ve Gauthier Vernier'den oluşan Obvousekibinin yapay zekâ yazılımı ile geliştirerek ortaya çıkardığı Edmond Belamy Portesi isimli eseri, yaratıcılık eksenindeki alan tartışmalarını değerlendirebilmek için oldukça önemlidir.²⁶ Bu eser Christie's isimli dünyaca ünlü açık arttırma müzayedesinde 432.500 Amerikan Doları fiyatla alıcı bulmuştur. Bu fiyat sonuç olarak Christie's tarafından müzayede öncesi tahmin edilen 10.000 Amerikan Dolarlık fiyatın yaklaşık 43 katı bir noktaya ulaşmıştır. Yapay zekâ tarafından üretilen bu portrenin elde edilmesi için 14. ve 20. yüzyıllar arasında yapılmış 15.000 portre hazırlanan bu yazılıma veri olarak sunulmuştur. Yazılımın üreten ve değerlendiren ismindeki iki bileşeni sayesinde üretilen yeni eserler, değerlendirme sistemi tarafından insan elinden üretilmiş olduğu yanlışlığına varana kadar sınanmaktadır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan çalışmalar geleneksel bir sanat eseri görünümünde olmalarına karşın Rutgers Üniversitesi Sanat ve Yapay Zekâ Laboratuvarı direktörü Ahmed Elgammal'ın görüşüne göre üretim yöntemleri açısından kavramsal sanat çalışmaları olarak da yorumlanabilmektedir. Sanatçı, bilişim teknolojisinin sağladığı imkânları kullanarak kavramsal olarak kurguladığı bir fikri yerine getirmekte ve sonuçlarını sürecin bir parçası olarak görmektedir. Kavramsal sanat uğraşı içindeki sa-

25Mihaly Csikszentmihalyi, *Flow and The Psychology of Discovery and Invention*, New York: Harper Perennial, 1997, s.27-37.

26 Person, "Is Artificial Intelligence Set to Become Art's Next Medium? | Christie's". *Albrecht Dürer: 10 Things to Know | Christie's*, erişim 09 Kasım, 2018. <https://www.christies.com/features/A-collaboration-between-two-artists-one-human-one-a-machine-9332-1.aspx>.

natçılar, geleneksel eser üretimi yöntemleri yerine fikri bir malzeme olarak işlemekte ve eserin ortaya çıkma sürecinde biçime dönüşen içerikler oluşturmaktadırlar. “Edmond Belamy” projesinde merak edilen konulardan birisi de sanat eserinin kime ait olduğudur? Çünkü bir eserin aidiyeti kültürel anlamda toplumlar tarafından önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir. Eserin özgün bir içeriğe ve kendine has bir yapıya sahip olmasının değerlendirilmesinin yanı sıra eserin hangi sanatçı tarafından üretildiği de esere değer katan özelliklerden birisidir. Bu açıdan yapay zekâ ve sanat konusundaki en belirsiz konulardan birisi de aidiyet konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin hali hazırda kullanılan yapay zekâ uygulamalarında rastladığımız belli bir külliyattan yola çıkarak benzer özelliklere sahip ancak bir yandan da özgün özellikler de taşıyan nitelikteki yansımaları ele alındığında aidiyet konusunun iki farklı boyutta değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi yapay zekânın aslında var olmayan bir fikri kendiliğinden ortaya çıkarmadığı tartışmasıdır. Günümüzdeki Sınırlı Yapay Zekâ olarak bildiğimiz sistem dâhilinde bilişimsel istatistik yöntemlerinin büyük veri üzerine uygulandığı bir yapının tarihsel nitelikte yaratıcı olması beklenmemelidir. Çünkü asıl problem yaratıcı sistemin çıktısı olarak ne yarattığı konusunda bilinçli bir fikrinin olmaması ve ortaya çıkan şeylerin yaratıcılığı konusunda kendince görüş sağlamaktan uzak olmasıdır. Aidiyet tartışmasında ele alınması gereken ikinci konu ise teknoloji kullanan birçok sanat eserinin uzun yıllardır sorguladığı insan – teknoloji birlikteliğine bağlı emek paylaşımı sorunsalıdır. Bilgisayarların eser üretiminde aktif olarak yer alması ile birlikte geçmişte iyi bir renklendirme sistemine sahip bir ressamın içinde bulunduğu aparat ve malzeme üzerinden ortaya koyulan birliktelikten çok daha fazla derinleşen bir etkileşim görmekteyiz. Bu birliktelik artık kendini yoğun olarak tek bir tarafta hissettirmemekte ve karşılıklı etkileşimin meydana getirdiği beklenmedik sonuçların olabildiğince körüklenmesini sağlayabilmektedir.

Yapay Zekâ ve İnsan Birlikteliğinde Edinilen Melez Yaratıcılık

Yapay zekâ özelinde değerlendirildiğinde insan ve teknolojinin bir arada tek vücut haline dönüştüğü birliktelikler fiziksel bir bütünselliğin ötesinde zihinsel bir entegrasyonun varlığını da ortaya çıkarmaktadır. 2000’li yılların başında piyasaya çıkan Da Vinci Ameliyat Robotları yetkili bir operatörün robota monte edilmiş mekanik kontrol uzuvları sayesinde insan vücudunda kolaylıkla ve etkin bir biçimde laparoskopik ameliyat yapmasını sağlamaktadır. Sistem ameliyatı gerçekleştiren doktorun elinde meydana gelebilecek doğal titremelerden kaynaklanan hataları minimize edebilmekte ve vücuda yapılmakta olunan dışarıdan müdahalenin etkilerini azaltabilmektedir. Ayrıca sahip olduğu cerrahi aletler normal bir insan bilek yapısının elde edebileceği dönüş açılarından çok daha fazlasını sağlayabilecek yeteneklerle donatılmıştır. Sistem tüm bu üstün özelliklere sahip olmasına rağmen kendi başına ameliyat yapabileme becerisine henüz sahip değildir ve deneyimli bir insanın kontrolüne ihtiyaç duymaktadır. Fakat yapay zekânın Da Vinci Robotu ile birlikte kullanılabilmesi üzerine çeşitli çalışmalar hızla devam etmektedir. Bu çalışmalarda ameliyat kesliğinin robot tarafından kendiliğinden dikilmesi, insanın ameliyat becerilerinin arttırılması gibi konuların hali hazırda makine öğrenme yöntemleri ile gerçekleştirilmesi

hedeflenmektedir. Elde edilmekte olunan birliktelik olası tüm hataları azaltacak ve verimli bir çalışma ortamı sağlayacak bir sistemin gelişmesine yöneliktir. Üzerinde çalışılan konu özelinde insan ögesinin sorumluluğunda yürütülen görevler bilişimsel bir modelleme yapısında tanımlanabilir olduğundan Da Vinci örneğinde etkin bir sistemin geliştirilmesi mümkün olabilmektedir. Daha önce belirtilen Satranç ve Go örneklerinde olduğu üzere ameliyat anında da operatörün sahip olabileceği psikolojik gerilimler Da Vinci sistemi tarafından indirgenebilmektedir. Teknoloji ve insan hayranlık uyandıran bir uyum içinde birlikte hareket etmekte ve birbirlerinin yokluğunda ise bu etkinlik sona ermektedir. Ortaya çıkan bu durum Latour'un²⁷ ortaya attığı Aktör Ağ Teorisi ile ele alınarak incelenebilir. Aktör-Ağ Teorisi, teknolojik meseleleri çevreleyen sistemleri göz önüne alırken insan ve insan olmayan faktörleri birlikte değerlendiren bir bakış açısıdır. İnsan merkezci bir perspektif anlayışından uzak olan bu yaklaşım insan ve teknoloji birlikteliğinin incelenmesi için oldukça farklı bir tutum ortaya atmaktadır. Teoriye göre olası etkileşimleri meydana getiren tüm etmenler eş değer öneme sahiptir ve birlikte oluşturdukları bir ağ yapısı içinde ele alınmalıdır. Yapay zekâ da benzer bir anlayışla insandan ayrı bir faktör olarak değil insanla beraber var olan bir aktör olarak düşünülmalıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde sanat üretiminde kullanılan yapay zekâ gibi teknolojilerin de eserin ve sürecin bir bütünü oluşturduğu çıkarımı ortaya çıkmaktadır. IBM Watson projesinin yöneticisi Ferruci²⁸ de yapay zekâ ve insan arasında oluşan birlikteliğin karşılıklı kazanım sağlayan bir ortaklık olarak görülmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Yaratıcılık ve insanın zekâsının sınırları yapay zekâ ile birlikte sorgulandığında ortaya ilgi çekici sonuçların çıkması kaçınılmazdır. Ancak yaratılan sanat eserlerinin ne derece kabul göreceği gerçeği bugün gelinen noktada henüz insanlar tarafından tayin edilmektedir. Yapay zekâ çalışmalarının ileride varmayı hedeflediği Süper Zekâ aşamasında içinde bulunulan sınırlamaların ortadan kalkması beklenmektedir.

Performans, resim, heykel ve enstalasyon alanlarında güncel işler üreten sanatçı Sougwen Chung, *Çizim İşlemleri* isimli çalışmasında bir robot kol ile birlikte oluşturduğu çizim örneklerini üretirken makine öğrenme ile çalışan sistemin bir işbirlikçi olarak ona destek olduğundan bahsetmektedir.²⁹ Sistem ve insanın bir araya geldiği bu iş birliği sonucunda karşımıza sıra dışı gelişen melez bir yaratıcılık anlayışı çıkmaktadır. Bu yaratıcılık biçimi tek taraflı bir etkileşim halinde değil, karşılıklı beslenmeye dayanan ve gelişen bir yapıya sahiptir.

Sonuç

Uzun süredir insanın farklı açılardan var oluşuna dair temel kavramlar tartışılmakta iken günümüzde insan ve teknoloji birlikteliği tabanlı meseleler geçmişe oranla çok daha sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kaçınılmaz olarak sanat hayatlarımızı şekillen-

27 Bruno Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

28 David Ferrucci, *Machines as Thought Partners*, O'Reilly Safari. June 28, 2017, son güncelleme 09 Kasım, 2018. <https://www.oreilly.com/ideas/machines-as-thought-partners>.

29 World Science Festival, "AI and the Art of Ingenuity: Computational Creativity", YouTube, erişim 2 Mart, 2018, www.youtube.com/watch?v=CZ1200kM14A.

dirmemizdeki etkisi hızla artan teknolojik değişimler yüzünden durmaksızın değişime uğramakta ve kendine yeni ifade biçimleri ve üretim yöntemleri katmaktadır. Gündelik yaşantılarımızda varlığını çok daha fazla hissetmeye başladığımız bilişim teknolojilerinin bir ürünü olan yapay zekâ uygulamalarını sadece temel bilimler alanında somut bulgularla uğraşmak için değil hayatın diğer tüm alanlarında var olan karmaşık olguların anlaşılması için de kullanılmaktayız. Ancak sanat insanlığın taş üstüne taş koyarak adım adım inşa ettiği medeniyet olgusuna kimi zaman uyum içinde bir davranış göstermekte iken kimi zaman ise gidişata başkaldırarak değişime yönelik cesaret gerektiren yaratıcı açılımları ortaya koymaktan da geri kalmamıştır. Sanat tam olarak ifade edilmesi mümkün olmayan son derece soyut bir kavramdır. Elbette sanatın bu şekilde içinde bulunduğu tanımlanamaz durumu aleyhte bir durum olarak görülmemeli ve tam tersine sanata sürekli bir gelişim içinde olmasını sağlayan bir üstünlük olarak düşünülmelidir. Sanat, tarih boyunca kimi zaman gelişmelere bağlı olarak belirgin bir kimlik kazanabilmekte ve benzer eserlerin kümeleşmesiyle birlikte çeşitli akımların tanımlanabilmesine olanak verebilmektedir. Bu özellikleri açısından diğer tüm insan medeniyetine özgü olgularda olduğu gibi tekrara, benzerliğe ve kalıplaşmaya yönelik eğilimler gösterebilmektedir. Yapay zekâ çalışmalarında irdelenmeye çalışılan ve üzerine araştırmalar yapılan konular da bu tip eğilimler üzerinedir. Şimdilik uygarlık boyunca üretilmiş sanat eserlerinden yola çıkarak benzer niteliklere sahip özgünlük değerleri taşıyan eserlerin üretilmesi gayesinde olan yapay zekâ çalışmaları, yaratıcılığı tekrar tekrar sorgulamamızı gerektirecek çeşitli kapılar aralamaktadır. İnsan nedir çıkmazında dolanan uygarlık, sembolik düşünce yapısı içinde yaratıcılığı ve zekâyı anlamaya ve tanımlamaya çalışmaktadır. Bu yazıda da belirtildiği üzere yaratıcılık, bir sürecin veya ürünün sonuçlanan bir özelliği olarak ele alınmamalı ve üretimde yer alan tüm aktörler, süreçler ve izleyici arasındaki etkileşimden ortaya çıkan bir olgu olarak düşünülmelidir. Yapay zekâ, gelinen noktada sanat üretiminde pasif bir araç olma özelliğinden uzaklaşmış ve eser üretiminde aktif bir etmen olarak yer almayı başarmıştır. Bundan sonra merak edilen konu yapay zekânın insan yaratıcılığından üstün bir konumda kendini var edip edemeyeceği üzerinedir. İnsan merkezci bir bakış açısıyla, diğer canlılara oranla sahip olduğu üstün zekâ yeteneği sayesinde tüm dünyayı kontrol altına alabilmeyi başaracak ölçekte güce ulaşmış insanın, kendi becerilerine sahip ama aslında insan olmayan bir oluşuma karşı sorgulayıcı bir tutum içinde olması son derece normaldir. Bu sorgulamalar sanat özelinde insana özgü yaratıcılık gibi bir takım temel kavramlar üzerine belirginleştğinde insanı insan yapan değerlerin de yeniden anlaşılmaya ve değerlendirmeye muhtaç olduğu kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Amabile, Teresa. *M. Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Londra: Hachette UK, 1996.
- Anderson, Mike. *Intelligence and Development: A Cognitive Theory*. New Jersey: Blackwell Publishing, 1992.
- Artut, Selçuk. "Müziyenin Teknoloji Kullanımı ile Boyut Kazanan Görsel ve İşitsel Performansı." *Görünüm*. 3/4 (2018): 45-52.

- Bernstein, Alexve Michael de V. Roberts. "Computer v. Chess-Player". *Scientific American*. 198/6 (1958): 96-107.
- Boden, Margaret Ann. *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*. Londra: Routledge, 2004.
- Chen, Ying, JD Elenee Argentinis ve Griff Weber. "IBM Watson: How Cognitive Computing can be Applied to Big Data Challenges in Life Sciences Research". *Clinical Therapeutics*. 38/4 (2016): 688-701.
- Cohen, Harold. "Colouring without Seeing: A Problem in Machine Creativity". *AISB quarterly*. 102 (1999): 26-35.
- Cohen, Harold. "The Further Exploits of AARON, Painter." *Stanford Humanities Review*. 4/2 (1995): 141-158.
- Csikszentmihalyi, Mihaly. *Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York: Harper Perennial, 1997.
- Ferrucci, David. *Machines as Thought Partners*. O'Reilly Safari. June 28, 2017. Erişim 09 Kasım, 2018. <https://www.oreilly.com/ideas/machines-as-thought-partners>.
- Fogel, David B. "Review of Computational Intelligence: Imitating Life". *Proceedings of the IEEE*. 83/11 (1995): 1588.
- Gayford, Martin. *Robot Art Raises Questions about Human Creativity*. MIT Technology Review. Erişim 09 Kasım, 2018. <https://www.technologyreview.com/s/600762/robot-art-raises-questions-about-human-creativity/>.
- High, Rob. *The Era of Cognitive Systems: An Inside Look at IBM Watson and How It Works*. New York: IBM Corporation, Redbooks, 2012.
- Kasparov, Garry. *Deep Thinking*. Londra: Hodder&Stoughton, 2018.
- Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Legg, Shaneve Marcus Hutter. "A Collection of Definitions of Intelligence". *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. Amsterdam: IOS Pr Inc, 2007
- Levitt, Gerald M. *The Turk, Chess Automation*. Jefferson NC: McFarland & Company, Inc. Publishers, 2000.
- Little, John Dutton Conant. vd., "An Algorithm for the Traveling Salesman Problem." *Operations Research* 11/6 (1963): 972-989.
- Moravec, Hans. "When will Computer Hardware Match the Human Brain." *Journal of Evolution and Technology*. 1/1 (1998): 10.
- Person. *Is Artificial Intelligence Set to Become Art's Next Medium? | Christie's. Albrecht Dürer: 10 Things to Know Christie's*. Erişim 09 Kasım, 2018. <https://www.christies.com/features/A-collaboration-between-two-artists-one-human-one-a-machine-9332-1.aspx>.
- Shannon, Claude Elwood. "A Chess-Playing Machine". *Scientific American*. 182/2 (1950): 48-51.

- Shannon, Claude Elwood. "XXII. Programming a Computer for Playing Chess". *The London, Edinburgh, and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*. 41/314 (1950): 256-275.
- Silver, David vd., "Mastering the Game of Gowith Deep Neural Networks and Tree Search". *Nature*. 529/7587 (2016): 484.
- Standage, Tom. *The Turk: The Life and Times of the Famous Eighteenth-Century Chess-Playing Machine*. New York: Walker&Company, 2002.
- Sternberg, Robert Jeffrey. *Handbook of Creativity*. New York: Cambridge University Press, 1999.
- The Compact Oxford English Dictionary: *Complete Text Reproduced Micrographically*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- World Science Festival. *AI and the Art of Ingenuity: Computational Creativity*. YouTube, Erişim 2 Mart 2018, www.youtube.com/watch?v=CZ1200kMl4A.

Reflections of Artificial Intelligence in Contemporary Artworks

SELÇUK ARTUT

Abstract: *Each individual in the society, which is in an inevitable relationship with technology, is involved in the use and development of artificial intelligence in a large part of their daily activities in a conscious or unconscious manner. The artificial intelligence, which is implemented in many fields of activities such as driverless vehicle design, financial analysis, special education applications, marketing analyses, music classification applications, also diverge in various application areas. As a natural consequence of this situation, artificial intelligence's implementations in the art are also presented in a variety of recent artworks. It is a matter of wonder to what extent the artificial intelligence that is relying on mathematical grounds with rational symbol systems and the art that has been based on the concept of creativity, yet which is very difficult to define, are integrated into a well-balanced configuration. The findings and research results obtained by artificial intelligence are usually fueled by the basic questionings of human existence. This article discusses the development of artificial intelligence and the various scientific definitions that are being widely appreciated. Moreover, the relationship of creativity with artificial intelligence is examined by exploring the development of information technologies and its effects on contemporary artworks are investigated.*

Keywords: *Artificial intelligence, Art, Anthropocentrism, Creativity, Human-technology associations.*

İstanbul'a Yönelik İç Göç Hareketlerinin Ekonometrik Analizi

HAMDİ EMEÇ*
hamdi.emec@deu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6348-5794

ŞENAY ÜÇDOĞRUK BİRECİKLI**
s.ucdogruk@deu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5842-4012

BURCU KÜMBÜL GÜLER***
burcu.guler@ikcu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6179-7557

Öz: Aldığı göç ile çekici bir göç destinasyonu olarak Türkiye'nin en fazla nüfusuna sahip olan İstanbul göç araştırmalarının ilgi odağını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı İstanbul'a göç edenlerin; köy, ilçe ve il düzeyinde, kim olduğunu, sosyo-demografik faktörler açısından ortaya koymaktır. Araştırmada Türkiye İşgücü Araştırması 2015 ham verilerinden yararlanarak İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasından İstanbul verileri çekilmiştir. Göç modeli için önce iki durumlu (birey göç etmiş/etmemiş) ardından çok durumlu logit model uygulanmıştır. Bireylerin son on yılda İstanbul'a göç etmesi bağımlı değişkendir. İlden, ilçeden, köy-bucaktan İstanbul'a göç edip etmediği ile göç etmemiş bireylerden oluşan dört kategori mevcuttur. İstanbul'a göç etme olasılığını veren iki durumlu logit modelden elde edilen sonuçlar ile "büyük kentler genç nüfusu çekmekte, daha yaşlı nüfusu itmektedir" hipotezi desteklenmektedir. Bir diğer önemli bulgu, inşaat sektöründe çalışanların göç etme olasılığının daha fazla olduğudur. Ayrıca, bireylerin eğitim seviyesi arttıkça göç olarak İstanbul'a göç olasılığının pozitif yönde fakat giderek azaldığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: İç göç, İstanbul, Logit model, Multinomial logit model.

Giriş

Tarih boyunca pek çok toplumun yaşadığı ve değişmez bir olgu olan göç, "insan gruplarının birlikte veya ayrı ayrı, sınırları belli bir yerleşim yerinden, diğer yerleşim yerlerine yönelik coğrafi ve sosyal hareketliliktir".¹ Ülkelerin demografik yapısını önemli şekilde etkileyen göç olgusu, neden ve sonuçları açısından hem birey hem de toplumları ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik olarak etkilemektedir. Hiç şüphe

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü.

*** Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

1 Hüseyin Bal vd., "Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta Örneği)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2012), s.192.

yoktur ki, göç alan yerlerin yanı sıra göç veren yerler de süreçten önemli ölçüde etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, çok ciddi dönüşümlere sebep olduğundan göç hareketlerinin bilimsel olarak incelenmesi ve araştırılması önem arz etmektedir.²

Sosyal bilimciler tarafından göç olgusuna yönelik farklı tür sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflamalarda iradi olup olmama, süreklilik, amaç ve olayın gerçekleştiği yer rol oynamaktadır. İradi açıdan göçler “isteğe bağlı” ve “zoraki” olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca göçler, süreklilik açısından, özellikle de diğer yer değiştirme hareketlerinden farklı şekilde “devamlı göç” ya da “geçici göç” olarak da değerlendirilmektedir. Örneğin, mevsimlik tarım işçileri “geçici göç” kapsamında düşünülebilir. Yer değiştirmenin amacı yerleşmek olduğunda genellikle göçün gerçekleşmiş olduğu ifade edilmektedir. Yerleşme maksadı olmayan kısa süreli yer değiştirmeler ise, genellikle göç olarak değerlendirilmemektedir.³ Olayın gerçekleştiği yer bağlamında ise ulusal sınır dâhilinde olup olmama üzerinden bir açıklama yapılmaktadır. Bu bağlamda, iç veya dış göç şeklinde yapılan sınıflandırma kapsamında iç göç; bir ülke sınırları içinde, belli bir zaman diliminde yaşayan insan topluluklarının, kendi iradeleriyle, bölge, kent, kasaba ve köy gibi bir yerden bir diğerine yerleşmek amacıyla gerçekleştirdiği nüfus hareketi olarak değerlendirilebilir.⁴ Bir diğer boyutta yapılan sınıflamaya göre ise, iç ve dış göç ana ayırım noktası olup, bu temel göç tipleri kendi arasında alt boyutlara ayrılmaktadır. Buna göre, iç göç dörde ayrılarak, mevsimlik göç, sürekli-geçici göç, emek göçü, zorunlu-gönüllü göç şeklinde sınıflandırılmaktadır. Diğer yandan dış göç ise, işçi göçü, beyin göçü, mübadele göçü, siyasi ve sosyo-ekonomik göçleri içermektedir.⁵

Genel olarak göç tiplerinin belirlenmesine ilişkin bir açıklama Peterson tarafından yapılmıştır. Buna göre, insanlar beş şekilde göç etmektedir. İlki, ilkel göçler olup, kötü hava koşulları, kuraklık gibi doğal çevre ve fiziki koşullardan kaynaklanan göçlerdir. İkincisi, zoraki göçler olup bu göç tipinde sosyal durumun yarattığı baskı vurgulanmaktadır. Üçüncüsü yine zoraki göçe benzer bir göç tipi olup burada yönlendirme söz konusudur. İkisi arasındaki fark, zoraki göçte göçmenlerin herhangi bir gücünün olmaması, yönlendirilen göçte ise göçmenlerin gücü bulunmakta ve karar mekanizmasını işletebilmektedirler. Dördüncü göç tipi serbest göç olup, topluluklar üzerinde herhangi bir baskı ya da zorlayıcı durum olmadan, göçmenlerin kendi bireysel tercih ve inisiyatifleriyle yaptığı göçten bahsedilmektedir. Kitlesele göç son göç tipidir. Kitlesele göçte, dünyadaki iletişim ve ulaşımın gelişmesiyle birlikte göçün kolektif bir olgu halinde gerçekleşmesinden bahsedilmektedir.⁶

2 Mustafa Öztürk ve Nihat Altuntepe, “Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, 11/3 (2008), s.1613.

3 Serpil Bülbül ve Ali Köse, “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39 (2010), s.77.

4 Ozan Bahar ve Fehime Korkmaz Bingöl, “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2010), s.44; Bal vd., “Göçle Gelenlerin”, s.192.

5 Enver Günay, Dilek Atılğan ve Emine Serin, “Dünyada ve Türkiye’de Göç Yönetimi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2017), s.42.

6 William Peterson, “A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, 23/3 (1958), s.259-263; Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (2011), s.75-76.

Göçün nedenlerine ilişkin Farr, İngiltere ve Galler’de 1871 nüfus sayımı sonuçlara göre, göçün herhangi bir teori olmaksızın tesadüfen gerçekleştiğini öne sürmüştür.⁷ Ancak sonraları, insanların neden göç ettiklerine dair ortaya pek çok teori atılmıştır. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse, göçün ekonomik olarak gelişmiş merkezlere doğru olmakta olduğunu iddia eden Ravenstein’in “Göç Kanunları”⁸ adlı çalışmasına dayanarak, Lee tarafından ortaya atılan “itici” ve “çekici” güçlere ilişkin teoridir. Lee, göçlerin temel ortak özellikleri üzerinde durarak göçe ait itici ve çekici faktörleri saptamış ve dört temel faktör belirlemiştir: 1) Yaşanan yerle ilgili faktörler, 2) Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, 3) İşe karışan engeller, 4) Bireysel faktörlerdir.⁹ Teori, kaynak bölgenin itici olmasına neden olan faktörler ile göç edilen yerin çekiciliğini sağlayan etkenler üzerinde durmaktadır. Kaynak yerin itici güçleri, tarım arazilerinin yetersizliği, işsizlik ve düşük gelir olabilirken; “çekici güçler” de yüksek gelir, istihdam fırsatları, ekonomik durum, kentsel kamu hizmetleri olarak değerlendirilmektedir.¹⁰ Hemen her göç etme kararı bireyin yaşadığı yere ait itici faktörlerden ve hedef yerleşim yerinin çekici faktörlerinin karışımından etkilenmektedir. Göç eden bireyin, gideceği yere kıyasla halihazırda yaşadığı yer hakkında daha fazla bilgi sahibi olması itici faktörlerin birey tarafından daha iyi algılanmasına neden olacaktır.¹¹ Ravenstein’in göçe ilişkin kanunları ile benzer şekilde Stouffer, sadece itme ve çekme kavramlarının yeterli olmayacağını, mesafe değişkeninin de göç etme kararı üzerinde etkili olduğunu ileri sürmüştür. Yazar aynı zamanda, göç edilen yer ile varış noktası arasındaki mesafenin kısa olmasının göçü olumlu etkileyen bir faktör olduğunu belirtmektedir.¹² Ancak, arada engel olarak görülen mesafenin teknolojik gelişmeler, iletişim ve ulaşımın kolaylaşması ile birlikte sorun olmaktan çıktığı görülmektedir. Nispeten kolaylaşan ve maddi olarak erişilebilir hale gelen ulaşım imkânları ile birlikte, göç artış eğilimine girmektedir. Ulaşım, medya ve iletişimde yaşanan gelişmelerle birlikte hem göçün maliyeti düşmekte hem de bölgeler arasında yaşanan “psikolojik ve kültürel fark” da azalmakta ve bu durumdan göç olumlu etkilenmektedir. Tüm bu gelişmeler “iletici etkenler” olarak ele alınmaktadır.¹³

Bu çalışmanın konusu oluşturan ve bir ülkenin sınırları dâhilinde yapılan göçleri içeren iç göç olgusu Tekeli tarafından “belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşam yerlerinin söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların miktarı” şeklinde tanımlanmaktadır. Tekeli’nin tanımında da görüldüğü gibi, iç göçe ilişkin yapılan açıklamalarda dikkat çeken üç önemli unsur var-

7 Sibel Selim, “Türkiyede Göç Kadınlaşıyor mu?: Ekonometrik Bir Analiz”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/3 (2017), s.43.

8 Ravenstein’in “Göç Kanunları” çalışmasında göçün mesafesi, kırsaldan kente yönelik göç, ticaret ve sanayi merkezlerine yönelik göç, kentlerde yaşayanlar ile kırdaki yaşayanların göç eğilimleri ve yine göç eğiliminde kadın erkek farkı gibi konulara odaklanan yedi kanun öne sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Deniz Ela Özcan, “Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İş ve Hayat Dergisi*, 2/4 (2017), s.188-189. Ayrıca bkz. Hakan Bostan “Türkiyede İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Coğrafya Dergisi*, 35 (2017), s.5.

9 Aktaran Çağlayan, “Göç Kuramları”, s.72.

10 Aktaran Fatih Çelik, “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2006), s.150.

11 Bülbül ve Köse, “Türkiyede Bölgelerarası İç Göç”, s.78.

12 Aktaran Özcan, “Çağdaş Göç Teorileri”, s.190-191.

13 Çelik, “İç Göçlerin”, s.156.

dır. Bunların ilki “mekân”, ikincisi “zaman”, üçüncüsü de “irade” unsurudur. Mekân unsurunu, konut ve işyeri açısından değerlendirdiğimizde, bireyin birini veya her ikisini birden göç sürecinde değiştiriyor olması vurgulanmaktadır. Zaman unsuru ise, sosyal bilimciler açısından tartışmalı bir konu olmakla birlikte, alt sınır bir yıl olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Örneğin kısa süreli, eğitim, çalışma amaçlı ve bu sürenin sonunda geri dönüş olan mekân değiştirmenin göç sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır.¹⁵ Son olarak, göç etme kararında birey ve/veya aile bireylerinin tercihini içinde barındıran irade durumu da göçü zorunlu göçten ayıran önemli bir unsurdur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin nüfusu en yoğun kenti olan İstanbul'a yönelik iç göçte etkili olan demografik faktörleri belirleyip, kimin İstanbul'a göç ettiğini anlamaya yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle, çalışmanın araştırma sorusu, İstanbul'a göç edenlerin, köy, ilçe ve kent düzeyinde, kim olduğunu, sosyo-demografik faktörler açısından ortaya çıkarmaktır. Çalışmada giriş bölümünü takiben; ikinci bölümde Türkiye'de ve İstanbul'a yönelik iç göçe ilişkin literatür taramasına yer verilmektedir. Sonraki araştırma bölümünde veri seti ve yöntem tanıtılmakta ve ayrıca ampirik bulgular yer almaktadır. Son bölümde ise bulgular değerlendirilip tartışılmakta, sonuç ve öneriler üzerinde durulmaktadır.

Türkiye'de İç Göç Olgusu

Ülkelerin büyüklük ve ekonomik kalkınmışlık düzeyine göre iç göçün, kırsaldan kente, kırsaldan kırsala, kentten kırsala doğru ve kentler arası gerçekleşmesi mümkündür.¹⁶ Türkiye'de göçler, yoğun olarak önceki dönemlerde kırdan kente yönelik iken, 1975 sonrası ve özellikle son yıllarda göçün akım yönünün kentten kente doğru olduğu görülmektedir.¹⁷ Günümüze değin kentler arası yaşanan bu göç örüntüsünde nüfus Doğu Anadolu kentlerinden Batı ve Güney Anadolu kentlerine doğru göç etmektedir.¹⁸ Türkiye'nin göç örüntüsünde, genel olarak sürekli göç veren ve göç alan bölgelerden söz edilebilmektedir. Başta Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Güneydoğu ve Karadeniz Bölgeleri sürekli göç vermekte iken İstanbul, Akdeniz, Marmara ve Batı Anadolu Bölgeleri ise göç alan bölgelerdir.¹⁹ Son yıllarda ise, kentten kırsala doğru da bir akım başladığı ve 1995-2000 döneminde, bu oranın kırdan kente olan göç oranından fazla olduğu bile görülmektedir.²⁰ Halen bölgelerin refah düzeyi, eğitim ve kentleşme düzeyi, Türkiye'de yaşanan iç göçü olumlu etkilerken, tüm bu alanlardaki gelişmişlik düzeyi kentlerin çekiciliğini artırırken, başta ekono-

14 Aktaran Mustafa Şen, “Türkiye'de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi”, *Çalışma ve Toplum*, 1 (2014), s.233; Bülbül ve Köse, “Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç”, s.78.

15 Serdar Sağlam, “Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiyat Araştırmaları*, Erman Altun Özel Kitaplığı, 5 (2006), s.34.

16 Ertuğrul Güreşçi, “Ortak ve Farklı Yönleriyle İç ve Dış Göçler”, *Journal of International Social Research*, 9/43 (2016), s.1059.

17 Kentleşme Şurası, *Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar*. Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s.17; İçduygu, *Türkiye'de İç Göç*, s.216.

18 Ferhunde Özbay ve Banu Yücel, *Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı, Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi*, haz., Ferhunde Özbay vd. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, 2001, s.34.

19 Bülbül ve Köse, “Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç”, s.91.

20 Kaştan, “Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi”, s.696.

mik sorunlar ve terör olgusu yapılacak göç için itici bir faktör halindedir.²¹

İç göçlerin önemli bir nedeni refah ve ekonomik gelişmenin tüm bölgelere eşit dağılmamış olmasıdır. Türkiye’de iç göçün durumunu “1950 öncesi göçler”, “1950-1985 arası göçler” ve “1985 sonrası göçler” şeklinde üçe ayıran Akşit, 1950’lere değin köyün modernizasyonu bağlamında, çalıştırılmak üzere geniş kitlelerin topraktan koparılıp işçi haline dönüştürülmesi üzerinde durmaktadır. 1950 ila 1985 yılları arasında Türkiye nüfusu kırsaldan kente göç ederek önemli bir değişim göstermektedir.²² 1950’den itibaren kentin sanayileşme hamlesi ile artan işgücü ihtiyacı kırsalda işsiz kalan insanların kentlere doğru göç etmesine neden olmuştur.²³ Bu dönemde tarımda yaşanan dönüşüm kırsalda itici bir faktör olarak algılanmış, sanayileşme ile birlikte çekici hale gelen kentler yaşanan iç göç ile birlikte önemli nüfus artışlarına sahne olmuştur. 1950’lerde nüfusun neredeyse dörtte biri kentlerde yaşarken, 1960’lara geldiğinde kentli nüfus oranı % 30 civarına yükselmiştir.²⁴ Bu göç döneminde, sırasıyla önce İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentlerin yakın çevresindeki kırsal alanlardan bu kentlere yönelik yoğun göç yaşanmıştır. Sonrasında, Orta Anadolu ve Karadeniz kırsalından büyük kentlere doğru göç hareketliliği görülmüş ve en son olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu kırsalından büyük kentlere doğru göçün artış gösterdiği görülmüştür. 1980’lerde Türkiye nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşamaya başlamıştır. Ancak, Türkiye’nin göç örüntüsü sadece kırdan kente yönelik değildir. 1965-1985 yılları arasındaki göçü inceleyen bir çalışmada, il merkezinden il merkezine, köyden il merkezine, il merkezinden ilçe merkezine, ilçe merkezinden ilçe merkezine, köyden ilçe merkezine, il merkezinden köye, ilçe merkezinden köye ve köyden köye gibi dokuz farklı tipte iç göç örüntüsü olduğu sonucu elde edilmiştir.²⁵ Elbette bu göç örüntüleri dönemlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin 1960’ların kırdan kente göç örüntüsü 1970’lerin sonundan itibaren yerini kentten kente göçe bırakmıştır.²⁶ Ayrıca, ilk dönemlerde, Türkiye’de göçlerin daha çok üretim ilişkisinden etkilendiği görülmekte ve bu sebeple, göç edenlerin itici faktörlere bağlı olarak kırdan kente doğru yönelmekte olduğu gözlenmektedir. Kırsalda özellikle gençlerin düşük gelire sahip olması, bölgenin sosyal ve ekonomik açıdan az gelişmiş olması kırsalın itici özellikleri olarak belirtilebilir. Kentler açısından ise, yeni sanayileşme hamlelerinin başlaması, istihdam olanaklarının bu bölgede olması kentlerin çekiciliğini arttırarak kırdan kente doğru göç hareketlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, sermaye sahiplerinin de kentten kente göç etmekte olduğu görülmektedir.²⁷

21 Dilek Özdemir, “Türkiye’de Bölgearası İç Göç Hareketlerinin Belirleyicileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/3, (2018), s.1348.

22 Bahattin Akşit, İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış, *Türkiye’de İç Göç*, haz., Ahmet İçduygu, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s.2-9.

23 Gaye Karpat-Çatalbaş ve Ömer Yazar, “Türkiye’deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi”, *Alphanumeric Journal*, 3/1 (2015), s.100.

24 Savaş Çağlayan ve Asiye Kemik, “Kırdan Kente İç Göç Süreciyle Kadınların İş Yaşamına Katılımları ve Sonuçları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43 (2018), s.146.

25 Ayşe Gedik, “Internal Migration in Turkey, 1965–1985: Test of Conflicting Findings in The Literature”, *Review of Urban & Regional Development Studies*, 9/2 (1997), s.170.

26 Öztürk ve Altuntepe, “Kentsel Alanlara Göç”, s.1598.

27 Yüksel Kaştan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri”, *Journal of International Social Research*, 9/42, (2016), s.697.

Türkiye'deki iç göç hareketinin gelişmiş ülkelerden ayrılan en önemli özelliği, ülkede hızlı kentleşmenin sanayileşme ile paralel bir hızda gerçekleşmemesidir. Daha açık bir ifadeyle, gelişmiş ülkelerdeki sanayileşmeye bağlı kentleşme Türkiye'de yaşanmamıştır. Çünkü sanayi sektörünün büyüme hızı iç göç hızını karşılayamamıştır.²⁸ Dolayısıyla, Türkiye'de kontrolsüz büyüyen kentleşme, sanayileşmenin yeterli düzeyde gelişiminden daha önce bir sorun haline gelmiştir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak, kentlere iç göçle gelmiş olanlar kayıtlı sektörde iş bulamadıkları için kayıt dışı çalışmak zorunda kalmış ve sendikalı ya da kayıtlı işgücü ile ucuz emek ekseninde bir rekabete girmiştir.²⁹ Yıllarca süren sanayileşme çabalarına rağmen, Türkiye'de sanayi, iş arayanların sadece belli bir bölümüne iş imkânı sunulabilmektedir. Özel ve kamu işletmelerindeki istihdam olanakları da sınırlı olduğundan, büyük şehirlerdeki kayıt dışı sektörler kırdan kente göç etmiş çok sayıda kişi için kent ekonomisine katılımın temel yolu olmuştur.³⁰ Bu göçmenlerin bazıları akraba, hemşeri ve iş arkadaşlarının yardımlarıyla kayıtlı sektörde iş bulabilmektedir. Örneğin, İstanbul'a göçle gelmiş 274 semt pazarcısı üzerinde yapılan bir anket çalışmasının bulgularına göre, katılımcıların % 51'i geleneksel aile, akraba ve hemşeri dayanışması sayesinde hemen iş bulabildiklerinin ifade etmiştir.³¹ Söz konusu geleneksel bağlar nedeniyle de Türkiye'de belli bir yerden yine belli bir yere göç zincirlerinin oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.³² Kırdan kente göç eden, kayıtlı sektörde iş bulamayan göçmenler düşük ücretli, düzensiz, istikrarsız ve güvencesiz şekilde de olsa, kendilerine bir olanak sağlayan ve derin yoksulluk içine düşmelerini bir ölçüde engelleyen, kayıt dışı sektörde yer edinebilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu sürdürülebilirlikten uzak olan duruma, kırdan kente göçün yoğun olması, göç edenlerin vasıf ve eğitim düzeyinin düşük olması ve kentin gerektirdiği vasıf düzeyini karşılayamaması, kayıtlı sektördeki istihdama ilişkin fırsatlarının yetersizliği gibi faktörler neden olmaktadır.³³

İstanbul'a Yönelik İç Göç

Türkiye nüfusunun önemli bir kısmını barındırması, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan en canlı kent olması sebebiyle İstanbul, pek çok disiplin tarafından araştırma konusu olmuştur. İstanbul'a yönelik iç göç hareketleri üzerinde durmak gerekirse, İstanbul 1950'lerden itibaren yoğun bir iç göçle karşı karşıyadır.³⁴ Özellikle 1980 sonrası dönemde, göç destinasyonu olarak İstanbul'u konu edinen araştırma-

28 Ned Levine ve Sunday Üner, *Population Policy Formation and Implementation in Turkey*, Ankara: Hacettepe Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Yayını, 1978, s.16.

29 Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün, Türkiye'de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketine Etkisi, *Türkiye'de İç Göç*, haz., Ahmet İçduygu, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s.225.

30 Işık Urla Zeytinoglu vd., "Migrant Women in Waged Domestic Work in Turkey", *Middle East Report*, 29/2 (1999), s.43.

31 Öztürk ve Altuntepe, "Kentsel Alanlara Göç", s.1598.

32 Mohammmad Hemmasive Carolyn V. Prorok, "Women's Migration and Quality of Life in Turkey", *Geoforum*, 33 (2002), s.401.

33 Nadir Suğur vd., "Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksulların Geçim Stratejileri ve Sosyal İlişki Ağları: Eskişehir Örneği", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12/1 (2000), s.64; Öztürk ve Altuntepe, "Kentsel Alanlara Göç", s.1618.

34 Ali Gürel ve Yasemin Balta, "İstanbul'un Göç Olayı ve Etnik Hayat Üzerine", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2011), s.4.

larda büyük artış yaşanmıştır. İzmir-Van hattının kuzeyinde, genellikle de Karadeniz ve Marmara bölgesi halkı için İstanbul, birinci derecede tercih edilen bir kenttir.³⁵ Bu durum, giriş kısmında açıklandığı gibi, coğrafi yakınlığın göç üzerindeki etkisini göstermektedir. Türkiye’de en fazla göç alan kentlerin başında gelen İstanbul, pek çok açıdan, diğer illere göre daha fazla çekici özelliklere sahiptir.

Trabzon’dan İstanbul’a göç etmiş olan 500 katılımcı üzerinde anket yoluyla gerçekleştirilen bir araştırmada, katılımcılar göç etme nedenlerini ilk sırada “çalışmak, iş bulmak”, ikinci sırada da “daha çok para kazanmak, iş imkânlarının çokluğu” olarak belirtmişlerdir. Üçüncü sırada ise, ekonomik nedenlerden farklı olarak, katılımcılar “sosyal hayatın çekiciliği, şehir hayatının güzelliği” nedeniyle İstanbul’a göç ettiklerini ifade etmişlerdir.³⁶ Bu araştırmanın bulguları, İstanbul’un hem ekonomik hem de sosyal açıdan gelişmişliği nedeniyle göç için çekici bir kent konumunda olduğunu göstermektedir.

İstanbul’a Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan illerini içine alan TRA2 Bölgesinden göç etmiş 1944 katılımcıyla gerçekleştirilen bir diğer anket çalışmasının göç nedenlerine ilişkin bulgusuna göre, İstanbul’a göçte ekonomik nedenler ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada eğitim, üçüncü sırada akrabaların İstanbul’a göç etmiş olması, dördüncü sosyal yaşamın yetersizliği ve son olarak göç edenlerden gelen olumlu bilgiler göç kararında önemli etkenler olarak görülmüştür.³⁷ Kırdan kente yönelik göçte, kadınların İstanbul’u neden tercih ettiklerine ilişkin yapılan bir başka çalışmada; kentin sahilde konumlanması, kentin refahı, kentteki barınma imkânı çekici faktörler, itici faktör olarak da kırsalın yoksunluğunun açıklayıcı olduğu görülmüştür. Çalışmada, İstanbul’un göç destinasyonu olarak tercih edilmesinin nedenleri olarak, İstanbul’un tarihi altyapısı, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamizminin yanı sıra kentin kıyı şeridindeki konumu vurgulanmaktadır. Göç sonrası iş fırsatları açısından da avantajlı olan İstanbul’da, kadınların tekstil atölyelerinde çalışmaktan evde elektronik parçaların birleştirilmesine kadar geniş yelpazedeki iş olanaklarından bahsedilmektedir.³⁸

Bu çalışmada İstanbul’a göç edenlerin; köy, ilçe ve kent düzeyinde, kim olduğunu, sosyo-demografik ve ekonomik faktörler açısından ortaya çıkararak özellikle kişinin çalıştığı sektör de dikkate alındığından ilgili yazına ilave bir katkısı olacağı düşünülmektedir. Özellikle İstanbul’a yönelik göçü konu edinen bu çalışmanın, İstanbul’un göç alan iller arasındaki konumunun değiştiği bir zamana denk gelmesi önemlidir. Aslında 2018 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, İstanbul’un nüfusu 15 milyon 67 bin 724 kişiye ulaşmıştır. Bu haliyle İstanbul, aşağıda Tablo 1’den de görülebileceği gibi, nüfusu devamlı olarak artış eğiliminde olan, Türkiye nüfusunun %18,4’ünün ikamet ettiği en kalabalık il³⁹ olsa da geçmişten gelen yoğun

35 Alaettin Tandoğan, “Türkiye Nüfus Hareketlerinde İstanbul’un Yeri”, *Coğrafya Araştırmaları*, 1/1 (1989), s.137; Gürel, “İstanbul’un Göç Olayı”, s.4.

36 Mustafa Şen, “Trabzon’dan İstanbul’a Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Analizi”, *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2/3 (2014), s.50.

37 Hüseyin Tutar ve Deniz Özyakışır, “TRA2 Bölgesinden İstanbul’a Göç Hareketlerinin Nedenlerine İlişkin Bir Araştırma”, *Sosyoloji Konferansları*, 47/1 (2013), s.53.

38 Hemmasi, “Women’s Migration”, s.409.

39 ADNKS, 2018.

iç göç dalgası 2017-2018 döneminde değişim göstermiştir. Bu dönemde, aldığı göçün 385 bin 482, verdiği göçün de 595 bin 803 olması ile birlikte, İstanbul'da net göç hızının -13,9 ile ciddi bir düşme eğilimi içinde olduğu görülmektedir. İstanbul'un net göç hızı ilk olarak -4,8 ile 2015-2016 döneminde düşüş eğilimine girmiştir. Çalışma bu döneme ait veriler üzerinden analiz yaptığı için de ayrıca önem taşımaktadır.

Tablo 1. İstanbul'un Nüfusu (1960-2015)

<i>Yıl</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Yıl</i>	<i>Nüfus</i>
1960	1.882.092	2000	10.018.735
1965	2.293.823	2007	12.573.836
1970	3.019.032	2010	13.255.685
1975	3.904.588	2015	14.657.434
1980	4.741.890	2016	14.804.116
1985	5.842.985	2017	15.029.231
1990	7.309.190	2018	15.067.724
1997	9.198.809		

Kaynak: 1960-2000 yılları arası Genel Nüfus Sayımı ve 2007-2015 yılları arası Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri ile hazırlanmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Bu araştırmanın veri seti 15 ve daha yukarı yaştaki fertlere sorulan işgücü bilgilerinden oluşmaktadır. Türkiye İşgücü Araştırması 2015 ham verilerinden yararlanarak İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasından (İBBS 2. Düzey) İstanbul verileri çekilmiştir. “Doğduğunuzdan beri sürekli olarak bu ilde mi yaşıyorsunuz?”, “Hangi yıldan itibaren bu ilde yaşıyorsunuz?”, “Bu ilden önce ikamet ettiğiniz yer Türkiye mi, yoksa yurt dışı mı?” ve “Daha önce ikamet ettiğiniz bu yerleşim yeri sayacaklarımdan hangisidir?” sorularına verilen cevaplardan bir veri seti oluşturulmuştur. Bunlar Türkiye’de yaşayan, en fazla on yıldır İstanbul’da ikamet eden ve daha önce sırasıyla ilden, ilçeden, köy ve bucaktan İstanbul’a göç eden bireylerdir. Referans kategori İstanbul’da oturanlardır. Bağımsız değişkenler ise cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, hane halkı büyüklüğü, işgücü kapsamında bulunan kişinin işgücü kapsamında bağlı bulunduğu sektördür. Ayrıca Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistik Sınıflamasından (NACE Rev 2) yararlanarak işgücündeki bireyin sektör kodları tarım, maden-imalat, inşaat, hizmet şeklinde oluşturulmuştur. İstanbul’da tarım sektöründe çalışan sadece otuz kişi olduğundan bunlar veri setinden çıkarılmıştır. İşsiz ve işgücüne dahil olmayanlarda bir değişken olarak eklenmiştir.

Nominal tercihlerde en çok kullanılan model çok durumlu logit model iken IIA varsayımının sağlanmaması durumunda çok durumlu probit model tercih edilmektedir. Bu nedenle elde edilen çok durumlu logit model sonuçlarına göre IIA varsayımı test edilmiştir.

Teorik Çerçeve

Sıralı olmayan tercihler için en çok kullanılan modellerden biri olan çok durumlu

logit model, tesadüfi fayda modeline dayanmaktadır. J adet tercihi ele almak amacıyla tasarlanan çok durumlu logit modelde $J \geq 3$ olmak üzere m. tercihin i. birey tarafından seçilme olasılığı Denklem (1)'de gösterilmiştir⁴⁰:

$$P(Y_i = m | x_i) = \frac{\exp(x_i \beta_m)}{1 + \sum_{j=2}^J \exp(x_i \beta_j)} \quad m > 1 \quad \beta_1 = 0 \quad (1)$$

Burada Y_i , i'nci birey için bağımlı değişken vektörü iken x_i bağımsız değişken vektörüdür ve aynı zamanda bireyin tercihlere göre değişmeyen karakteristiklerini temsil etmektedir. β_j j alternatifinin seçilme olasılığına bağımsız değişken vektörünün katkısını, β_m ise m alternatifinin tercihinde bağımsız değişken vektörünün katkısını ölçmektedir. Tahminlenen eşitlikler, x_i karakteristikleri ile bir karar verici için J adet seçimin olasılık setinin elde edilmesini sağlamaktadır. Çok durumlu logit modelin tahminlenmesinde en yüksek olabilirlik yöntemi kullanılmaktadır.

Çok durumlu logit model'in en önemli kısıtı İlişkiziz Alternatiflerin Bağımsızlığı (IIA) varsayımdır. Bunun nedeni hata terimlerinin hem bağımsız olması hem de gumbell dağılımına sahip olmalarının belirlenmesinin güçlüğünden kaynaklanmaktadır. IIA varsayımı; herhangi iki alternatifin tercih edilme olasılıklarının birbirine oranının, tercih kümesinde başka alternatifler bulunup bulunmamasından bağımsız olduğunu ifade eder. Bu nedenle IIA varsayımının sağlanıp sağlanmadığı istatistiksel olarak test edilmesi gerekmektedir. Hausman ve McFadden tarafından önerilen Hausman-tipi IIA test istatistiği ile yapılan bu test için temel hipotez, modelde yer alan iki tercih alternatifinin oluşturduğu fark oranının, diğer bir tercih alternatifinin varlığından veya yokluğundan bağımsız olduğudur. Başka bir deyişle i IIA varsayımı geçerlidir şeklindedir ve test istatistiği aşağıdaki Denklem (2)'de gösterilmiştir:

$$\chi^2 = (\hat{\beta}_s - \hat{\beta}_f)' [\hat{V}_s - \hat{V}_f]^{-1} (\hat{\beta}_s - \hat{\beta}_f) \quad (2)$$

k serbestlik dereceli sınırlı χ^2 dağılımı gösteren bu istatistiğe göre s; sınırlandırılmış kümeye dayalı tahminleri, f de tüm tercihler kümesine dayalı tahminleri temsil etmektedir.⁴¹

IIA varsayımının test edilmesinde kullanılan bir diğer test Small ve Hsiao IIA testidir. Small-Hsiao testini gerçekleştirmek için örneklem iki eşit alt örnekleme ayrılır. Sınırlandırılmamış çok durumlu logit model her bir alt örneklem için aşağıdaki denklem (3) ile tahmin edilmektedir:

40 Russell Davidson ve James Gordon Mac Kinnon, *Econometric Theory and Methods*, New York: Oxford University Press, 1999, s.460.

41 Daniel McFadden, "Econometric Analysis of Qualitative Response Models", *Handbook of Econometrics*, haz., Zvi Griliches ve Michael Intriligator, Amsterdam: Elsevier Science B.V., 1984, s.1417-1418.

$$\hat{\beta}_u^{S_1S_2} = \left(\frac{1}{\sqrt{2}}\right)\hat{\beta}_u^{S_1} + \left[1 - \left(\frac{1}{\sqrt{2}}\right)\right]\hat{\beta}_u^{S_2} \quad (3)$$

Burada $\hat{\beta}_u^{S_1}$, birinci alt örnekleme uygulanan sınırlandırılmamış çok durumlu logit model ile elde edilen tahminleri; $\hat{\beta}_u^{S_2}$ ise ikinci alt örneklemden elde edilen tahminleri göstermektedir. Daha sonra ikinci alt örneklem kullanılarak bağımlı değişkenin seçilen bir değeri ile sınırlandırılmış örneklem oluşturulur. Bu sınırlandırılmış örneklem ile çok durumlu logit model tahmin edilip $\hat{\beta}_r^{S_2}$ tahminleri elde edilir. K bağımsız değişken sayısı olmak üzere (K+1) serbestlik dereceli χ^2 dağılımı gösteren Small-Hsiao istatistiği Denklem (4)'te gösterilmiştir.⁴²

$$SI = -2\left[L(\hat{\beta}_u^{S_1S_2}) - L(\hat{\beta}_r^{S_2})\right] \quad (4)$$

Ampirik Bulgular

Göç modeli için önce iki durumlu (birey göç etmiş/etmemiş); takiben çok durumlu logit model uygulanacaktır.

Tablo 2'ye göre iki durumlu logit modelde kullanılan bağımlı değişken iki kategoriden oluşmakta ve "İlden İstanbul'a göç etmiş" ait birey sayısı 4414 kişi iken diğer kategori olan İstanbul'da ikamet eden, başka bir deyişle göç etmeyen birey sayısı 11683 kişidir.

Çok durumlu logit modelde kullanılan bağımlı değişken ise dört kategoriden oluşmaktadır ve Tablo 1'de görüldüğü üzere "İlden İstanbul'a göç etmiş" birey sayısı 1176 iken, ilçeden göç edenlerin sayısı 1655, köy ve bucaktan göç edenlerin sayısı 1583 kişidir. Bu modelde de yine aynı şekilde göç etmeyen birey sayısı 11683 kişidir. Burada özellikle "İlçeden İstanbul'a göç etmiş" birey sayısının ilden göç edenler ile köy ve bucaktan göç edenlerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Bireylerin Göç Dağılımı

Göç Durumu	İki durumlu logit modelde kullanılan bağımlı değişken	Çok durumlu logit modelde kullanılan bağımlı değişken
İlden İstanbul'a göç etmiş	4414	1176
İlçeden İstanbul'a göç etmiş		1655
Köy ve bucaktan İstanbul'a göç etmiş		1583
İstanbul'da ikamet ediyor (göç etmemiş)	11683	11683
Toplam	16097	16097

42 J. Scott Long ve Jeremy Freese, *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata*, USA: Stata Press, 2001, s.189.

Tablo 3'te ise çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişken</i>		<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>
Hane halkı büyüklüğü		3.9763	1.6589
Cinsiyet	Erkek	0.4851	0.4997
	Kadın	0.5149	0.4997
Yaş Durumu	15-19 Yaş	0.1969	0.3976
	20-24 Yaş	0.1675	0.3734
	25-29 Yaş	0.0325	0.1774
	30-34 Yaş	0.1572	0.3640
	35-39 Yaş	0.1369	0.3438
	40-44 Yaş	0.0968	0.2957
	45-49 Yaş	0.0782	0.2685
	50-54 Yaş	0.0492	0.2162
	55-59 Yaş	0.0369	0.1886
	60-64 Yaş	0.0301	0.1711
65 Yaş ve üstü	0.0172	0.1302	
Eğitim Durumu	Okul bitirmedi	0.0583	0.2343
	İlkokul mezunu	0.1836	0.3872
	Ortaokul mezunu	0.2875	0.4526
	Lise mezunu	0.2558	0.4363
	Yüksekokul/Fakülte mezunu	0.1943	0.3957
	Yüksek Lisans/Doktora mezunu	0.0201	0.1406
Medeni Durum	Evli	0.4678	0.4989
	Boşandı	0.0332	0.1794
	Eşi öldü	0.0226	0.1486
	Bekar	0.4762	0.4994
Sektör	İnşaat	0.0305	0.1719
	Hizmet	0.3269	0.4691
	Madencilik/İmalat	0.1202	0.3252
	İşi Yok/Çalışmıyor	0.5223	0.4995

Tablo 3'teki tanımlayıcı istatistiklere göre ortalama hane halkı büyüklüğü 3.97 iken, anketi cevaplayan kişilerin yaklaşık % 49'u erkek, % 51'i ise kadındır. Çalışmada yaş grubuna bakıldığında %19.69 ile en fazla 15-19 yaş arasında kişilerin olduğu görülmekte, ardından % 15.72 ile ise 30-34 yaş arasındaki kişiler gelmektedir. En az % 1.72 ile 65 yaş ve üstü bireyler bulunmaktadır. Eğitim durumunda ise % 28.75 ile en fazla ortaokul mezunu olan bireylerin olduğu görülmektedir. Bunu % 25.58 ile lise mezunu bireyler takip etmektedir. Araştırma konusu olan bireylerin % 47.62'si bekâr iken, % 46.78'i evli ve % 3'ü boşanmış, % 2'sinin ise eşi ölmüştür. Son olarak kişilerin sektör grubuna bakıldığında % 32.69 ile en fazla hizmet sektöründe, % 12.02 ile madencilik/imalat sektöründe ve % 3 ile inşaat sektöründe oldukları anlaşılmaktadır.

Çok durumlu logit modelde IIA varsayımının sağlanmaması durumunda çok durumlu probit model tercih edilmektedir. Bu nedenle tahmin edilen model sonuçlarına göre IIA varsayımı test edilmiştir.

Tablo 4. IIA Varsayımı için Hausman Testi

Modelden Dışlanan Alternatif	chi2	s.d.	P>chi2	Karar
İlden göç edenler	45.098	48	0.592	H ₀ reddedilemez
İlçeden göç edenler	44.242	48	0.628	H ₀ reddedilemez
Bucak ve köyden göç edenler	-419.437	48	---	----

Not: s.d., serbestlik derecesini göstermektedir.

Hausman test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Hausman testine göre sıfır hipotezi alternatiflerin birbirinden bağımsız olduğunu söylemektedir. Temel sınıf "bireyin göç etmediği" alternatifine göre "ilden göç edenler" ve "ilçeden göç edenler" kategorileri için önem düzeylerine bakıldığında %5'ten büyük olduğu görülmekte ve H₀ hipotezi kabul edilmektedir. Fakat "bucak ve köyden göç edenler"deki kare değeri negatif çıkmıştır. Bu durumda tahminlenen model Hausman testinin asimptotik varsayımlarını karşılamadığı için bir karar verilememiştir. IIA varsayımının sağlanması konusunda alternatif bir test olan Small-Hsiao testi aşağıdaki Tablo 5'te kullanılmıştır.⁴³

Tablo 5. IIA Varsayımı için Small-Hsiao Testi

Modelden Dışlanan Alternatif	lnL (full)	lnL (omit)	chi2	s.d.	P>chi2	Karar
İlden göç edenler	-4207.453	-4179.209	56.487	48	0.188	H ₀ reddedilemez
İlçeden göç edenler	-3610.754	-3582.623	56.261	48	0.193	H ₀ reddedilemez
Bucak ve köyden göç edenler	-4166.666	-4142.796	47.741	48	0.483	H ₀ reddedilemez

Not: s.d., serbestlik derecesini göstermektedir.

İlden göç edenler, ilçeden göç edenler ile bucak ve köyden göç edenler için önem düzeylerine bakıldığında, bütün kategorilerde önem düzeyi değerleri %5'den büyüktür, böylece H₀ hipotezi reddedilemez. Hausman testine göre IIA varsayımı sağlanamazken, Tablo 5'te görülen Small ve Hsiao testine göre IIA varsayımı sağlanmıştır. Alternatiflerin birbirinden bağımsız olduğu söylenebilir. Model, çok durumlu logit tahminine uygundur. Öncelikle iki durumlu logit model üzerinde durulacaktır.

Tablo 6. İki Durumlu Logit Model

Bağımlı Değişken	Göç Etme Durumu	
Değişken		Katsayı
Sabit Terim		-3.394***
Hane halkı büyüklüğü		0.112***
Cinsiyet	Erkek	0.073*
	Kadın	T.S.

43 Long, *Regression Models*, s.189.

Yaş Durumu	15-19 Yaş	0.826***
	20-24 Yaş	1.358***
	25-29 Yaş	0.140
	30-34 Yaş	1.450***
	35-39 Yaş	1.080***
	40-44 Yaş	0.632***
	45-49 Yaş	0.382**
	50-54 Yaş	0.296*
	55-59 Yaş	0.696***
	60-64 Yaş	0.252
	65 Yaş ve üstü	T.S.
Eğitim Durumu	Okul bitirmede	1.685***
	İlkokul mezunu	0.326***
	Ortaokul mezunu	T.S.
	Lise mezunu	-0.180***
	Yüksekokul/Fakülte mezunu	0.501***
	Yüksek Lisans/Doktora mezunu	0.882***
Medeni Durum	Evli	1.172***
	Boşandı	0.563***
	Eşi öldü	1.521***
	Bekâr	T.S.
Sektör	İnşaat	0.642***
	Hizmet	-0.022
	Madencilik/İmalat	T.S.
	İşi yok/çalışmıyor	0.037

Not: ***%1'de, **%5'de, *%10'da istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 6, İstanbul'a göç etme olasılığını veren logit modeldir. 15-19, 20-24; 30-34 ile 45-49 yaş aralığında bulunan aktif nüfusun İstanbul'a göç ettiği ve t istatistiklerinin 25-29 yaş aralığı hariç anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak 60-64 yaş ile 65 yaş ve üstünde istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla "Büyük kentler genç nüfusu çekmekte, daha yaşlı nüfusu itmektedir" hipotezi desteklenmektedir. Gençler, yaşlılara göre büyük kentlerde yaşamaya eğilimlidirler.⁴⁴ Bireylerin eğitim seviyeleri incelendiğinde eğitim seviyesi arttıkça görece olarak İstanbul'a göç olasılığının pozitif yönde fakat giderek azaldığı da görülmektedir. Hane halkı büyüklüğündeki artış göç etme olasılığını arttırmaktadır. Erkekler kadınlara göre daha fazla göç etme eğilimindedir. Bireylerin medeni durumlarına bakıldığında tüm kategorilerde t istatistikleri anlamlıdır. Bekârlara göre evlenmiş, boşanmış ve eşini kaybetmiş bireylerin göç etme olasılığı daha fazladır. Çalışmada üzerinde durulan bir değişken bireyin çalıştığı yerin, kuruluş veya işyerinin ana faaliyet kodudur. İnceleme yapıldığında t istatistiği anlamlı çıkan inşaat sektöründe çalışanların göç etme olasılığının daha fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, denilebilir ki daha çok vasıfsız ve eğitim düzeyi düşük işgücünün istihdam fırsatı bulabildiği bu sektör İstanbul'da giderek büyümekte, inşaat sektörü göçle gelenlere istihdam olanağı sunmaktadır. Bu durum

44 Edward L. Glaeser, "Learning in Cities", *Journal of Urban Economics*, 46/2 (1999), s.259.

beklenen bir sonuçtur. Son on yılda İstanbul'da özellikle inşaat sektörünün gelişmesi ve iş alanı yaratması sonucu bireyler buraya göç etmektedir. Ancak ikili logit model inşaat sektöründe çalışanların nereden göç ettiğini göstermemektedir. Bu detay aşağıdaki çok durumlu logit modelde daha iyi görülecektir.

Tablo 7. Çok Durumlu Logit Model

Değişken		İlden İstanbul'a Göç Edenler	İlçeden İstanbul'a Göç Edenler	Köyden / Bucaktan İstanbul'a Göç Edenler
Sabit		-3.718***	-4.613***	-4.921***
Hane halkı büyüklüğü		-0.217***	0.059***	0.304***
Cinsiyet	Erkek	0.104	0.116**	-0.008
	Kadın	T.S.	T.S.	T.S.
Yaş Durumu	15-19 Yaş	0.612**	1.092***	0.916***
	20-24 Yaş	1.076***	1.754***	1.323***
	25-29 Yaş	-0.321	0.331	0.279
	30-34 Yaş	1.159***	1.803***	1.413**
	35-39 Yaş	0.653***	1.479***	1.136***
	40-44 Yaş	0.634**	0.889***	0.524**
	45-49 Yaş	0.421	0.778***	0.097
	50-54 Yaş	0.315	0.524*	0.203
	55-59 Yaş	0.806***	1.115***	0.243
	60-64 Yaş	0.504*	0.457	-0.232
	65 Yaş ve üstü	T.S.	T.S.	T.S.
Eğitim Durumu	Okul bitirmede	1.289***	1.345***	1.956***
	İlkokul mezunu	0.237*	0.115	0.520***
	Ortaokul mezunu	T.S.	T.S.	T.S.
	Lise mezunu	0.283***	0.022	-0.856***
	Yüksekokul/Fakülte mezunu	1.274***	0.603***	-1.092***
	Yüksek Lisans/Doktora mezunu	1.567***	1.034***	-1.178***
Medeni Durum	Evli	0.959***	1.121***	1.448***
	Boşandı	0.193	0.841***	-0.013
	Eşi öldü	1.067***	1.568***	1.851***
	Bekâr	T.S.	T.S.	T.S.
Sektör	İnşaat	0.486**	0.323*	0.895***
	Hizmet	0.114	0.265***	-0.160**
	Madencilik/İmalat	T.S.	T.S.	T.S.
	İşi yok/Çalışmıyor	0.361***	0.199**	-0.306***

Not: ***%1'de, **%5'de, *%10'da istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 7'de çok durumlu logit model incelendiğinde ilden İstanbul'a göç edenlerde hane halkı büyüklüğü arttıkça göç etme olasılığı azalırken; ilçeden, köyden ve bucak-

tan İstanbul'a göç olasılığı artmaktadır; t istatistiği de istatistiksel olarak anlamlıdır. Hem il, hem de köy ve bucaktan İstanbul'a gidenlerde cinsiyetin göç üzerinde bir etkisi çıkmamış; ancak ilçede yaşayan erkeklerin kadınlara göre göç etme olasılığının daha fazla olduğu görülmüştür. Aslında, özellikle Türkiye'de 1980 sonrası kadınların göç etmeye yönelik deneyimlerinin artış gösterdiği düşünüldüğünde⁴⁵, önceki dönemlerde daha çok erkek egemen olan göç olgusunun hiç değilse cinsiyetin bir etkisi olmadığını görecektir şekilde değişmiş olması, ülkenin göç eğilimi ile nispeten tutarlıdır. Göç edenlerin demografik özelliklerinden medeni duruma bakıldığında, bekârlara göre evli ve eşini kaybetmiş bireylerin genel olarak daha fazla oranda İstanbul'a göç ettikleri görülmüştür.

Çok durumlu logit modelde ilden, ilçeden, köy ve bucaktan İstanbul'a göç edenlerde "büyük kentler genç nüfusu çekmekte yaşlı nüfusu itmektedir hipotezi" burada doğrulanmaktadır (25-29 yaş hariç). Bir diğer ifadeyle; gençler, yaşlılara göre büyük kentlerde yaşamayı tercih etmektedir. Gençlerin yaşlılara göre büyük kentlere göç etmesinin sebebini; kentlerde gençleri cezbeden eğitim ve istihdam olanaklarının daha fazla olması, kentlerin sunduğu öğrenme fırsatlarına gençlerin değer veriyor olması⁴⁶ ile açıklamak mümkündür. Ayrıca, genel nüfus içinde genç nüfusun fazla olmasının Türkiye'deki göç hareketlerinin önemli bir unsuru olduğunu belirten Başel de, kırsalda geleneksel geniş aile yapısı içinde olmak istemeyen gençlerin gerek yalnız gerekse eşleriyle birlikte kente doğru göç etme eğilimlerinin olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

İlden İstanbul'a göç edenlerde "büyük şehirler eğitilmiş çalışanları hala çekmektedir" hipotezi de desteklenmektedir (parlak ışıklar hipotezi). Bu kapsamda, diğer bir ilde yaşamakta olan ancak beşeri sermaye düzeyi gelişmiş ve yüksek gelirli bir iş bulma ihtimali yüksek olan kişilerin daha yüksek gelir elde etme amacıyla göç ettiklerini söylemek mümkün olabilir. Ancak çalışmanın bulgularında, ilçeden, köy ve bucaktan İstanbul'a gelenlerde okuryazar olup okul bitirmemiş olanların daha fazla göç ettikleri görülmüştür. İlçeden üniversite ve daha üstü eğitime sahip olanların görece olarak daha az, ancak yine de pozitif yönde göç ettikleri çıkmıştır. Köyden İstanbul'a göç eden bireylerin eğitim durumu farklılık göstermektedir. Ortaokul mezunlarına göre okul bitirmemiş ve ilkokul mezunları İstanbul'a daha fazla göç etmekteyken, ileri eğitim düzeylerinde göç etmedikleri bulunmuştur. Bunun bir nedeni, halen köyde kamu kurumlarında çalışmak durumunda olan veya ücretli bireylerin varlığı olabilir. Bir diğer açıklama, İstanbul'da inşaat sektörü gibi vasıfsız işgücüne ihtiyaç duyan sektörlerin genişlemesi ve bu alanın daha çok eğitim düzeyi düşük olan bireylere istihdam olanağı sağlıyor olmasıdır. Nitekim çalışmanın diğer bulgularında da, daha çok inşaat sektöründe çalışanların İstanbul'a göç ettikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, kırsalda ücretsiz aile işçisi konumunda olan bireyin kente vasıfsız işgücü olarak eklenmesi söz konusu olmaktadır.

Yukarıdaki tüm açıklamalardan sonra, Ek Tablo 1'de alternatiflerin birleştirilebile-

45 Selim, "Türkiye'de Göç Kadınlaşıyor mu?", s.47.

46 Glaeser, "Learning in Cities", s.4.

47 Halis Başel, "Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53 (2007), s.523.

ceğini söyleyen H_0 hipotezinin Likelihood Ratio (LR) ve Wald testi sonuçları verilmiştir. Burada mümkün olan alternatif birleşimleri görülmektedir. Test sonuçları incelendiğinde hem LR hem de Wald testi sonuçlarına göre alternatiflerin birleştirilemeyeceği, yani bağımsız olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Ek Tablo 2’de çok durumlu logit modelinde yer alan tüm değişkenlere ilişkin katsayıların sifıra eşit olduğunu ifade eden H_0 hipotezi, LR ve Wald testleri kullanılarak test edilmiştir. Test sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni ile yaş değişkenine ait olan 25-29, 50-54 ve 60-64 yaş kategorilerine ait katsayılar istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermemiştir. Bunun yanında diğer değişkenlerin kategorilerine ait tüm katsayılar istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de iç göç hareketi ekonomik olduğu kadar toplumsal yapıyı da etkileyen önemli bir olgudur. Ülkedeki göç genellikle kırdan kente yönelen, ancak son yıllarda kentler arası da yaşanan bir örüntüye sahiptir. Aynı zamanda, hızlı ve düzensiz göç dalgaları, özellikle büyük kentlerde, sağlık, ulaşım, barınma, eğitim ve istihdamda ciddi kentsel sorunlar yaratmaktadır. Yaşanan bu sorunlar nedeniyle, göçe yüklenen anlam da genellikle olumsuz olmuştur. Türkiye’de genel olarak iç göçe ilişkin özellikle 1980’den sonraki veriler incelendiğinde, göçün kentten kente öncelik taşımaya başladığını, kırdan kente göçün hızının azaldığı görülmektedir. İç göçten en fazla etkilenen ve yaşadığı kentsel sorunlarla gündeme gelen İstanbul’a yönelik iç göç bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yapılan veri analiziyle, İstanbul’a göç edenlerin, köy, ilçe ve kent düzeyinde, kim olduğunu, sosyo-demografik faktörler açısından ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Özellikle kişilerin çalıştığı sektör de dikkate alındığında hangi sektörün etkili olduğunu görmek ve incelemek çalışmanın bir diğer amacıdır.

1965 sonrası İstanbul’un sanayileşmeye başlaması ile birlikte gelen “emek göçü” niteliğindeki göç, daha çok kırsaldan gelen vasıfsız emek olmaz üzere, eğitim düzeyi yüksek olanları da içermektedir. Sonrasında gelen göç dalgalarında ise, kadın göçü de artış göstermeye başlamış, aile olarak göç edenlerin kalıcı olacakları anlaşılmıştır. 1985 sonrası, son dalga göç hareketi ise taşra kentlerden İstanbul’a doğru olduğu yaşanmıştır.⁴⁸ Dolayısıyla, Türkiye’nin iç göç hareketlerinin önemli destinasyon merkezlerinin başında gelen İstanbul, nüfusunun neredeyse üçte ikisinin İstanbul dışı doğumlu olduğu, Türkiye’nin en kalabalık, en fazla yatırım çeken, maddi ve beşeri sermaye açısından en avantajlı kenti⁴⁹ halindedir. Tüm bu özellikleri nedeniyle, İstanbul’a yönelik yaşanan iç göçün doğası, neden ve sonuçları sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların ilgi odağıdır. İstanbul’un demografik açıdan hangi kesime göç etmek için daha cazip geldiğinin ortaya çıkarılması, kentsel planlamaların ve ilgili sosyal politika önlemlerinin alınması açısından değerli veriler sunmaktadır.

İstanbul’un göç alma durumuna ilişkin verilerin analiz edildiği bu çalışmanın önem-

48 Özbay ve Yücel, “Türkiye’de Göç Hareketleri”, s.34.

49 Sedat Murat, “Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53 (2007), s.84.

li bir bulgusu, köyden İstanbul'a göç eden bireylerin eğitim durumunun farklılık gösteriyor olmasıdır. Ortaokul mezunlarına göre okul bitirmemiş ve ilkokul mezunu olanlar İstanbul'a daha fazla göç etmekteyken, ileri eğitim düzeylerindeki bireylerin göç etmedikleri bulunmuştur. Daha önceki yıllara ait bulgular da bu yöndedir. Örneğin, 1965 ve 1970 yılları arasındaki sosyoekonomik açıdan göç hareketlerini inceleyen Tanfer, eğitim ve vasıf açısından kırsal ve kent göçlerinin birbirlerinden farklı olduğunu bulmuştur. Araştırmacı, kırsaldan kentlere daha çok genç, eğitim ve vasıf düzeyi düşük olanların; kentler arası ise görece daha eğitilmiş ve vasıflı olan bireylerin göç ettiğini ifade etmektedir.⁵⁰ Türkiye'deki genel göç eğilimini incelediği çalışmasında Dücan da ortaokul düzeyinde gerçekleşen okullaşma oranındaki artışın özellikle şehirden verilen göçü arttırdığı sonucunu elde etmiştir.⁵¹ Bir diğer ifadeyle eğitimin göç eğilimini arttırması köy için değil, şehir için daha geçerlidir.

Eğitim değişkenine ilişkin bu araştırmanın bulguları, genel olarak Türkiye'deki iç göç eğilimlerine ilişkin diğer araştırma bulgularından farklı bulunmuştur. Filiztekin ve Gökhan tarafından 1999 ve 2000 yıllarındaki nüfus sayımlarına ilişkin verilerin analiz edildiği bir çalışmada, tanımlayıcı istatistiklerle Türkiye içinde göç edenlerin özellikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu istatistiklere göre, daha çok gelir arayışı içinde olan, nispeten genç ve daha iyi eğitilmiş olanların genel nüfusa oranla daha fazla göç etme eğilimi içinde olduğu görülmüştür.⁵² Benzer şekilde, 2002 yılında hane halklarına uygulanan anket ile gerçekleştirilen İzmir'e yönelik iç göç araştırmasında, eğitilmiş genç nüfusun göçte etkide bulunduğu görülmüştür.⁵³ İstanbul'a yönelik yaşanan iç göçte eğitimin düşük düzeyde olmasının etkili bir faktör olması, İstanbul'un eğitilmiş nüfus için artık cazip bir istihdam fırsatı sunamıyor olması ile de açıklanabilir. Nitekim iç göç açısından İstanbul'un şanslı bir kent olmadığı, ülke genelinden gelen vasıfsız bir göçmen kitlesi için çekici olduğu da belirtilmektedir.⁵⁴ Düşük vasıf ve eğitim düzeyleri nedeniyle kırdan kente göç eden kesim, İstanbul'da ancak kayıt dışı sektörde kendine yer edinebilmekte ve İstanbul, kırdan göç etmişlerin kayıt dışı sektörde istihdam edildikleri bir kent konumuna gelmiş olmaktadır. Bu durum, ilden İstanbul'a göç edenlerde farklı şekilde gelişmiş, eğitim düzeyi daha yüksek olanların göçü söz konusu olmuştur. Bulgular Bulutay ve Taştı'nın düşük eğitim düzeyine sahip kırsalda yaşayanların göçünün kayıt dışı sektörde istihdam şansı bulacağına dair açıklamaları ile paralellik göstermektedir.⁵⁵ Ayrıca bu çalışmanın bir diğer bulgusu olan inşaat sektöründe çalışanların İstanbul'a taşınıyor olması da, sektörün eğitim gerektirmemesi nedeniyle, düşük eğitim düzeyinin göç kararı üzerindeki etkisini

50 Koray Tanfer, "Internal Migration in Turkey: Socioeconomic Characteristics by Destination and Type of Move, 1965-70", *Studies in Comparative International Development*, 18/4 (1983), s.105.

51 Engin Dücan, "Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/2 (2016), s.181.

52 Alpay Filiztekin ve Ali Gökhan, "The Determinants of Internal Migration in Turkey", Paper presented at the International Conference on Policy Modeling, Eco Mod 2008. Berlin, Germany, erişim: 16 Haziran 2018. <http://research.sabanciuniv.edu/11336>, s.25.

53 Şenay Üçdoğruk, "İzmir'deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Tekniikle İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17/1 (2002), s.171.

54 Murat, "Doğum Yerlerine Göre İstanbul", s.116.

55 Tuncer Bulutay ve Enver Taştı, "Informal Sector in the Turkish Labor Market", Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/22, erişim 21 Eylül, 2018. http://www.tek.org.tr/dosyalar/informal_in_turkey.pdf, s.16.

açıklamaktadır. İnşaat sektörünün İstanbul için göç kararında önemli bir unsur olması Yürüdü tarafından da dile getirilmiş, araştırma kapsamında Sivas'ın Koyulhisar ilçesinden inşaat sektöründe çalışmak için İstanbul'a mevsimlik göç edilmesinin önemi vurgulanmıştır.⁵⁶

Kişilerin medeni durumlarına bakıldığında; bekârlara göre, evli ve eşini kaybetmiş bireylerin daha fazla göç ettikleri görülmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi, bireysel göçten çok ailelerin göçü giderek önem kazanmıştır. 1965'lerde sanayinin gelişmesine bağlı olarak yaşanan, kırsaldan çalışmak için kente doğru, erkek egemen ve yalnız göç eden profilin değişmiş olduğunu, bunun yerine hane halkından birine bağımlı olarak, aile fertlerinin birlikte göçünün ciddi bir orana⁵⁷ sahip olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, kadınlarda evlenmenin göç etmenin arkasındaki sebepler arasında ilk sıralarda olması da evlilerin daha fazla göç ediyor olmasında etkili olduğu söylenebilir.⁵⁸ Bu durum, ülkenin erkek egemen kültürün baskın olmasından kaynaklı, kadının iş bulmak için göç eden erkeğin yanında taşınma biçimindeki evlilik göçü⁵⁹ ile açıklanabilir. Eşini kaybetmiş olanların göç etmesinin ise, sosyal destek açısından göç etmiş diğer akrabalarının yanına taşınma eğiliminden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Çünkü daha önce göç etmiş olan hısım, akraba, arkadaş gibi sosyal ağların varlığı, yani bir önceki dalgada göç etmiş olanların sosyal destek sağlama açısından çekici gücü Türkiye'deki kırdan kente yönelik göçün önemli belirleyicilerindedir.⁶⁰

İstanbul'a yönelik iç göçü analiz etmek için yapılan bu çalışma, özellikle günümüzde kentin iç göçü çekme noktasında dinamiklerinin değiştiği bir zamana denk gelmesi açısından önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'un eskiden olduğu gibi, göç için çekiciliği azalmakta, halen göç aldığı gibi çok yoğun olarak göç de vermekte ve net göç hızı 2015 yılından itibaren eksi değerlere düşmektedir. Bu düşme eğilimi doğrultusunda, halen İstanbul'a göç edenlerin niteliklerinin sorgulanması, sosyal politika önlemlerinin alınmasını sağlamak açısından değerlidir. Bu çalışma da, İstanbul'a yönelik iç göçün neden ya da sonuçları üzerinde durmak ve bunları belirlemekten ziyade, sosyo-demografik açıdan kimin göç ettiğini anlamaya yöneliktir. İstanbul'a göç eden bireylerin kim olduğunun anlaşılması, bu bireylerin ihtiyaçlarına odaklanan, kentle bütünleşmesinin sağlanması için uyumlu çalışmalar yapmak isteyen yerel yönetimler için yol gösterici olacaktır. Ayrıca çalışma, giderek eğitim ve vasıf düzeyi düşük göçmenler için çekici hale gelen İstanbul'da kentsel yoksulluğun önüne geçmek adına sosyal politika önlemlerinin alınmasına yardımcı olacak veriler de sağlamaktadır. İlaveten, çalışmanın Türkiye'nin göç destinasyonu olan diğer şehirlerini de dikkate alan bir Türkiye iç göç haritası çıkartılarak genişletilebileceği, diğer araştırmalara yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

56 Eren Yürüdü, "Koyulhisar İlçesinde (Sivas) Göç Hareketleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13/20 (2008), s.32.

57 En güncel veri olan TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması (2011)'na göre hanedeki fertlerden birine bağımlı göç oranı % 41,5 olup Türkiye'deki en önemli göç nedenidir.

58 Özbay ve Yücel, "Türkiye'de Göç Hareketleri", s.26.

59 Murat Özgür ve Olgu Aydın, "Türkiye'de Kadın Evlilik Göçü", *Nature Sciences*, 5/1 (2010), s.23.

60 Gedik, "Internal Migration", 171; Mustafa Ercilasun, Ayşen Hiç Gencer ve Özgür Ömer Ersin, "Türkiye'deki İç Göçleri Belirleyen Faktörlerin Modellenmesi", International Conference on Eurasian Economies 2011, erişim 15 Mayıs, 2019. <https://avekon.org/papers/378.pdf>, s.323.

Kaynakça

- Akşit, Bahattin. “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış” Ahmet İçduygu. *Türkiye’de İç Göç*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Bahar, Ozan ve Fehime Korkmaz Bingöl. “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2010): 43-61.
- Bal, Hüseyin, Hasan Hüseyin Aygül, Zekavet Nuran Oğuz ve Meyrem Tuna Uysal. “Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta Örneği)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, (2012): 191-210.
- Başel, Halis. “Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53 (2007): 515-542.
- Bostan, Hakan. “Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Coğrafya Dergisi*, 35 (2017): 1-16.
- Bulutay, Tuncer ve Enver Taştı. “Informal Sector in the Turkish Labor Market”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/22.Erişim 21 Eylül, 2018. http://www.tek.org.tr/dosyalar/informal_in_turkey.pdf.
- Bülbül, Serpil ve Ali Köse. “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39 (2010): 75-94.
- Çağlayan, Savaş. “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (2011): 67-91.
- Çağlayan, Savaş ve Asiye Kemik. “Kırdan Kente İç Göç Süreciyle Kadınların İş Yaşamına Katılımları ve Sonuçları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43 (2018): 143-157.
- Çelik, Fatih. “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2006): 149-170.
- Davidson, Russell ve James Gordon MacKinnon. *Econometric Theory and Methods*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Dücan, Engin. “Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12/2 (2016): 167-183.
- Ercilasun, Mustafa, Ayşen Hiç Gencer ve Özgür Ömer Ersin. “Türkiye’deki İç Göçleri Belirleyen Faktörlerin Modellenmesi”, International Conference on Eurasian Economies 2011. Erişim 15 Mayıs, 2019, <https://avekon.org/papers/378.pdf>.
- Filiztekin, Alpay ve Ali Gökhan. “The Determinants of Internal Migration in Turkey”. Paper presented at the International Conference on Policy Modeling, Eco Mod 2008. Berlin, Germany. Erişim 16 Haziran, 2018. <http://research.sabanciuniv.edu/11336>
- Gedik, Ayşe. “Internal Migration in Turkey, 1965–1985: Test of Conflicting Findings in the Literature”. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 9/2 (1997): 170-179.

- Glaeser, Edward L. "Learning in Cities". *Journal of Urban Economics*. 46/2 (1999): 254-277.
- Günay, Enver, Dilek Atılğan ve Emine Serin. "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7/2 (2017): 37-60.
- Gürel, Ali ve Yasemin Balta. "İstanbul'un Göç Olayı ve Etnik Hayat Üzerine". *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1 (2011): 1-15.
- Güreşçi, Ertuğrul. "Ortak ve Farklı Yönleriyle İç ve Dış Göçler". *Journal of International Social Research*. 9/43 (2016): 1058-1064.
- Hausman, Jerry ve Daniel McFadden. "Specification Tests for the Multinomial Logit Model". *Econometrica*. 52/5 (1984): 1219-1240.
- Hemmasi, Mohammad ve Carolyn V. Prorok. "Women's migration and quality of life in Turkey". *Geoforum*. 33 (2002): 399-411.
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydın. "Türkiye'de İç Göç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi". Ahmet İçduygu. *Türkiye'de İç Göç*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Karpat-Çatalbaş, Gaye ve Ömer Yazar. "Türkiye'deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi". *Alphanumeric Journal*. 3/1(2015): 99-117.
- Kaştan, Yüksel. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri". *Journal of International Social Research*. 9/42 (2016): 692-700.
- Kentleşme Şurası. "Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar". Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009.
- Levine, Ned ve Sunday Üner. *Population Policy Formation and Implementation in Turkey*. Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 1978.
- Long, J. Scott ve Jeremy Freese. *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata*. USA: Stata Press, 2001.
- McFadden, Daniel. "Econometric Analysis of Qualitative Response Models". *Handbook of Econometrics*. Haz., Zvi Griliches ve Michael Intriligator. Amsterdam: Elsevier Science B.V., 1984.
- Murat, Sedat. "Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 53 (2007): 83-140.
- Özbay, Ferhunde ve Banu Yücel. *Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı. Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi*. Haz., Ferhunde Özbay vd. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, 2001.
- Özcan, Deniz Ela. "Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme". *İş ve Hayat Dergisi*. 2/4 (2017): 183-215.
- Özdemir, Dilek. "Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Belirleyicileri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22/3(2018): 1337-1349,
- Özgür, Murat ve Olgu Aydın. "Türkiye'de Kadın Evlilik Göçü". *Nature Sciences*. 5/1 (2010): 18-31.

- Öztürk, Mustafa ve Nihat Altuntepe. “Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”. *Journal of Yasar University*. 11/3 (2008): 1587-1625.
- Peterson, William. “A General Typology of Migration”. *American Sociological Review*. 23/3 (1958): 256-266.
- Sağlam, Serdar. “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”. *Türkiyat Araştırmaları*. Erman Altun Özel Kitaplığı, 5 (2006): 34-44.
- Selim, Sibel. “Türkiye’de Göç Kadınlaşıyor mu?: Ekonometrik Bir Analiz” *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4/3 (2017): 43-63.
- Small, Kenneth A. ve Cheng Hsiao. “Multinomial Logit Specification Tests”, *International Economic Review*. 26/3 (1985): 619-627.
- Suğur, Nadir, Serap Suğur, Temmuz Gönç-Şavran, Oya Beklan Çetin, “Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksulların Geçim Stratejileri ve Sosyal İlişki Ağları: Eskişehir Örneği”. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 12/1 (2000): 59-84.
- Şen, Mustafa. “Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi”. *Çalışma ve Toplum*. 1 (2014): 231-256.
- Şen, Mustafa. “Trabzon’dan İstanbul’a Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Analizi”. *Çalışma Dünyası Dergisi*. 2/3 (2014): 46-61.
- Tandoğan, Alaettin. “Türkiye Nüfus Hareketlerinde İstanbul’un Yeri”. *Coğrafya Araştırmaları*. 1/1 (1989): 135-141.
- Tanfer, Koray. “Internal Migration in Turkey: Socioeconomic Characteristics by Destination and Type of Move, 1965–70”. *Studies in Comparative International Development*. 18/4 (1983): 76-111.
- Tekeli, İlhan. “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”. Ahmet İçduygu. *Türkiye’de İç Göç*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Tutar, Hüseyin ve Deniz Özyakışır. “TRA2 Bölgesinden İstanbul’a Göç Hareketlerinin Nedenlerine İlişkin Bir Araştırma”. *Sosyoloji Konferansları*, 47/1 (2013): 31-58.
- Üçdoğruk, Şenay. “İzmir’deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*. 17/1(2002): 157-183.
- Yürüdü, Eren. “Koyulhisar İlçesinde (Sivas) Göç Hareketleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*. 13/20 (2008): 19-34.
- Zeytinoğlu, Işık Urla, Ömür T. Özmen, Alev E. Katrinli, Hayat Kabasakal, ve Yasemin Arbak. “Migrant Women in Waged Domestic Work in Turkey”. *Middle East Report*, 29/2(1999): 42-45.

Ekler

Ek Tablo 1. Alternatiflerin Birleştirilmesi için LR ve Wald Testi

Alternatifler		s.d.	LR Testi – chi2	Wald Testi – chi2
İlden	İlçeden	23	202.267***	192.0696***
İlden	Köy-Bucak	23	1427.408***	1002.317***
İlden	Göç etmemiş	23	789.087***	717.084***
İlçeden	Köy-Bucak	23	874.557***	677.725***
İlçeden	Göç etmemiş	23	752.272***	718.245***
Köy-Bucak	Göç etmiş	23	2306.754 ***	1786.812***

Not: ***%1'de, **%5'de, *%10'da istatistiki olarak anlamlıdır. s.d., serbestlik derecesini göstermektedir.

Ek Tablo 2. Açıklayıcı Değişkenler İçin LR ve Wald Testi

Değişken		s.d.	LR (chi2)	Wald (chi2)
Hane halkı büyüklüğü		3	454.322***	430.834***
Cinsiyet	Erkek	3	5.433	5.428
	Kadın	T.S.	T.S.	T.S.
Yaş Durumu	15-19 Yaş	3	26.928***	24.451***
	20-24 Yaş	3	77.415***	65.006***
	25-29 Yaş	3	3.196	3.173
	30-34 Yaş	3	91.613***	75.684***
	35-39 Yaş	3	54.873***	45.6740***
	40-44 Yaş	3	17.901***	16.181***
	45-49 Yaş	3	9.820**	78.731**
	50-54 Yaş	3	4.271	4.057
	55-59 Yaş	3	22.464***	19.872***
	60-64 Yaş	3	5.864*	5.640
	65 Yaş ve üstü	T.S.	T.S.	T.S.
Eğitim Durumu	Okul bitirmedi	3	409.961***	395.191***
	İlkokul mezunu	3	33.981***	33.554***
	Ortaokul mezunu	T.S.	T.S.	T.S.
	Lise mezunu	3	86.848***	81.148***
	Yüksekokul/Fakülte mezunu	3	279.428***	246.616***
	Yüksek Lisans/Doktora mezunu	3	107.591***	107.122***
Medeni Durum	Evli	3	479.860***	445.463***
	Boşandı	3	22.822***	25.824***
	Eşi öldü	3	97.956***	103.439***
	Bekâr	T.S.	T.S.	T.S.

Sektör	İnşaat	3	38.430***	39.573***
	Hizmet	3	18.561***	18.085***
	Madencilik/İmalat	T.S.	T.S.	T.S.
	İşi yok/Çalışmıyor	3	26.927***	26.608

Not: ***%1'de, **%5'de, *%10'da istatistiki olarak anlamlıdır. s.d., serbestlik derecesini göstermektedir.

Econometric Analysis of Internal Migration Movements towards İstanbul

HAMDİ EMEÇ / ŞENAY ÜÇDOĞRUK BİRECİKLİ / BURCU KÜMBÜL GÜLER

Abstract: *İstanbul has been focus of research interest since the city has the most dense population of Turkey as an attractive city for migration. The aim of the study is to find out who migrates to İstanbul in terms of socio-demographical factors on rural, district and urban levels. Data set of this study was drawn from Nomenclature of Territorial Units for Statistics in Turkish Workforce Survey 2015. For the migration model, first binomial logit (individual migrated/not migrated); then multinomial logit model were applied. Having migrated to İstanbul within last ten years is the dependent variable. There are four categories; migration from urban, from district, from rural and not migrated. “Large cities pull younger people, push older people” hypotheses was confirmed with the results of binomial logit model. The results also reveal that workers from the construction sector are more inclined to migrate. Moreover, as education level increases the probability of migration to İstanbul is positively but decreasingly affected.*

Keywords: *Internal migration, İstanbul, Logit model, Multinomial logit model.*

Türkiye ve İran Çağdaş Mimarisi Dönüşümünde Ulusalçı Hareketlerin Etkisi

NAVİD KHALEGHİMOGHADDAM
navid.khaleghi1363@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2505-207X

Öz: Bu makale ilk olarak milliyetçiliğin 1920-1950 yılları arasında İranda ve Türki-ye’de oluş- turduğu toplumsal ve siyasi platformu inceleyerek, milliyetçi fikirlerin oluşumundaki temel faktörleri tanıtmaya çalışmaktadır. Yazar, İran ve Türkiye hükümetlerinin milliyetçiliği güçlen- dirme çabalarına odaklanıp aralarındaki resmi iş birliğinin milliyetçi hareketlerin oluşumunu nasıl etkilediğini incelemektedir. Araştırma, Türkiye ve İranda bu milliyetçi politikaların sonu- cu olarak geliştirilen milliyetçi mimari hareketler ile ilgili tanıtımlar ortaya koymaktadır. Do- layısıyla, İran ve Türkiye mimarisi ile ilgili eleştirmenlerin görüşlerine dayanarak bu milli-yetçi mimari hareketleri ve iki ülkenin bazı mimari eserlerini incelemektedir. So-nunda, hükümet politikalarının İran ve Türkiye’de milliyetçi mimari hareketlerin ortaya çıkışını nasıl etkilediği- ni tartışmak üzere karşılaştırmalı bir çalışma yürü-tülmektedir. Bu karşılaştırmaların sonucuna göre 1920’lerin başından bu yana, İran ve Türkiye, yönetim biçimi ve halkın yaşam tarzında köklü değişiklikler talep etme konusundaki tecrübelerini yaşamaktadırlar ve bu yolda dini dü- şünceler, tari-hi ve eski yönlerin yüze çıkması, batı ülkelerinin etkisi ve iki ülke hükümetlerinin etkileşimi gibi faktörler milliyetçi hareketlere neden olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hükümet, Milliyetçi hareketler, Mimari, İran, Türkiye.

Giriş

Bir ülkenin mimari ve kentsel çevresini şekillendirme konusunda bir eğilim oluş- turma ya da diğer ülkelerdeki mimari yaklaşımları takip etme, genel benzerliklerine rağmen kendine özgü farklılıklara ve özelliklere sahiptir. Bu farklılıklar ve benzerlik- ler ülkelerin siyasi, sosyal, tarihi ve kültürel alt yapılarından etkilenir. İlhan Tekeli’ye¹ göre etraftaki diğer ülkeler üzerinde analizler yapmadan bu tür eğilimlerin özellik- lerini anlamak ve mimarlık tanınması için teorik çerçevenin elde edilmesi mümkün değildir.²

* Doktora öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.

1 İlhan Tekeli, *The social context of the development of architecture in turkey*, In *Modern Turkish Architecture*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2005, s.35.

2 Naser Hasanpour ve Hosein Soltanzadeh, “Background Factors in Contemporary Architecture Developments of Iran During the Second Pahlavi and Comparative Comparison with Turkey”, *Bagh-e Nazar: The scientific jour-*

Ortadoğu bölgesinde ve I. Dünya savaşı sonrasında İran'da Rıza Şah, Türkiye'de Atatürk, Afganistan'daki Şah Amanullah Han ve diğerleri gibi güçlü ve karizmatik siyasi liderler, moderniteyi ve ulusçuluğu kendi yasalarıyla etkileşime sokacak bir projeye tanımlamışlardır ve hepsi kendi ülkelerini sadece bir dilek olarak değil, aynı zamanda ulusun canlandırılmasının bir yolu olarak modernleştirmek istiyorlardı. İran milletinin antik çağındaki görkemli geçmişini tekrardan canlandırmak Rıza Şah'ın ütopyasıdır. Pehlevi döneminden önce 147 yıl boyunca egemenliği süren Kaçar sülalesi, İran'ın zengin tarihi ve kültürel değerlerinden uzaklaşması ve siyasi açıdan Rusya'ya bağımlı kalması Pehlevi dönemi için çok üzücüdür. Dolayısıyla, İran sosyalizmi böyle utanç verici boyutları ortadan kaldırabilmesi için ciddi çabalar sarfetti. Bu durumda Rıza Şah, kendini ulusun birliğine götüren engelleri kaldırıp modernliğin onlarla olan vaatlerini üstlenebilen önde gelen bir teorisyen ve kral olarak görüyordu. Atatürk İran Kralı gibi büyük bir sorunla karşılaştı. Ulusun Osmanlı İmparatorluğunun kalıntılarından yeniden inşa edilmesi, geleceğin idealist bir resmini gerekli gördü. Atatürk, kendini ulusun bir temsilcisi olarak tanıttı ve gelecek olasılıkları yeniden gündeme getirdi.³

Çeşitli etnik ve dini cemaatlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğunun Cumhuriyetin ulusal bir hükümetine dönüşümü, radikal bir değişimdir. Bu siyasal ve toplumsal değişimlerde, kültürel ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, dolayısıyla mimari eğilimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. "Türkiye'nin Yirminci Yüzyıl mimarisinin Kısa Tarihi" kitabında Afife Batur, Türk mimarisinin bir eleştirme Türkiye'nin çağdaş dönemdeki mimari eğilimlerini ilk yıllar, geçiş dönemi (1923-1928), modernleşme dönemi (1929-1938), savaş yılları (1938-1950), savaş sonrası dönemi (1950-1960), yeni yöntemleri arama (1960-1980) ve dağılım ve yeni yöntemler (1980-2000) olarak altı genel döneme ayırmaktadır.⁴

Mimarlık entelektüel akımlarını tanımlarken, Afife Batur, Türkiye'de ulusal mimari hareketlerin ortaya çıkmasına yol açan faktörlerin ve çevresel koşulların esas olarak ilk dönem ve üçüncü dönemde meydana geldiğine inanmaktadır.⁵ İran'da Türk milliyetçiliğinin ilk dönemiyle birlikte, bölgedeki Pehlevi rejiminin oluşumuna, Türkiye ve Afganistan'ın milliyetçi hükümetlerinin kurulmasıyla birlikte genel bir politika eşlik etti ve dünyadaki modernizmin etkilediği yaşam biçimindeki değişimin mimaride yeni düşüncelerin kabul edilmesine yol açtı.

nal of Nazar Research Center, for Art, Architecture & Urbanism, 13/44 (2017), s.40.

3 Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, *Rethinking Modernity and Identity in Turkey*, University of Washington Press, 1997, s.44.

4 Jamaledin Soheili ve Darab Diba, "How Government Systems Have Influenced the Emergence of Nationalist Architectural Movements in Iran and Turkey", *Bagh-e Nazar: The scientific journal of Nazar Research Center, for Art, Architecture & Urbanism*, 7/14 (2010), s.28..

5 Afife Batur, *A Concise History: Architecture in Turkey throughout the 20th Century*, The Chamber of Architects of Turkey, 2005, s.52.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma tarihi bir incelemeye dayanarak niteliksel bir araştırma niteliği taşımaktadır. Araştırma tarihsel – yorumlayıcı yöntemini ele alıp yaklaşım olarak, İran ve Türkiye'nin belli dönemlerde yapılan mimari binalarının incelenmesinde çevresel, biçimsel ve anlamsal faktörlerin etkisine dayanmaktadır.

Çağdaş Türkiye'de Ulusal Kimlik

Türk milliyetçiliği başlangıçta edebi bir eğilim olarak kendini gösterdi. Yaklaşık 1860 yılına gelindiğinde, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Saavi gibi edebi şahsiyetler ege-men dilini basitleştirme ihtiyacı konusunda Farsça ve Arapça terimler yerine Türk dilinin kullanılmasını talep ettiler. Cumhuriyet dönemi boyunca kimlik meselesi, Doğu-Batı, Dini-Laik, Milli-Evrensel gibi ikilemlerle karşı karşıya kaldı. Gelenek ile modernleşme arasında belirsiz bir bölgeye düşen konu, siyasi ve kültürel içtimaları etkiledi.

Coğrafi olarak Doğu ile Batı arasında ve tarihi olarak Asya (Anadolu), Osmanlı mirası ve en son Cumhuriyet mirası arasındaki karmaşıklıkta bulunan Türkiye, özünde daima birçok ikilemin kaynağı olmuştur. Örneğin, mimari bölümünde 1927'den kalan Türkiye Konut Birliği ve Milli Savunma Bakanlığı binaları, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardaki kültürel ikilemi sergilemektedir. Birisi, Neo-Osmanlı ilkelerine dayanarak bu yüzyılın ulusal akımını göstermektedir ve diğeri Avusturyalı mimarların getirdiği tamamen ülkeye yeni gelen batı tarzı mimarisi uygulanmaktaydı.⁶ Türk milliyetçiliği düşünce kuruluşu, yirminci yüzyılın ilk yirmi yıllarında tutarlı bir güç olarak geliştirildi. Dış baskılar, iç birleşim eksikliği ve Osmanlı İmparatorluğunda yok olan ulusal refah, yeni bir ittifak ideolojisini gerektiren bir ortam yarattı. Öte yandan, milliyetçi hareketlerdeki laiklik, Osmanlı İslam toplumu fikri ile çelişmekteydi. Dolayısıyla, toplumun maddi ve bilimsel yönleri bir uygarlık olarak ve değer sistemleri bir kültür olarak tanımlandı. Sonuç olarak kültür, Türk kimliği ve tutarlılığı arasında bir ayırım oluştu ve toplumsal ilerlemeye yönelik uluslararası bir yönelim düzenlendi.⁷

Çağdaş Türk Milliyetçiliğinin Siyasal-Sosyal Değişmeler Üzerine Bir İnceleme

Batı, Fransız Devriminden (1789) hızla çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu bir durgunluk dönemine girdi. Ekonomik başarılar ve Avrupa uluslarının askeri ve bilimsel ilerlemesi Osmanlı liderlerini şaşkına çevirdi. İngiliz, Fransız, Avusturya ve Rus imparatorluklarıyla ticaret ilişkileri kuruldu ve Osmanlı İmparatorluğu ile Batı kapitalizminin Türkiye'de ilk resmi belgesi olan ticaret anlaşması 1838 tarihinde İngiliz devleti ile imzalandı. Bu dönemde Fransa'dan ve Britanya'dan seçilen Türkler yabancı müttefikleriyle buluşup bulgularını bildirdiler. Bu etkileşimin gelişme süreci, 1839'da "Tanzimat" başlıklı olarak tanımlandı.

"Tanzimat" ifadesi, kamu sektörünün tüm yönlerini rafine etmek, yeniden örgüt-

6 Aydın Balamir, "Modern Türkiye'de Mimari ve Yapılışma Kültürünün Kimliği", *Abadi, Mimari ve Kentleşme Dergisi*, 38/3 (2003), s. 20.

7 Renata Holod, *Modern Turkish Architecture*, University of Pennsylvania, 2005, s. 9.

lemek, birleştirmek ve geliştirmek için yapıldı. Bu arada, bunun hukuki bir reform olduğu gerçeğine rağmen, gelişmiş dünya ile uyumlu bir şehir hayatı vizyonu getirdi.⁸ “Tanzimat” önce yasalar çerçevesinde eşitlik ilkesini vurguladı ve yaşamın tüm emperyal işlevleri için yaşam ve mülkiyetin güvenliğini garanti etti. Adli, eğitimsel ve mali alanlarda önemli düzeltici planlar uygulandı ve devletin uygulama yapısı değişti. Seçkinler tarafından yapılan “Tanzimat” reformları bir Batı yönelimi ile formüle edildi ve Avrupa kurum ve kuruluşlarının modellenmesi ile ilk kapsamlı ve tutarlı program olarak uygulandı.⁹ Bu nedenle, yapılandırma programının yapısal modeli yalnızca batı politik yöntemleri değil, aynı zamanda batı danışmanları tarafından planlama ve uygulama alanlarına da dayanıyor gibi görüldü. İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Osmanlı hükümetinin iç faktörlerini etkileyen ülkeler, planın uygulanması konusundaki görüşlerine ilham vermek için planlı bir çaba gösterdiler.

“Tanzimat” programı Avrupa sömürgelerinden alındı ve Avrupa’ya olan Osmanlı ekonomik bağımlılığı büyüdü. Ekonomik bağımlılığı enflasyonla savaş takip etti, bu durum savunma harcamalarını artırdı ve sonuçta hükümetin yurtdışından sağladığı kredilere yönelik şartlar ağırlaştı. Sonuç olarak 1881 yılında Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik koşullarını kontrol altına almak için Britanya temsilcileri tarafından yönetilen “Osmanlı devlet borcu” başkanlığı kuruldu.

Öte yandan, reform programının yöneticileri olarak, batı tarzında büyük maaşlar ve lüks yaşamlar yaşayan insanlar sürekli bir varlık gösterdi. Buna karşılık, “Genç Osmanlı Cemiyeti”, siyasi katılımı ve popüler bir hükümetin varlığını savunan siyasi fikirli kişiler tarafından 1865 yılında kuruldu. 1876’da Tanzimatın ilk anayasası ve bir parlamenter rejim kuruldu. Fakat II. Sultan Abdülhamid döneminde, başlangıcından birkaç ay sonra 1877 Rus Savaşı bahanesiyle Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunun parlamentosu faaliyetlerini durdurdu ve tekeli tekrar güvence altına almak için istibdat politikasını uygulamaya başladı.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı sezgisel olarak Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına doğru gitmesi anlamındaydı. Mustafa Kemal, 1920’de Ankarada ilk Ulusal Meclisi kurdu ve Yunanlıların Anadolu işgaline karşı Kurtuluş Savaşını (1920-22) başlatmak için Anadolu’da bir gönüllü ordu topladı. Dolayısıyla, işgal kuvvetleri ülkeden kovuldu. Mustafa Kemal Türk hükümetinin modern bir devlet yaratma bütünlüğünü sağlamayı başardı.¹¹

Çağdaş İran’da Ulusal Kimlik

İranda kimlik meselesini çözmek için İslam, İran ve Batı liberalizmi arasında bir tür uyum sağlanmalıdır. İran, bölgesel ve tarihsel bir kimlik kaynağıdır. İslam, manevi bir kimlik, inanç ve geniş bir sosyal-siyasal ideoloji kaynağıdır. Batı liberalizmi,

8 Hatice Aytac, “The International Diffusion of Planning Ideas: The Case of Istanbul, Turkey”, *Journal of Planning History*, 6/2 (2007), s.116.

9 Bozdoğan ve Kasaba, *Rethinking Modernity and Identity in Turkey*, s.46.

10 Aytac, *The International Diffusion of Planning Ideas*, s.116.

11 Bozdoğan ve Kasaba, *Rethinking Modernity and Identity in Turkey*, s.46.

ekonomik, siyasi ve hatta kültürel kullanımları olan felsefi bir kaynaktır.¹² Tabii ki, etnik, dini, edebi gibi faktörler yukarıdaki üç unsurun bir alt kümesidir. Rıza Şah'ın politikalarında görülecek olan şey, bu İslami niteliğin reddi, İslami unsurun kimliğinin ulusal kimlik üzerindeki etkilerini ortadan kaldırma girişimi ve İran unsurunun vurgulanmasıdır.¹³ Bu nedenle, milliyetçi eğilimler arasında ilk Pehlevi döneminde ulusal kimlik statüsünün incelenmesi, tartışmanın yapısını şekillendirebilir gibi görünmektedir.

Çağdaş İran Milliyetçiliğinin Siyasal-Sosyal Değişmeler Üzerine Bir İnceleme

Ulusal liberal kimlik olarak İran'lı liberal milliyetçilerinin en önemli özelliklerinden biri akıl, bilim ve ilerlemeye dikkat etmektir. Onların bakış açısından ilerleme yasanın varlığına bağlıdır ve kanun insanlığın bilgeliğinden alınmaktaydı. Liberal milliyetçiliğin savunucularına göre, Avrupa ülkelerinin ilerleme nedeni akılcı olan yasalar biçimiydi ve eğer bu kanunlar İran'da ortaya çıkarsa İran'da da Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ilerleme kaydedileceği öngörülüyordu. Liberal milliyetçilik, İran'da dine sadakat yerine ulusa sadakat kurmaya çalıştı. Liberal milliyetçiler tarafından düşünülen ilkelerden biri de halkın özgürlüğü ilkesiydi. Yani özgürlük, batı tarzındaki özgürlüğü ifade etmektedir; buna göre, eski gelenek ve göreneklerden ve dinlerden kurtulmak iyi bir şey olarak görülmektedir.¹⁴

Ulusal dini kimlik açısından ilk bakışta milliyetçilik din ile birleşmiyor gibi görünmektedir, çünkü milliyetçilik belirli hedefler izlemektedir. Ancak din insanlığı yönlendirme konusunda daha genel amaçlara sahiptir. Milliyetçilik ulusal egemenlik kurmayı amaçlarken, bu egemenliği sınırlayan din gibi faktörlerle kavga eder. İran'da milliyetçilik ile din arasındaki bağın nedeni, Şii din adamlarının hükümetten bağımsızlığıydı. İran tarihindeki dini milliyetçiliğin yönelimi baskınlığın hâkimiyetindedir. Dini milliyetçiliğin izlediği diğer önemli hedefler arasında, dış etkilerin sona ermesi ve İran'a karşı egemenliklerinin bastırılmasıdır.¹⁵

Ulusal eski kimlik açısından on dokuzuncu ve yirminci yüzyılları ulusçuluğun ve milliyetçiliğin etkili olduğu yüzyıllardır. Milliyetçiliğin, bu iki yüzyıl boyunca ve hatta yirminci yüzyılın başlangıcından bu yana, son yirmi yılda bile, etnik ve dilsel biçiminin ve dünyanın siyasi haritasını şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, yirminci yüzyılın başında, küresel bir tanıma sahip olan modern milliyetçilik, İran'da küresel alana girdiğinde, İran milliyetçi tarihinin önemini iyi bilip bu tarihsel arka planda milliyetçilik duygusunu nasıl uyarabileceğinin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Rıza Şah, milliyetçilik duygusunu uyarabilmek için İran antik mimarisini bir araç olarak kullanmış ve etkili olmuştur.¹⁶

12 Mahmoud Sari Al-Ghalem, *İran Kimliğinde İslam ve Liberalizm Arasındaki Yüzleşme*, Tehran: Jahad-e Daneshgahi, 2007, s.43.

13 Elaheh Koulaei, *İran'da Ulusal Kimliğin Süreci*, Tehran: Jahad-e Daneshgahi, 2007, s.59.

14 Daryoush Ghamari, *İran'da Milliyetçiliğin Dönüşümü*, Tehran: Markaz-e Asnad-e Enghelab-e Eslami, 2001, s.72.

15 Ghamari, *İran'da Milliyetçiliğin Dönüşümü*, s.78.

16 Mostafa Kiani, *Birinci Pehlevi Döneminin Mimarisi*, Tehran: Moassese Motaleat-e Tarikh-e Moaser-e İran, 2004, s.67.

Geçtiğimiz yüzyılda Avrupalı arkeologlar eski İran'ın bilinmeyen tarihinin önemli bir bölümünü keşfettiler. Bu keşifler İranlı bazı düşünürlerin ve tarihçilerin İran milliyetçiliğine atıfta bulunarak onları güçlendirmesi için bir bahane oluşturdu. Eski milliyetçilik İslamın önündeki kültürel başarıları övdü ve İslamiyet döneminde bu kültürün zenginliği nedeniyle İran halkının ve onun kültürünün hayatta kalmasına dayanan bir eski Sasani İmparatorluğu kültüründen kalan izleri aramaya çalıştı. Bu milliyetçilik batıl inançla İranlılığa dayanıyordu ve İranlılık ile yabancı bir din olarak İslam ile savaşıyordu. Dolayısıyla İslamı görmezden gelerek yeni bir İran dinini yaratmak veya geçmişteki İran dinini canlandırmak istiyordu.¹⁷

Türkiye ve İran Devletinin Ulusal Kimliğini Güçlendirmek İçin Gösterdikleri Çabalar

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında İran ve Türkiye'nin siyasi ve kültürel etkileşimlerinin milliyetçi hareketlerini şekillendirmede İran-Türkiye etkileşimlerinin rolü iki aşamalı olarak incelenebilir: Birincisi, ilişkileri derinleştirmek için İran devlet başkanları ile Türkiye arasında politik bir ilişki kurulması ve ikincisi, İki ülkenin entelektüelleri arasında kültürel ve sosyal ilişkilerin ortaya çıkışı, İranda popüler politik olaylara ve kültürel olaylara neden oldu. Ortadoğuda Türkiye ve İran, I. Dünya Savaşından sonra ve Türkiye bağımsızlık savaşından sonra uluslararası siyasi sistem içerisinde en erken ortaya çıkan iki hükümettir. Kendi kaderini yöneten devletlerin unvanları ortaya çıkmış ve politikacıların küresel siyaset sahnesindeki varlıklarını en üst düzeye çıkarmak için tutumlarını sürdürmüşlerdir.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşının acımasız olaylarını tetikledi ve Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere, İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile bir dizi ikili anlaşma imzaladı. Rıza Şah'ın 1934'te Türkiye'ye yaptığı ziyaret, İranda modernlik ve ulusal kimliğin meydan okumalarını etkileyen önemli bir kültürel ve siyasi anlam taşıyordu. Bu resmi ziyaret, iki ülke arasında halk için planlanmış ve her iki liderin tam milliyetçi planlarının döneminde sergilenmiş ve Türkiye ile İran'ın yeni ulusal kurumlar kurması için bir fırsat oluşturmuştur. Bu nedenle, İran hükümeti yeni kurulan Türk cumhuriyeti ile olan ilişkilerini genişletti ve son 150 yılda Türkiye'nin reformlarını ikinci kez taklit etti. Fakat bu taklidinin önemi on dokuzuncu yüzyılınki ile kıyaslanmazdı, Türkiye'de modernitenin ortaya çıkışı ile doluydu ve Türkiye'deki değişimlerin ana tezahürünü, din-hükümet arasındaki ayrım, alfabe değişikliği, takvim değişikliği, halkın siyasi katılımıydı.¹⁸

¹⁷ Soheili ve Diba, "How Government Systems", s.32.

¹⁸ Jamshid Behnam, *İranlılar ve Yenilenme Düşüncesi*, Tehran: Nashr va Pazhouhesh-e farzan Rouz, 2007, s.18.

Türkiye ve İran'ın Ulusal Mimarlık Hareketi Görünümüne İlişkin Hükümet Kimlik Beyanının Etkisi

Başlangıcından İtibaren Türkiye'de Mimarlık Milliyetçiliği

Yirminci yüzyılın başında, çağdaş Türk mimarisi, bölgedeki bazı ülkeler gibi, siyasi ve sosyal yapılarda dâhili hareketlerden ve dış güçlerden etkilenen temel değişimlerden dolayı çeşitli dönemlerde çeşitli mimari gelişmelere uğradı. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, Türk mimarının eleştirmenlerinden bazıları, sonraki iki dönemi, Türk hükümetinin politikalarının milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışını nasıl etkilediğini anlatan bir Osmanlı yeniden canlanma dönemi olarak görüyorlardı:

Kuruluş Dönemi (1923-30): Kurtuluş Savaşından (1920-1922) ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra yirminci yüzyılın ikinci on yılının başlaması, doğal olarak ülkenin 1. Dünya Savaşı sonrası durumunu kötüleştirdi. Bu ülkedeki reformlar, Osmanlı İmparatorluğu kalıntıları üzerinde ulusal bir hükümet kurmaya çalıştı. Mimarlık ve kentsel planlama alanında fonksiyonel öncelikler şu şekilde sunulmuştur:

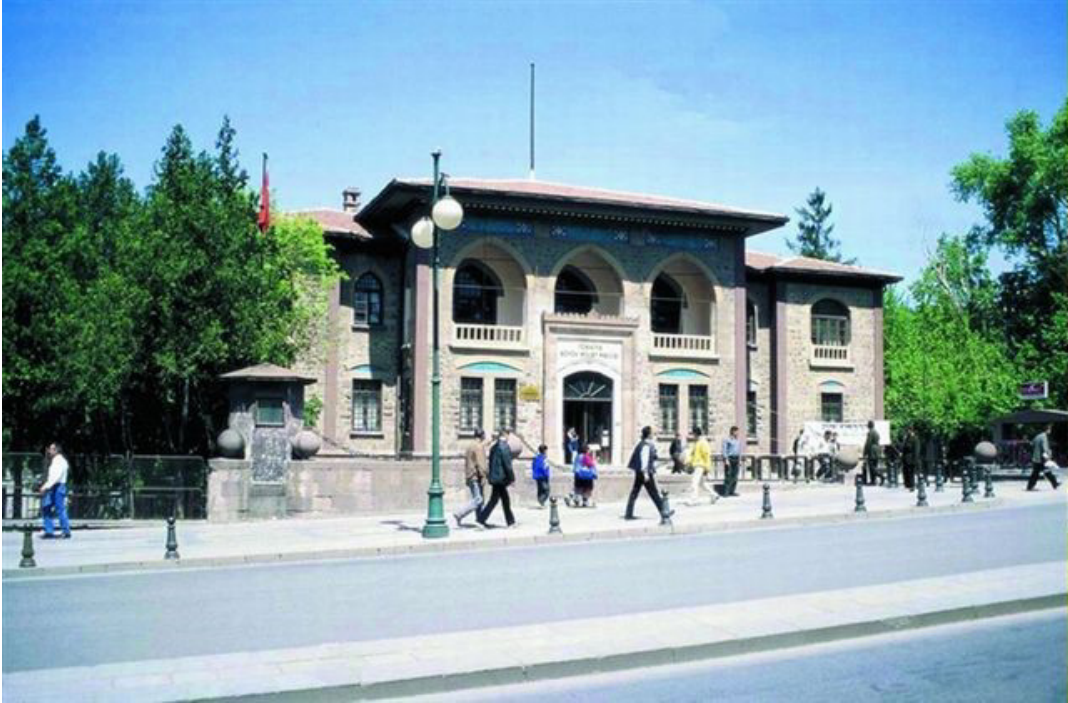
1. Yarı bitmiş binaların kamulaştırılması ve ulaşım ağının geliştirilmesi gibi mühendislik yatırımlarıyla birlikte hizmet binalarının inşası.
2. Savaş sırasında yıkılan Anadolu kentlerinin restorasyonu ve küçük ölçekli hizmet binaları inşaatı.
3. Ankara'yı yeni başkent yapmak.¹⁹

Bu dönemde inşa edilen binalar ya Osmanlı mimarisinin özelliklerine uygundur ya da Avrupa mimarisi özelliklerine benzemektedir. Örneğin, İstanbul'da yapılan Harikzadegan Evleri veya Tayyare apartmanı I. ulusal/neoklasik dönemin eserlerinden olup, Mimar Kemaleddin Bey tarafından 1923 yılında planlanmıştır. Bu bina ilk betonarme ve toplu konut projesi olarak mimarlık tarihine geçmiştir. Diğer örnek olarak Vedat Tek'in tasarladığı ikinci TBMM Binası (Halk Fırkası Kulübü) 1924 yılında Ankara'da neoklasik üslûbun yansımasıdır.

¹⁹ Amir Banimasoud, *Batı Çağdaş Mimarisi*, Tehran: Honar-e Memari-e Gharb, 2009, s.171.

Resim 1. Tayyare apartmanı, İstanbul, (1923)

Resim 2. Halk Fırkası Kulübü, Ankara, (1924)

Resim 3. Alpulu Şeker Fabrikası, (1926)

Resim 4. Antropoloji Müzesi, Ankara, (1928)

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı mimar ve şehir plancıları ülkeye davet edildiler. Önemli kamu yapılarının ve şehir planlarının hazırlanmasında önemli roller üstlendiler. Bu isimlerden bazıları mimarlık ve planlama eğitimi veren kurumlarda, eğitimi yeniden düzenlediler. Örneğin Sanayi-i Nefise'de Ernst Egli, «Modern mimarlığın» altyapısını hazırladı. İTÜ Mimarlık Fakültesinde Holzmeister Türkiye'nin ilk şehir plancılarını yetiştirdi. 1933 yılında belediyelerin kentleşme sorunları karşısında yetersiz kalan finans ihtiyacını karşılamak amacıyla, İLBANK (Belediyeler Bankası) kuruldu. Artan konut açığını karşılamak üzere toplu konut uygulamaları başladı.²⁰

Mimar Giulio Mongeri'nin tasarladığı Ziraat Bankası 1926-1929 yıllarında, birinci dönemin Türkiye mimarlığına ve planlamasına katkı veren yabancı mimarların önemli eserlerinden biridir. Ayrıca, Ankara Palas (Vakıf Oteli) 1924- 1927 Vedat Tek ve Kemaleddin Bey'in tasarladığı bina neoklasik akımın önemli yerli temsilcileridir.

²⁰ Ahmet Alkan, «Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenmek», International Conference on Civil Engineering, Architecture & Urban Management in Iran, Ferdowsi University of Mashad, December 19, 2018.

Resim 5. Vakıf Oteli, Ankara, (1927)

Resim 6. Ziraat Bankası, Ankara, (1929)

1928-30 Yıllarında Ankara'da yapılan İkinci Vakıf Apartmanları kentleşmenin hissedilmeye başlandığı dönemdir. Aynı zamanda çözüm arayışlarını da başlatmıştır. Bu yıllarda, sanayi ve altyapı yatırımlarında olduğu gibi, kentsel mekân üretiminde de kamu yatırımları öncülük etmiştir (Genel Kurmay Başkanlığı Binası).²¹

²¹ Alkan, "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenmek".

Resim 7. İkinci Vakıf Apartmanları, (1930)

Resim 8. Genel Kurmay Başkanlığı, (1930)

Savaş Yılları (1938-50): Üstün İlhan Tekeli gibi güncel çağdaş Türk mimarlık eleştirmenleri 1938-1950 yıllarını Türkiye Modernist Mimarlık Kitapında milliyetçi mimarlık hareketlerinin ikinci dönemi olarak adlandırmışlardır. Bu dönemlerde Türkiye mimarisinde milliyetçiliğin yeniden ortaya çıkmasında birçok neden vardır;

bunlar şöyle özetlenebilir:²²

1. II. Dünya Savaşından kaynaklanan ekonomik kriz, çelik, cam ve çimento gibi in-
şaat malzemelerine erişim eksikliği.
2. II. Dünya Savaşının psikolojik etkisinden dolayı dış baskılara dayanma ve direnme
duygusunun güçlenmesi.
3. Kentsel görüntülerde uyum ve bütünlüğü sağlamak için Türk mimari tarzını belir-
leyebilecek yasaların oluşturulmasında ilgili bakanlıkların desteği.
4. Ankara, Sovyetler Birliği ve İtalya arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi.

Milli Mücadelenin İkinci Hareketi'nin milliyetçiliğin ilk hareketi ile olan temel fark-
lılıkları ve benzerlikleri vardı; bunların en önemlisi Afife Batur'un görüşüne göre şu
şekildedir:²³

Yerel: Bu yaklaşımda mimarlar, yerli malzemeleri kullanarak ve iklim koşullarını
dikkate alarak mimaride kültürel sürekliliği göz önünde bulundururlar. Bu yaklaşım,
bölgesel unsurların ve akılcı (bireyselci) ilkelerin kombinasyonunda milliyetçilik
arayan süreçtir. Aslında bu yaklaşım, Anadolu kent mimarisini Osmanlı coğrafyası-
yla değiştirmeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda, İstanbul Teknoloji Üniversitesi Mimarlık
Okulu'nda görev yapan bir grup personel, Anadolu Konut Mimarisi konusuyla ilgili
güçlü çalışmalar yaptı. Başkentte konut açığı hissedilmeye başladı. Devlet Mahallesi,
Subay Evleri, Amele Evleri vb. meslek gruplarının veya devrin ünlülerinin isimleriyle
anılan toplu konut uygulamaları başladı.

Resim 9. İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi

²² Hasanpour ve Soltanzadeh, "Background Factors in Contemporary Architecture", s.45.

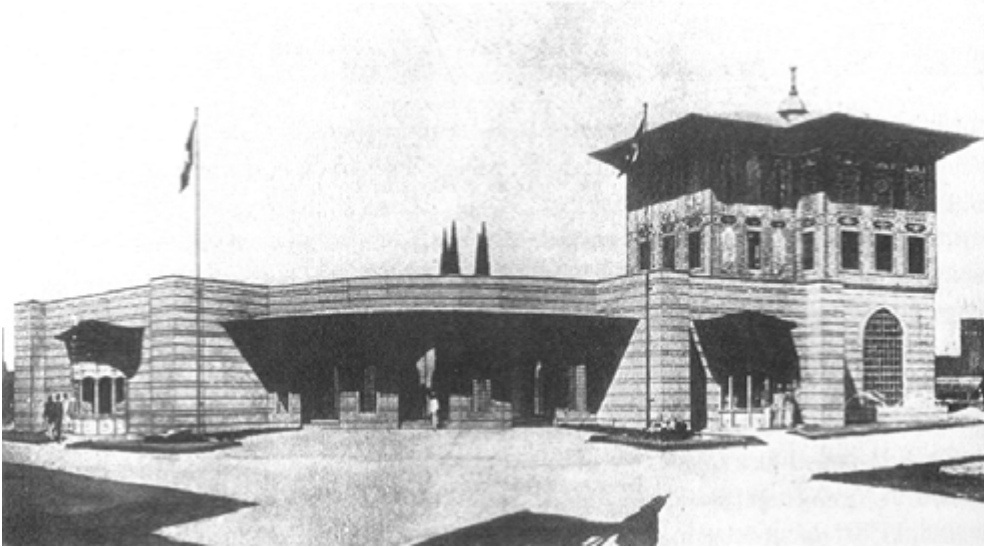
²³ Soheili ve Diba, "How Government Systems", s.35-37.

Resim 10. Saraçoğlu Mahallesi (1945-46)

Nostaljik ve Geçmiş Düşünme Yaklaşımı

Bu yaklaşımla geçmişin değerlerinin hala geçerli olduğunu göstermeye çalışıldı. Bu eğilimde, plan diyagramlarının tasarım ilkelerine ve kriterlerine ulaşma, geçmiş planların boyutları, oranları ve mimari biçimleri- temelde tarihsel planların seçimi ve doğrudan kullanımı - değil de ana hedefin analizi yoluyla sağlandı.

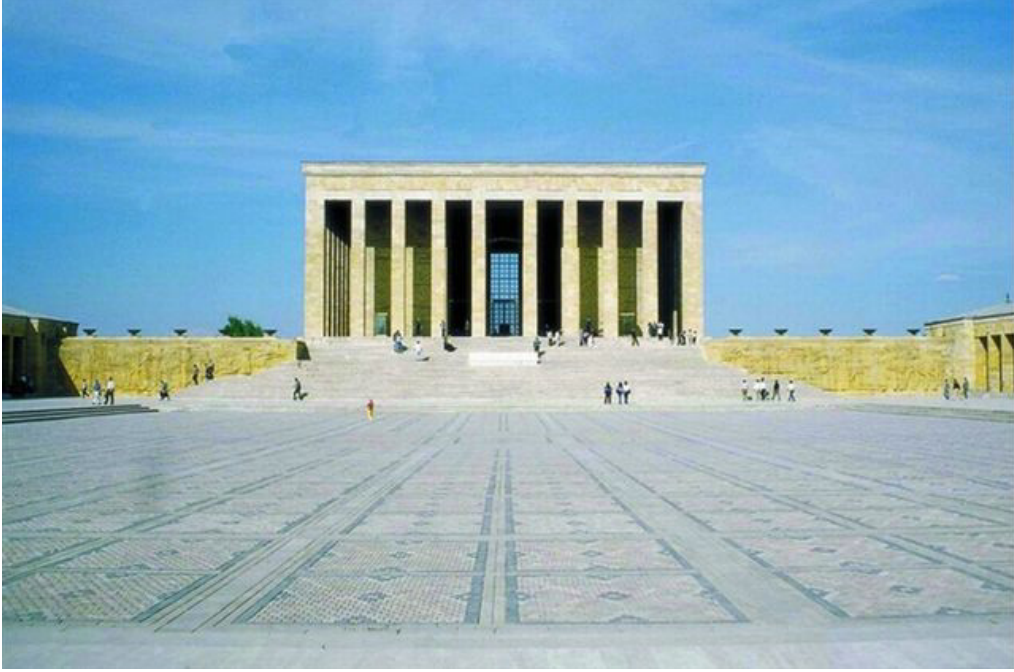

Resim 11. Doğu Kahve Evi, İstanbul, (1948)

Anma ve Akademik

Bu yaklaşımda modern batı mimarisi ilkesi kullanılmış ve milliyetçi düşüncesi mimari unsurlarda, pencereler, sütunlar gibi modern teknikler ve malzemeler kul-

lanılarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, anıtsallığı mimari bina yoluyla vurgular. Atatürk'ün kabri olan Anıtkabir bu yaklaşımın bir örneğidir. Bu fikir, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin mirası yerine Türk milliyetçi fikrini genişleten Cumhuriyetçi politikacıların düşüncelerini net olarak göstermektedir.

Resim 12. Anıtkabir, Ankara, (1942-53)

1950 Sonrası Yılları: 1950 yılında, savaş sonrası krizin etkisinden dolayı, yeni bir parti olan Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bu yıllarda, Amerikan sempatisi artmış, Amerikan kültürü toplumsal, kültürel ve sosyal yaşamdaki etkisini mimaride göstermişti.

1950 sonrası; Türk siyasi hayatında ve kentleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır: çok partili hayata geçiş, ekonomide dışa açılmanın hızlanması, tarımda mekanizasyon, kırdan kente büyük göçlerin başlaması, gecekondulaşma ve kentsel alt ve üst yapıda sorunların artışı bu dönemin özelliklerindedir. Aslında, 1950 sonrasında modernizm diye yeni bir dönem başlar; Kalkınma sürecindeki Türkiye, özellikle büyük şehirlerinde kültürel tesislerin yapımına da başlar. Bu olgu toplumda «total kalite» yi tanımlayan önemli kriterlerden biridir.²⁴

²⁴ Alkan, "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenmek".

Resim 13. Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul

İlk Pehlevi Döneminde İran'da Mimarlık Milliyetçiliği

Çoğu eleştirmene göre, İran'ın tarihi sürekliliği içindeki mimarisi, Kaçar döneminin sonuna doğru iç ve dış faktörlerden etkilenmiş ve orijinallliğini ve kimliğini koruyarak çeşitli iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Pehlevi döneminin başlangıcında İran esas olarak dış etkenlerden etkilenen değişikliklere tanık oldu. Bu gelişmeler mimari alanda “dönüşüm ve gelişme” ve “dönüşüm ve geçiş” dönemi olarak adlandırılan çeşitli siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda gerçekleşir. Mimarlık milliyetçiliği alanında pek çok bilim adamı, bu yaklaşımın mimarlarının İslam öncesi mimari unsurları kullanmaya çalıştığını düşünmektedir. Bu nedenle, ilk Pehlevi döneminin mimarisinde, arkeolojik mimariye yönelik hükümetin özel dikkatine rağmen, arkeolojik deneyim yaşarken bu devrin mimarları dikkatlerini İslam sonrası mimari faktörlere ve bazen de İslam öncesi ve ulusal bir dini kimliğin uygulanması yoluyla İran mimarisinde ulusal kimliği açıklamaya çalıştı. Dolayısıyla, ilk Pehlevi dönemi İran mimarisindeki milliyetçiliğin başlangıcı olarak, bu akımların toplumsal eğilimlerini etkilemek için üç baskın yön temel olarak ortaya çıktı:

Modern Batı Mimarisine Eğilimli Milliyetçi Mimari: İlk Pehlevi döneminde modern Batı mimarisi eğilimi gösteren milliyetçi mimarlık, çeşitli alanlarda Alman danışmanların varlığı ve antik dönem sempatik yaklaşımların aktarılması ve Avrupa faşist diktatörlüğünün İran'a egemen olması, mimarlık alanında bu temelli gelişmelerin bir bölümünü oluşturdu. Tahran şehri ve Tabriz, Urumia, Şiraz, Raşt, Gorgan ve diğer şehirler gibi hükümet binalarının yapım ortamında çoğunlukla Alman şirketleri ve mühendisleri faaliyet gösterdiler. Binaların cephesinde İslam öncesi mimari

ile ilgili belirli dekorasyonların korunmasıyla modern Batı mimarisinin kalıplarına dayanan bir tür mimari milliyetçiliğin oluşmasına öncülük etti.²⁵

Resim 14. Tahran Tren Garı (1927)

Resim 15. Telgraf Binası, Tahran (1928)

²⁵ Soheili ve Diba, "How Government Systems", s.37.

Resim 16. Hasanabad Neydanı, Tahran(1930)

Resim 17. Dış İşleri Bakanlığı, (1936)

İslam Sonrası Mimariye Bağlı Kalan Milliyetçi Mimari: İlk Pehlevi döneminde İran'da inşa edilen birtakım binalar geleneksel mimariye ve İslam altyapısına dayanıyordu. Bu yapılar iki tür olarak değerlendirilir: Birincisi, daha önce geleneksel olarak işlev gören binalar ve genelde bazı kamu binaları, camiler, düşünce okulları, ibadet yerleri ve bazen evler ve merkezi hükümet otoritesinin inşaatı ve ikincisi, bu binaların modern yaşamın yeni ihtiyaçlarına ve kalıplarına göre tanımlanması. Bu

binalarda, farklı mimarlar İran mimarisinin milli kimliğini, İslam'dan sonra mimarinin unsurlarını ve süslemelerini koruyarak ve bazen bunları İslam öncesi mimarinin özellikleri ile birleştirerek, açıklamaya çalıştılar.²⁶

Resim 18. Amerikalılar Koleji, Tehran, (1925)

İslam Öncesi Mimariye Eğilimli Milliyetçi Mimari: On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl İslamiyet öncesi mimarisine sahip milliyetçi mimarisi Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde arkeolojik ilgi uyandıran müzelerin kurulmasıyla mimarinin oluşumunda derin bir etkisi olup neo-klasik ve Neo-Gotik gibi yeni tarzlar ortaya çıktı. İran'da, Amerikalı Arthur Pope ve Fransız Andre Godard gibi bilimsel araştırmacıların Pehlavi'nin geçmiş mimarisinin tespiti ve araştırılmasında ciddi şekilde faaliyet gösterdiler. İran'da eski İran sanatının tanıtılması ve 1925 yılında Ulusal Anıtlar Derneği kurulması yaklaşımı ile önemli kongrenin oluşması, ülkedeki arkeolojinin gelişimine neden olan faktörlerdi.

Böylelikle çağdaş modern mimarinin Batı'daki etkilerinden ve etkisinden dolayı İlk Pehlavi'nin 20 yıllık döneminde İran mimarisi, aynı anda birkaç farklı mimari formun ortaya çıkışı ve oluşumunun temelini oluşturuyordu:

1. Modern mimari
2. Geleneksel mimari
3. Arkeolojik mimari
4. Neoklasik Batı Mimarisi

Bu uygulamalar İran mimarisine paralel gerçekleştiğinden, yukarıdaki yöntemlerin

²⁶ Soheili ve Diba, "How Government Systems", s.38.

bazılarında eklektik yapılar oluşturdu.²⁷

Resim 19. Enuşirvan Medresesi, (1930)

Resim 20. Eski İran Müzesi, (1934)

Sonuç

1920'lerin başından bu yana, İran ve Türkiye yönetim biçiminde ve insanların yaşadığı yolda köklü değişiklikler isteyen hükümetleri tecrübe ettiler. Bir taraftan, bu hükümetler Batı'nın ilerlemelerini ve medeniyetlerini gördüler ve öte yandan geçmişin görkemli medeniyetlerini tekrar okumak ve ülkelerinin tarihsel gücünü tanımla-

²⁷ Soheili ve Diba, "How Government Systems", s.39.

mak zorundaydılar. Dini yönelimler, tarihsel ve eski yönlerin keşfi, Batı ülkelerinin etkisi, Batı'daki seçkinlerin ve entelektüellerin etkileri ve iki ülkenin yöneticilerinin etkileşimi gibi unsurlardan etkilenen her ülkenin mevcut milliyetçi platformlarını göz önüne alarak ulusal kimliğin tanımlanması projesi, ulusalcı hareketlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Çağdaş Türk mimarisi tarihi, modernitenin akışı ile milliyetçilik eğilimleri arasındaki dramatik bir hareketten de etkilenmiştir. Bu hareket, bahsedilen yaklaşımlardan birinin mükemmelliğine yol açtı; böylece, on yılın her döneminde 1960'larda milliyetçilikte ve modernlikte bir titreşimin olduğu söylenebilir. Daha ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, 1923'ten 1928'e ve 1938-1950 yılları arasındaki iki tarihsel dönemde baştaki hükümetin politikalarından etkilenen milli mimari projeleri sunuldu. Yukarıda sözü edilen iki dönemin her birinin projesinin ana özelliği, ikinci dönemde Anadolu'daki bölgesel mimarinin özgünlüğüne ve modern Batı mimarisinin özelliklerine ek olarak dikkat çeken Osmanlı mimarisinin tekrarlanmasıydı.

Mimarlık alanında, üç liberal, dini ve antik odaklı eğilim arasında İran'da ilk ve son eğilimler 1925-1941 yılları arasındaki milliyetçi hareketlerin ortaya çıkış kaynakları olarak etkili oldu. Bu grup mimarların İslam öncesi ve sonrası mimari süslemelerden İslam öncesi mimariden ve binaların içinden faydalanırken, modern Batı mimarisi kalıplarının eserlerine uygulanmasına dikkat çekiliyor. Görünen o ki, ilk on yılda dostluk politikası ve Rıza Şah'ın ikinci on yılındaki dini bir yandan yabancı mimarların ve yurtdışında eğitilmiş mimarların varlığı hüküm sürüp eklektik yaklaşımla İslam öncesi ve sonrası mimarinin unsurları ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Alkan, Ahmet. "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenmek". *International Conference on Civil Engineering, Architecture & Urban Management in Iran*. Ferdowsi University of Mashad, 2018.
- Aytaç, Hatice. "The International Diffusion of Planning Ideas: The Case of Istanbul, Turkey". *Journal of Planning History*. 6/2 (2007): 114-121.
- Balamir, Aydin. "Modern Türkiye'de Mimari ve Yapılışma Kültürünün Kimliği". *Abadi, Mimari ve Kentleşme Dergisi*. 38/3 (2003): 20-45.
- Banimasoud, Amir. *Batı Çağdaş Mimarisi*. Tehran: Honar-e Memari-e Gharb. 2009.
- Batur, Afife. *A Concise History: Architecture in Turkey throughout the 20th Century*. Turkey: The chamber of Architects of Turkey. 2005.
- Behnam, Jamshid. *İran'lular ve Yenilenme Düşüncesi*, Tehran: Nashr va Pazhouhesh-e farzan Rouz. 2007. [FARSÇA].
۱۳۸۶. زور نازورف شه‌وژپ و رشن :نارهت .موس پاچ،ددجت هشی‌دن و نای‌ناری .دی‌شمج ،مان‌هب .
- Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba. *Rethinking Modernity and Identity in Turkey*. University of Washington Press. 1997.
- Ghamari, Daryoush. *İran'da Milliyetçiliğin Dönüşümü*, Tehran: Markaz-e Asnad-e Enghelab-e Eslami, 2001. [FARSÇA].
- بالقنا دانسا زکرم تاراشتنا :نارهت .لوا پاچ ،ناری رد مسی‌لانویسان لوحت .شوی‌راد ،یرمق .۱۳۸۰. یم‌الس

- Hasanpour, Naser ve Hosein Soltanzadeh. "Background Factors in Contemporary Architecture Developments of Iran During the Second Pahlavi and Comparative Comparison with Turkey". *Bagh-e Nazar: The scientific journal of Nazar Research Center, for Art. Architecture & Urbanism*. 13/44 (2017): 39-52.
- Holod, Renata. *Modern Turkish Architecture*. University of Pennsylvania. 2005.
- Kiani, Mostafa. *Birinci Pehlevi Döneminin Mimarisi*. Tehran: Moassese Motaleat-e Tarikh-e Moaser-e İran. 2004. [FARSÇA].
- ناریا رصاعم خیرات تاغالاطم هسسوم :نارهت. لوا پاچ، لوا یولهپ هرود یرامعم، یفطصم، ینایک
۱۳۸۳.
- Koulaei, Elaheh. *İran'da Ulusal Kimliğin Süreci*. Tehran: Jahad-e Daneshgahi. 2007. [FARSÇA].
- نارهت. مود پاچ. یناخیلع ربکا یلع ششوک هب، ناریا رد یلم تیوه ریس، ههلا، ییالوک
۱۳۸۶. یهاگشناد داهج تاراشتنا
- Sari Al-Ghalam, Mahmoud. *İran Kimliğinde İslam ve Liberalizm Arasındaki Yüzleşme*. Tehran: Jahad-e Daneshgahi. 2007. [FARSÇA].
- ربکا یلع ششوک هب، ناریا رد تیوه رد مالسا و مسیلاربی لباق ت. دومحم، ملقل اعیرس
۱۳۸۶. یهاگشناد داهج تاراشتنا :نارهت. مود پاچ. یناخیلع
- Soheili, Jamaledin ve Darab Diba. "How Government Systems Have Influenced the Emergence of Nationalist Architectural Movements in Iran and Turkey". *Bagh-e Nazar: The scientific journal of Nazar Research Center, for Art. Architecture & Urbanism*. 7/14 (2010): 27-44.
- Tekeli, Ilhan. *The social context of the development of architecture in turkey, In Modern Turkish Architecture*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. 2005.

The Impact of Nationalist Movements on Turkey and Iran Contemporary Architectural Evolution

NAVİD KHALEGHİMOGHADDAM

Abstract: *This paper firstly investigates social and political platform developed by nationalism in Iran and Turkey between the years 1920-1950 and introduce the main factors in the formation of nationalist ideas. The author examines how formal cooperation between Iran and Turkey governments influences the formation of nationalist movements. Then, research reveals promotions related to the nationalist architectural movements of Turkey and Iran nationalists policies. Therefore, based on the opinion of the critics, paper investigates some architectural buildings of the two countries. Finally, to discuss how the governmental policies affect Iran and Turkey nationalist architectural movements, a comparative study is conducted. Accordingly, Iran and Turkey apply their experience in the formation of a government to demand fundamental changes in people's lifestyle. In this way, factors such as religious ideas, historical aspects, western countries influences, and the interaction of the governments of the two countries cause nationalist movements.*

Keywords: *Government, Nationalist movements, Architecture, Iran, Turkey.*

Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Fesin Yansıması Bağlamında Antepli Aynî'nin Divanında Fes

NURGÜL ÖZCAN*
nurgulozcan34@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5285-6554

Öz: Günümüzde Osmanlı Devleti'nin sembollerinden olan fesin çok eski bir tarihi vardır. Türklerin fesle tanışması, 16.yüzyılda Cezayirli denizciler vasıtasıyla olmuştur. Fesin, resmi başlık olarak kabulü, II. Mahmud döneminde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında rastlar. Fes, Serasker Hüsrev Paşa vesilesiyle Osmanlı'ya getirilmiştir. Sonra da II. Mahmud'un isteğiyle resmi başlık olarak kabul edilmiştir. Fesin halk tarafından kabul görmesi kolay olmamıştır. Fes konusu sadece siyasetçilerin değil sanat camiasının da gündemine girmiştir. Şairler, fes propagandası yapan şiirler yazmıştır. Dönemin şairlerinden Antepli Aynî de yazdığı methiyelerle, düşürdüğü tarihlerle fes reformuna destek vermiş, bu sebeple padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Çalışmamızda; fesin Türk sosyo-kültürel hayatına girişi sonrasında 18. yüzyıl şairlerinden Aynî'nin divanındaki fesle ilgili unsurlar tespit edilmiş, şairin fes meselesine yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı sosyal hayatını derinden etkileyen fes reformunun o dönemde yaşayan bir şairin nazarından edebiyata nasıl yansıdığı incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Fes, Feshane, II. Mahmud, Antepli Aynî.

Giriş

Edebi metinler üzerinde inceleme yapılırken sadece sanata ve estetiğe ait unsurların ele alınması yeterli değildir. Her metin, edebi özelliklerinin yanı sıra içinde, onu kaleme alan müellifle ve yazıldığı dönemle ilgili önemli ipuçları taşır. Bu bilgiler, dönemin coğrafyası, kültürel özellikleri, sosyal hayatı gibi pek çok konuya ışık tutar. Başka bir alanda yarım kalmış bilgilerin tamamlanmasına katkıda bulunur. Osmanlı Devleti'ndeki geleneğe göre devletin yönetiminde söz sahibi olan her devlet adamının kendisine yakın bir şair topluluğunu himaye ettiği düşünülürse, şairin ve şiirin sadece edebiyatla ve sanatla ilgisi olmasının dışında daha fazla bir mahiyete sahip olduğu görülür. Divanların özellikle kaside ve tarihlerle ilgili bölümleri, yazıldıkları dönemin sosyal yaşantısını aksettirmesi açısından fevkalade önemli bilgiler içer-

* Doç. Dr., Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı.

mehtedir. Kaside ve tarihler dışındaki bölümlerde de beyitler arasında, devirle ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkündür.

Sosyal bir olayın divanlara yansımalarına örnek olarak seçtiğimiz ‘Divan Şiirinde Fes’ konusu sanat ile toplum ilişkisinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda -özellikle 18. yüzyıldan sonra yazılmış divanlarda- fes ile ilgili çok sayıda söyleyişe rastlanmıştır. Konuyla ilgili en dikkat çekici örneklerden biri Sultan II. Mahmud döneminde yaşamış olan Antepli Aynîdir. Şairin şiirlerinde o dönemin toplum hayatında ciddi hadiselerle sebep olan ‘fes’e dikkate değer yer ayrılmıştır.

Osmanlı devletinin son yıllarından başlayarak Cumhuriyet dönemindeki Şapka Kanunu’na kadar değişik şekillerde gündeme gelen, Fas şehrinde ortaya çıktığı ve Türkiye’ye daha çok Avrupa’dan ithal edildiği için bu adı taşıyan fes, halen Mısır dâhil Kuzey Afrika ülkeleri ve Endonezya ile Malezya başta olmak üzere birçok İslam ülkesinde kullanılmaktadır. “Fesin çok eski bir tarihi vardır. Anadolu’nun mitolojik çağlarında Frikyalı Kralı Midas’ın icat ettiği “Frikyalı Külahı” fesin dedesidir denilmektedir. Frikyalılardan sonra fesin eski örnekleri olan çeşitli kırmızı külahlar Romalılar, Bizanslılar, Rönesans asırlarında İtalyanlar giymişlerdir.”¹ Kırmızı çuhadan yapılır; tepeye doğru daralan silindirik şeklinde olup üstünden sarkan bir püskülü bulunur.”² Feste yaygın olarak kullanılan renk kırmızıdır. Kaynaklarda fesin kırmızı renginin kızılçık boyasından elde edildiği söylenir. Kırmızı renginin yanında güvez, siyah, beyaz vb. çeşitli renklerde de fesler üretilmiştir. Nedim bir beytinde beyaz fes giyen bir güzelden bahseder:

Seyret beyaz fesde o zülf-i mu’anberi
Şeb-bûyu gör ki berk-i semenden kabâsı var (Nedim Divanı G25/3)³

Günümüzde daha çok İslam dünyasının bir unsuru olarak ele alınan fes, tarihte hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından kullanılmıştır. Türklerin fesle tanışması ise 16.yüzyılda Cezayirli denizciler vasıtasıyla olmuştur. Fes kanununa kadar yazılan divanlarda fesin, ağırlıklı olarak Cezayir ve denizcilikle ilgili kavramlarla beraber ele alındığı görülür. Lale Devri şairi Nedim, bir beytinde kırmızı fesli Cezayirli bir afetin kendisini aşk deryasında, ‘başlarda eylediği’ni söyler:

Deryâ-yı aşka dün beni başlarda eyledi
Bir dâne al fesli Cezâyirli âfeti (Nedim Divanı G151/4)⁴

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe sözlüğüne göre ‘başlarda’ kelimesi “Osmanlı donanmasında yer alan kadirga cinsinden bir savaş gemisi türü” olarak açıklanır.

Şeyh Galib, Arap diyarından Cezayirli birinin koltuğunun altında bir fes gördüğünü söyleyerek fesi “Cezayir’in püsküllü belası” olarak nitelendirir:

1 Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s.113.

2 İslam Ansiklopedisi, Hülya Tezcan, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, “Fes” maddesi.

3 *Nedim Divanı*, haz., Muhsin Macit, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997, s.304.

4 *Nedim Divanı*, s.370.

Püsküllü bir belâsını gördüm Cezâyir'in
Zîr-i yedinde milk-i Arabâ feslenir (Şeyh Galib G100/2)⁵

Fes'in resmi başlık olarak kabul edilmesi II. Mahmud döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra gerçekleşmiştir. "Serasker ve mükerreren Kaptan-ı Derya olan Hüsrev Paşa, fesi memleketimize getirilmesine sebep olmuştur. Kaptan-ı Derya iken gemilerdeki askerlere Tunus'tan getirdiği fesleri giydirmiş, seraskerliğinde de İzmir'de teşkil olunan bir taburun subay ve erlerine fes giydirerek İstanbul'a getirmiştir. Bunların Eski Bâb-ı Seraskeri meydanında (bugünkü İstanbul Üniversitesi meydanı) bu tabura, II. Mahmud huzurunda talimler yaptırmıştı. İşte fesin giyilmesi bu vasıta ile orduya intikal ederek, Tunus'a elli bin fes sipariş edilmiştir."⁶ Askerdeki yenilikleri padişahın huzurunda talim ettirirken "nizamiye taburuna giydirmiş olduğu kırmızı fes ordunun serpuşu olarak kabul edilir."⁷ Yeni kurulan askeri birliğin serpuş meselesini görüşmek üzere Bab-ı Fetvâda bir meclis toplanmıştı. Toplantıda fes'in şer'an, örfen ve aklen boyutları tartışılmış ve bu bağlamda toplumun buna karşı oluşabilecek reaksiyonu değerlendirilerek fes kabul olmuş ve padişah'a arz edilmiştir.⁸ Zamanında yapılan reformlardan dolayı II. Mahmud, Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli simalarından birisidir.⁹ "Sultan Mahmud, devletin varlığını sürdürebilmesi için, geleneksel Osmanlı yaşayış tarzının da değişmesi kanaatine varmıştır. Bunun sonucunda da giyim, dil, düşünce, hatta yaşayış tarzlarında da değişimler başlamıştır."¹⁰ Batılı giysilere fes eklenerek Osmanlı ve İslami bir işaret verilmek istenmişti. Bu değişimin tüm topluma uygulanmasıyla, dinsel, ırksal ve sınıfsal farklılıkların silinerek, "kıyafetin ayrıcalık göstergesi olması engellenmeye çalışılmıştır."¹¹ II. Mahmud, reformlarının kalıcılığını sağlamak ve yeni Osmanlı imajını benimsetmek için kendisi örnek olmuş, lacivert ceketi, püsküllü fesi ve şeritli beyaz pantolonu ile kendi boy resimlerini ve portrelerini yaptırarak bunları devlet dairelerine astırmıştır.¹² Sivil ve asker tüm devlet memurlarına, İstanbul'da yaşayan erkeklere fes giyme zorunluluğunun getirilmesi üzerine Fransa ve Avusturya'dan da fes ithaline gidilir.¹³ Padişahın, fes giyme mecburiyetini şart koşması Müslüman vatandaşların gayri Müslimler ile aynı statüde görülmesi olarak algılanmış ve bu bakımdan fesin kabul edilmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır.¹⁴ "II. Mahmud'un askeri giysilerde Avrupa'yı örnek alırken, başlıklarda tam tersine doğuyu örnek alarak fesi tercih etmesi, kılık kıyafetteki bu radikal değişimi biraz olsun yumuşatarak, gelecek

5 *Şeyh Gâlib Divânı*, haz., Muhsin Kalkışım, Ankara: Akçağ Yayınları, 1994, s.306.

6 Selami Kılıç, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", *Atatürk Yolu*, 16/4 (1995), s.530.

7 *İslam Ansiklopedisi*, Halil İnalçık, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, "Koca Hüsrev Paşa" maddesi.

8 Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: MEB Yayınları, 1994, s.120-122.

9 Yunus İnce, "II. Mahmut Dönemi Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2 (2017), s.452.

10 Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1995), s.13-39.

11 Cevdet Kırpık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları, Fes-Şapka Çatışması", *Toplumsal Tarih*, 162 (2007), s.14-22.

12 Emine Koca, "18.ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7 (2009), s.63.

13 Hamza Çakır, "Türkçe Basında İlk "Marka" Rekabeti", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/16 (2004), s.29.

14 Fatma K. Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s.73.

tepkilere önlem olarak değerlendirilebilir.”¹⁵ İlk zamanlar halkın tepkisini çeken fes “kıyafet kanunu yürürlüğe girdikten sonra 1925’te yasaklanıncaya kadar bir asırlık bir dönem içinde, kadın erkek herkes ve her kesim tarafından giyilmeye başladı.¹⁶ Fes, halk arasında kabul gördükten sonra sevilmiş ve hatta Osmanlılığın simgesi haline gelmiştir.¹⁷

Asırlardır kökleşmiş geleneklerin, toplumda yer edinmiş alışkanlıkların değiştirilmesi Sultan Mahmud’un epey başını ağrıtmış, padişah hem içeriden hem de dışarıdan acımasız eleştirilere maruz kalmıştır. Her siyaset adamı gibi II. Mahmud da icraatlarını destekleyecek, reformlarının toplum tarafından kabul edilmesini kolaylaştıracak taraftarlara ihtiyaç duymaktaydı. O dönemde şiirin medya vazifesini ifa ettiği göz önünde bulundurulduğunda, şairlerin bu meseleyle ilgili şiir yazmaları kaçınılmazdı. Yapılan icraatların toplumda kabul görmesini hızlandıracak vasıtaların başında siyasetten hemen sonra edebiyat gelmekteydi. “Osmanlı’nın son dönemlerinde başta padişahlar olmak üzere yöneticiler, şairlerden bilinçli olarak yararlanmışlar, bu şairler aracılığı ile halkın nabzını tutmuşlardır.”¹⁸ II. Mahmud döneminde yapılan reformların -bilhassa fes meselesinin- toplum nezdinde kabulünü hızlandırmak için kasideler, gazeller yazılmış, tarihler düşürülmüştür. Dönemin şairlerinden Meşhûrî, Bursalı İffet, Diyarbakırlı Osman Nûrî¹⁹ Handî, Sünbülzâde Vehbî, Muvakkıt-zâde Pertev, Lebîb gibi pek çok şair divanlarında fes konusuna yer vermiştir. Fes meselesi divan şairlerinin dışında Aşık Şem’î, Erzurumlu Emrah, Dertli, Sümmânî, Bayburtlu Zihnî gibi halk edebiyatı şairleri tarafından da işlenmiştir. “Dertli’nin fesi öven bir şiir söylediğini bu yüzden Çağa ayanlığı ile ödüllendirildiğini biliyoruz.”²⁰

Dönemin divan şairlerinden Antepli Aynî de tıpkı Dertli gibi yazdığı methiyelerle, düşürdüğü tarihlerle fes reformuna -dikkat çekici bir şekilde- destek vermiştir. Aynî, Divanı’nda fesin özelliklerinin işlendiği ‘fes’ redifli dört gazeli bulunmaktadır. Bunun dışında eserin değişik yerlerinde aralarda fesle ilgili beyitler vardır. Divanın ‘Tarihler’ bölümünde Feshâne’nin kuruluşu ile ilgili bir tarih düşürülmüştür.

Antepli Aynî Kimdir?

Antepli Aynî, 1180 yılında Antep’te dünyaya gelmiştir.²¹ Yirmili yaşlarında İstanbul’a gelen şair, yarım kalan tahsiline İstanbul’da devam etmiştir. “Sultan Ahmed medresesinde eğitim görmüştür.”²² Arif Hikmet, onun Dürrizade Mehmed Arif Efendi’nin ikinci defa şeyhülislam oluşuna düşürdüğü tarih dolayısıyla mülazemete nail olduğu

15 Emine Koca, “Osmanlıda Yapılan Kılık Kıyafete İlişkin Reformların Erkek Giysilerinin Biçimsel Özelliklerine Etkileri”, 20th CIÉPO Symposium New Trends in Ottoman Studies, (2012 Haziran), s.3. (erişim 16.03.2019)

16 Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4 (2010), s.141.

17 Nihangül Daştan, “Türk Halk Şiirinde Bir Propaganda Aracı Olarak Fes Şiirleri”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/15 (2018), s.47.

18 Hüseyin Özcan, “Türk Halk Şiirinde Sosyal Hayat Bağlamında Aşık Dertli’nin Fes Redifli Şiiri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/33 (2014), s.239.

19 Gülay Durmaz, “Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa Divanı’nda Fes”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/26 (2014), s.201-213.

20 Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994, s.217.

21 *Antepli Aynî Divanı*, haz., Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2004, s.1.

22 *Antepli Aynî Divanı*, s.2.

bilgisini verir. Nitekim *Dürrü'n -Nizam*'da da yedi yıllık medrese tahsilinden sonra 1210'da (1795) evlenip aynı yıl mülazım olduğu, üç yıl sonra ise kadılığa geçtiği ve on beş yıl kadı olarak hizmet ettiği kayıtlıdır.²³ Şair, daha sonra Sultan Mahmud tarafından Bâbüâlî Arapça ve Farsça hocalığına getirilir. Yazdığı kasideler ve dönemde gerçekleşen hadiselerle düşürdüğü tarihlerle padişahın iltifatına mazhar olur. "Hat-ta 1251'de bu kasidelerden birine ve hizmetlerine mükâfeten Aynî, Sultan Mahmud tarafından ihdas edilen fakat kendinden sonraki padişah tarafından 1267 tarihinde kaldırılan ve ilk Osmanlı silahşörlük payesi olan bir mücevher nişân (Nişân-ı iftihar) ile taltif edilerek "Mümeyyizü'ş-Şu'arâ" olarak tayin edilmiştir.²⁴ Yetmiş bir yaşında İstanbul'da vefat eden Antepli Aynî'nin kabri Galata Mevlevihane'sindedir.

Aynî, klasik Türk edebiyatı içinde birinci sınıf şair olarak değerlendirilmese de padişah tarafından "Mümeyyizü'ş-Şu'arâ" olarak iltifat görmesi onun; döneminde tanınmış bir şair olduğunun delilidir. Klasik Türk edebiyatında Antepli Aynî'nin tarih düşürme alanında tartışılmaz bir yeri vardır. "Antepli Aynî, divanında yer alan 522 tarih manzumesi ile bu türün en önde gelen isimlerinden biridir. Yaklaşık 50 yıla varan bir zaman dilimini içine alan tarih manzumeleri birbirinden değişik konularda söylenmiş olmasıyla dikkat çekmektedir."²⁵ Bu durum şairin, dışa dönük bir karaktere sahip olduğunu ve dönemindeki sosyal olaylarla ciddi bir şekilde ilgilendiğini göstermektedir.

Aynî, divanında döneminde gerçekleşen fes reformuna, şiirleriyle açıktan destek vermiş, düşürdüğü tarihler ve fes redifli dört gazeliyle bu konuda dönemin padişahının yanında yer aldığını net bir şekilde göstermiştir.

Antepli Aynî Divanı'nda Fes

Antepli Aynî, her biri yedi beyit olan fes redifli dört gazelinde; 'fes'i edebi açıdan ele almasının yanı sıra 19. yüzyılda kullanılan fesin şekli, çeşitleri ve renkleri ile ilgili önemli detaylar aktarmıştır. Zaman zaman sosyal hayat içinde fesle ilgili vuku bulan hadiselerle yorumlar yapmış, gah fes inkılabını destekleyen gah aleyhtarlarını eleştiren beyitler kaleme almıştır. "Bazı beyitleri estetik amaçlı olup şairin yaptığı benzetme sanatları yönünden dikkat çekicidir. Örneğin beyitlerin birinde, başı ve saçları koruması bakımından fesi, ser-asese yani gece bekçilerinin bekçi başına ya da sevgilinin perçemini Hüma'ya fesi ise onu koruyan renkli kuş yuvasına benzettiği bazı beyitler teşbih açısından alışılmamış benzetmelerdir."²⁶ Çalışmamızın bu bölümünde Aynî Divanı'ndaki fesle ilgili detaylar aktarılacak, divanda fesle ilgili tespit edilen unsurlar maddeler halinde tasnif edilip ayrıntılı bir inceleme yapılacaktır.

Sade Fes

'Sade fes' o dönemde kullanılan bir fes çeşididir. "Fesin halk arasında benimsenmeye

23 İslam Ansiklopedisi, İsmail Ünver, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, "Aynî, Ayıntablı" maddesi. 24 *Antepli Aynî Divanı*, s.3.

25 Şener Demirel, "Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 3/4 (2008), s.375.

26 Mine Mengi, "Fes ya da Püsküllü Bela ve Şiir", *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, 2014, s.235.

başlamasıyla sivillerin devlet görevlilerinden ayırt edilebilmeleri için “dalfes” (sade, yalın fes) giymeleri, yani etrafına bir şey sarmamaları istenmişti; yalnız ulema efendiler beyaz tülbent sarabileceklerdi. Halkın dalfes giymemekte ısrar etmesi üzerine esnaf takımının yemeni, çember, ağabani, yazma, tülbent gibi şeyler sarmalarına izin verildi ve bundan sonra fes süratle yayıldı.”²⁷ Aynî Divanı’nda ‘sade fes’ kavramı iki yerde geçmektedir. Şair, sade fesle ilgili ilk beyitte, Osmanlı Devleti’nde on beşinci yüzyıldan beri kullanılan sarık ile fesi karşılaştırır “sarığı bilmem ama başa giyilen fes, insanın gamını gideriyor.” diyerek fese destek verdiğini hissettirir. Dünyayı bir tekkeye benzeten şair, dünya tekkesinde başka bir şeye ihtiyaç olmadığını, tecrit ehli için bir sade fesin yeterli olacağını söyler:

Câme vü destâr bilmem fark-ı gam-fersâda fes
Ehl-i tecrîde yeter bu tekyede bir sâde fes (G95/1)

Aşağıdaki beyitte, o dönemdeki bir askerin giydiği kıyafetlerin tasviri yapılmaktadır. Bu beyit dönemin askerî kıyafetlerini göstermesi açısından önemlidir. Beyte göre, askerin elinde sîmîn tâziyâne, belinde altın işlemeli bir kılıç, üzerinde gül-pembe renkli bir elbise, başında sade fes vardır. ‘Tâziyâne’ lugatte, “Döğen, kamçı, kırbaç”²⁸ anlamına gelir. Askerin belindeki kamçı gümüş işlemelidir. ‘Hırvânî’ ise düz yakalı önu ilikli özel günlerde giyilen bir tören elbisesidir. Beyitte, tasvir edilen askerin kıyafetini tamamlayan en önemli aksesuar başa giydiği ‘sade fes’tir:

Elde sîmîn tâziyâne belde tîg-i zer-nişân
Arkada gül-pembe hırvânî serinde sâde fes (G97/3)

Fes/Asker

II. Mahmud döneminin en büyük hadiselerinden biri şüphesiz ‘Vak’a-i Hayriyye’ olarak adlandırılan Yeniçeri Ocağı’nın kapatılmasıdır. “Beş yüz yıla yakın varlığını sürdürmüş olan Yeniçeri Ocağı, Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal ve ekonomik gidişinin bir sonucu olarak da askerlik hizmetlerini yerine getiremeyen, ücret almakla yetinen kişiler tarafından doldurularak, devlete yük olmasının yanında, başkentte zaman zaman isyanlar çıkarmaları, idarecileri bu ocağı kaldırmaya sevk etmiştir.”²⁹ Yeniçeri ocağının yerine kurulan orduya ‘Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye’ adı verilmiştir. Kurulan yeni ordunun teşkilatında önemli değişiklikler yapılmış, batılılaşma ile ilgili reformlar önce burada uygulanmıştır.

Aynî, divanında kurulan yeni orduya mensup bir askeri, ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Divanda, fes redifli 97 no’lu gazel “fes-asker” münasebetini göstermesi açısından çok önemlidir. Gazelin tamamında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye mensubu olan bir askerin maddi-manevi özellikleri resmedilir. Tasvir edilen askerin yaşı on beştir. II: Mahmud döneminde Yeniçeriliğin kaldırılması sonrası duyulan asker ihtiyacını karşılamak üzere, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Nizamnamesinde,

27 İslam Ansiklopedisi, “Fes” maddesi, s.416.

28 Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s.1713.

29 Hamiyet Sezer, “Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılışının Taşraya Yansıması 1826-1827”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/30 (1997), s.229.

“asker olarak alınacakların “kim idüğü belirsiz aylak kimseler” ve “muhtediler” dışında; on beş ile otuz yaşları arasında, fiziksel olarak elverişli olanlardan seçileceği ifade edilmiştir”³⁰ Beyitte tasvir edilen askerin rütbesi yüzbaşısıdır. Bunun dışında kıyafeti, hali-tavrı detaylı olarak verilmiştir:

On beşinde böyle bir yüzbaşı gelmez kışlaya
Geyse de her heftede bin nev-cüvân dünyâda fes (G97/2)

Elde sîmîn tâziyâne belde tîg-i zer-nişân
Arkada gül-penbe hırvânî serinde sâde fes (G97/3)

Başka bir beyitte ise; yeni ordunun askerlerine kutsallık atfedilmiştir. Şair, bu askerleri, ahir zamanda Hz. Peygamber’in soyundan geleceğine inanılan Mehdi’nin ordusunun askerlerine benzetir. Fes de; Hz. İsa’nın nüzul edeceği dönemin övünç kaynağıdır:

Fark-ı cünd-i mehdî-i âl-i Resûl’i zeyn idüp
Fahr ider vakt-i nüzûl-i Hz.İsâda fes (G95/2)

Fes, İslam ordusunun hakimiyeti için ‘Açıkbaş ve Kızıl Elma’ya’ dek imdada yetişen bir kurtarıcıya benzetilir Şair, fesi zafere giden yolda maddi ve manevi olmak üzere iki önemli temele dayandırır. Manevi olarak seçilen isim ‘Açıkbaş’tır. Bilindiği üzere Anadolu’nun; Samsun, Diyarbakır, Kastamonu gibi çeşitli yerlerinde bu isimle anılan evliya türbeleri vardır. Bunlardan en meşhuru; “Tokat civarında Selçuklu’dan günümüze yüzyıllar boyu fonksiyonel olarak ayakta kalmış Şeyh Bektut ve Açıkbaş Mustafa Efendi’nin kabirlerinin bulunduğu Açıkbaş Dergâhı³¹’dır. Açıkbaş’ın başka bir anlamı da kaynaklarda şöyle geçer: “Açıkbaş yahut ‘Başiaçık’ kavim adıdır. Gerek Osmanlı gerek İran kaynaklarında, sırf başın açıklığı yüzünden adlandırılan bu kavim İmeritiyâda yaşayan Gürcü tayfasından İmeretler’e verilmiş etnonimidir.”³² Şairin tercih ettiği ikinci kelime ise ‘Kızıl Elma’dır. Kızıl Elma, Türkler için cihan hakimiyetinin sembolüdür.³³ Kızıl Elma’yla daha çok batı yurtlarının fethi kastedilirdi. Aynı, fesi; manasını Açıkbaş ve Kızıl Elma’dan alan cengaver bir kurtarıcıya benzetir. Beyitte dikkat çeken bir başka husus da birinci ve ikinci beyit arasındaki anlam ilişkisidir. Beytin arka planında asker kıyafetlerinin renklerine işaret edilmektedir. Açıkbaş kelimesi, yeşil rengi, dolayısıyla askerî kıyafeti, Kızıl Elma da kırmızıyı yani askerin yeni başlığı olan fesi çağrıştırmaktadır. Şair; ‘Açıkbaş’ ile doğuda Kafkasya’yı, Kızıl Elma ile de batı bölgelerini kastetmişti

Açıkbaş u Kızıl Elma’ya dek tenfîz ider hükmin
Cünûd-ı ehl-i İslâm’a bütün imdâd-resdir fes (G96/4)

30 Ahmet Yaramış, “Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sıbyan)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2006), s.54.

31 Hasan Demirtaş, “Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Mekkun (Bektut)/Açıkbaş Zaviyesi ve Türbesi”, (erişim 16.03.2019), <https://docplayer.biz.tr/53587617-Tokat-tarihi-ve-kulturu-sempozyumu.html> s.496.

32 Ahmet Caferoğlu, “Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpûş”, *Sekizinci Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, (erişim 16.03.2019), http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/resimler/3/4/1430/ab_00000_062.pdf.

33 Fatih Özdemir, “Kızıl Elma’yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 3/5,503 (2008), s.504.

Fes/Âşiyân, Kafes

Fes-âşiyân (kuş yuvası) benzetmesi daha önce yaygın olarak kullanılmamış bir benzetmedir. Bu benzetme bize Fuzûlî'nin "Âşiyân-ı mürğ-i dil zülf-i perişânundadır" mısraını hatırlatsa da burada farklı kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte perçem hümâ kuşuna fes de şekli ve püskülü münasebetiyle bu kuşu muhafaza eden renkli bir âşiyâna (kuş yuvasına), benzer bir beyitte de kafese benzetilmiştir:

Kimin başında devlet var ise matlûb ider 'Aynî
Hümâ-yı perçem-i dil-dâra rengîn âşiyândır fes (G98/7)

Ser-â-ser cevher-i ikbâl ile tarsî 'alâyıkdur
Hümâ-yı perçeme püsküllü rengîn bir kafesdir fes (G96/2)

Fes/Çiçek

Fes-çiçek ilişkisi, şairler tarafından eskiden beri yaygın olarak tercih edilen kullanışlardır. Fesleğen ile fesin bir arada kullanılmasına, diğer şairler de rağbet etmiştir. Bu iki kelime arasında ses benzerliğinin bulunması şiirin ahengine katkı sağlar. Fesleğenin tercih edilmesinin başka bir sebebi de güzel kokulu bir bitki olmasıdır. Fesle birlikte kullanılan ikinci çiçek, yine güzel kokusu ve şekli münasebetiyle sümbüldür. Sümbül, aynı zamanda fesin mavi renkli püskülünü çağrıştırmaktadır. Konuyla ilgili olarak ele alınan diğer çiçekler ise; lale ve erguvandır. Fes ile lale hem şekil hem renk, erguvan ise sadece renk itibariyle tercih edilmiştir:

Giyinmiş al yeşil gördüm o şûhî feslegenlikde
Bezîr-i berg-i sümbül lâle yâhud ergavândır fes (G98/2)

Fes/Hazine

Dikkat çekici benzetmelerden birisi de fesin hazineye benzetilmesidir. Şairler şiirlerinde tarih boyunca tarihi-efsanevi şahsiyetlerin sahip olduğu meşhur hazinelere telmihte bulunarak hazine konusunu değişik açılardan ele almışlardır. Aynî, fesi Şâyegân Hazinesi'ne; perçemi de bu hazineyi bekleyen tılsımlı bir ejdere benzeterek hazine ile ilgili kullanışlara bir yenisini eklemiştir. 'Genc-i Şâyegân' diğer bir söyleyişle 'Genc-i Bâd-âverde' Hüsrev'in hazinesine verilen addır. "İran hükümdarlarından Hüsrev, Rum Kayseri üzerine harp açıp yürüyünce Kayser, hazineleri gemilere yükletip sarp adalara göndermişti. Fakat rüzgâr gemileri Hüsrev'in sahillerine attığından hazineler zapt olmuş ve adına genc-i bâd-âver denilmiştir."³⁴ Aynî'ye göre fesin bir mahremiyeti vardır. O, perçem denilen tılsımlı ejderin önünde nöbet beklediği Şâyegân Hazinesi'dir. Ne sihir ile başkalarına açılır ne de büyü ile:

Açılmaz sihr ile efsûn ile bir dürlü ağyâra
Mutalsam ejder-i perçemle genc-i Şâyegân'dır fes (G98/6)

Fes/İşik

Aynî'ye göre fes öyle rastgele bir eşya değildir. Fes, kendisini giymeyi kabul etmeyen

34 Ahmet Talat Onay, *Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993, s.174.

kaba softayı Firavun'a, softanın fitneci, pis, habis nefsinde de ejderhaya çevirir. Fes giyenlerde ise aynı Hz. Musa misali şimşek gibi -harikulade- bir nur tecelli eder. Şair beyitte, Musa-Firavun kıssasına telmihte bulunarak fes giyenleri yüceltir, giymeyi reddedenleri ise açık bir dille tenkit eder:

Sûfiyi Fir'avn ider nefsi-i habîsin ejdehâ
Berk urup nûr-ı tecellî dil-berim Musâ' da fes (G95/3)

Başka bir beyitte mübalağa sanatıyla fes adeta göklere çıkarılmıştır. Aynı, muhataplarına “Bu fes öyle bir şeydir ki ona atlas göklerinde ‘kerrûbiyân’ yani “Allah’a derece itibarıyla yakın olan melekler”³⁵ dokunmuştur. Fes, aydınlığını güneşin (nurundan) ışığından, almaktadır.” der. Beyitteki ‘târ’ kelimesi üzerinde özellikle durmak gerekir. Çünkü târ kelimesi tam da fes için seçilmiş kelimedir. Bu kelimenin çeşitli anlamları vardır. Kelimenin ‘tepe, iplik, saç teli’ anlamları konu ile doğrudan ilgilidir. Konuyla ilgili klasik Türk şiirinde sık rastlanan ve genellikle birlikte kullanılan başka iki kelime de ‘târ u pûd’ dur. ‘Târ u pûd’ lugatte; arış ile argaç olarak geçer.³⁶ Derleme Sözlüğünde arış: Dokuma tezgahlarında uzunluğuna atılan ip, boy ipliği,³⁷ argaç ise: Dokumalarda çözgü üzerine enliliğine atılan ip³⁸ olarak açıklanır. Beyit bu bilgiler ışığında şaire göre fesin çözgü ve atkısı güneş ışığındandır:

Anı kerrûbiyân nesceylemişdir çarh-ı atlasda
Şuâ-ı şemsendir târ u bûdı böyle fesdir fes (G96/6)

Hilal kaşlar üzerinde duran fes, güzelliğiyle ve saçtığı ışıkla göz kamaştırır. Fesi giyen güzel parmakla gösterilecek kadar farklı bir güzelliğe sahiptir:

Hilâl-i ebruvân üzre müşârün-bî'l-benândır fes
Bu tâb-ı reng ile pertev-fürûz-ı hüsn ü ândır fes (G98/1)

Fes/Kâkül

Fes ve kâkül, klasik Türk edebiyatı şairlerinin yaygın olarak birlikte kullanmayı tercih ettikleri iki kelimedir.

Çıkdı başdan perçemi sevdâlanup kâkül gibi
Ol güle bir hayli reng itdi dem-i iksâda fes (G95/5)

Fes/Nev-heves

Osmanlı Devleti için önemli bir yenilik olan ve o günün dünyasında Osmanlı Devleti'nde giyen giymeyen herkesi bir şekilde etkileyen fes, fitne çıkaran, yarin perçemini baştan çıkaran, cihanı fesada veren bir nev-hevese benzetilir. Nev-heves, lugatte, bir işe yeni ve büyük bir hevesle başlayan anlamına gelmektedir. Daha önce halkın tanımadığı fes o dönemde Osmanlı hayatında yenidir. Her yenilik gibi fes de önceleri halk arasında yadırganmış, toplumda bazı karışıklıklara sebep olmuştur. Aynı, top-

35 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1997, s.446.

36 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1986, s.1041.

37 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, haz., Türk Dil Kurumu, Ankara: TDK Yayınları, 1993, C.5, s.171.

38 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C.1, s.308.

lumdaki kargaşayı ‘fesad’ kelimesiyle hissettirir. Aynı zamanda ‘fes ve fesad’ kelimeleri hem beyitin ahengini hem de verilmek istenen mesajı güçlendirmektedir:

Rüsûm-ı fitnede başdan çıkardı perçem-i yâri
Cihânı virmede reng-i fesâda nev-hevesdir fes (G96/3)

Fes/Perçem

Klasik Türk şiirinde fesle ilgili yazılan şiirlere bir bütün olarak bakıldığında fesin daha fazla perçemle birlikte kullanıldığı görülür. Bu durum Aynî Divanı’na da bu şekilde yansımıştır. Divanda fes ile perçem yedi yerde birlikte kullanılmıştır. Bilindiği üzere perçem, “bazen, bükümlü bazen örümlü, bazen dağınıktır”³⁹ genellikle kıvrım kıvrım görüntüsüyle alna dökülen saçtır. Rengi siyahtır. Perçem, iki beyitte tıpkı bir kanat gibi fesin altından sağa ve sola döküldüğünden Hüma kuşuna⁴⁰, büküm büküm görüntüsünden dolayı hazine bekçiliği yapan ejdere⁴¹, başka bir beyitte ise fesin güzelliği, hilesi karşısında baştan çıkan bir aşığa⁴², başka bir beyitte ise güzel kokusundan dolayı Çin ülkesine benzetilir:

Diyâr-ı Çîn’e hükm eyler arak-çinindeki perçem
Ser-i uşşâka püsküllü belâdır pek yamândır fes

Fes/Peri

Eserde fes, bir anda yüz bin hile yaparak zahidin beş vakit namazını bozan hilekâr bir peri olarak ele alınmıştır. ‘Dem ve reng’ kelimeleri aynı zamanda ‘kan ve hile’ anlamlarını çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Böylece hem fesin kırmızı rengine hem de sosyal hayattaki etkisine gönderme yapılmıştır:

Ol peri bir demde yüz bin âdeme reng itdi kim
Zâhidin virdi salât-ı hamsesin ifsâda fes (G95/4)

Fes/Püskül

Fesin konu edildiği şiirlerde tıpkı perçem gibi püskül de çok tercih edilmiştir. “Fesin düz olan tepe kısmına “tabla” adı verilir ve bunun merkezindeki “ibik” denilen çıkıntıya lacivert veya siyah bir ipek püskül bağlanırdı.”⁴³ Püskül, fesin en önemli aksesuarıydı. Fese ve fesi kullanan kişiye göre değişiklik gösteren püskül, ilk zamanlarda fesin her tarafını saracak kadar büyükken sonraki zamanlarda boyutları küçülmüş ve fesin arka tarafında kalmıştır.⁴⁴

Aynî, aşağıdaki beytin birinci mısrasında fesi yüceltmek için püskülü kullanmıştır. Şaire göre fesin püskülünün her bir telinde zafer nuru bağlıdır. İkinci beyitte ise şai-

39 Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2001, s.183.

40 *Antepli Aynî Divanı*, s.147,148.

41 *Antepli Aynî Divanı*, s.149.

42 *Antepli Aynî Divanı*, s.147.

43 İslam Ansiklopedisi, “Fes” maddesi, s.416.

44 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.613.

rin devletin, gayr-i Müslimlerin de fes giymeleriyle ilgili reformundan pek memnun kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu reformla birlikte Müslüman halkla Müslüman olmayan halk aynı konumda değerlendirilecek, iki kesimin arasındaki farkı gösteren önemli sembollerden birisi ortadan kalkacaktır:

Nûr-ı nusret bestedir her bir telinde püskülün
Olmasun kavm-i Yehûd u millet-i Tersâda fes (G95/6)

Aynî'ye göre ışığıyla gündüzü aydınlatan güneş aydınlığını festen almaktadır. Fes, yüksek âlemlerde güneşe ışık verince gökyüzündeki ay, her gece fesin püskülünden dolayı tutulmaktan (ışığını kaybetmekten) korkar:

Püskülünden her gicebîm-i husûfa düşdi mâh
Fer virince mihre gündüz âlem-i bâlâda fes (G97/4)

Fesin püskülünün kullanımını büyük sıkıntılara neden olmaktadır. Önceleri bükülmemiş ipekten ya da gümüş tellerden yapılan bu püsküller, rüzgâr, yağmur gibi dış etkenlerden etkilenecek hale gelebilmekteydi. Çarşı pazarlarda başta Yahudi çocukları olmak üzere geçimini püskül taramaktan sağlayan bir zümre dahi türemişti. Fes tebaanın bir kısmı için “püsküllü bela” haline gelmişti. Bu duruma son vermek için 1845 yılında devlet görevlilerinin ve tebaanın örme püskül kullanmasına karar verildi.⁴⁵ Fesin püskülü insanı fevkalade rahatsız ederdi. Sürekli taranıp, fırçalanıp düzeltilmesi gerektiğinden kullanılması başa bela olmuştu. Fese püsküllü bela denmesinin bir başka sebebi de; fes giymek istemeyenlere zorla giydirilmeye çalışılması, bununla ilgili baskı yapılmasıdır. 19. Yüzyılın Osmanlı içtimai hayatında kullanılan ‘püsküllü bela’ tabiri daha sonraları “Büyük sıkıntı, zarar veren kişi veya şey”⁴⁶ anlamında günümüze kadar gelmiş ve Türkçede aktif kullanılan bir deyim olarak sözlüklerde yerini almıştır:

Diyâr-ı Çîn'e hükm eyler arak-çînindeki perçem
Ser-i uşşâka püsküllü belâdır pek yamandır fes (G98/4)

Fes/Renk

Ressam, fırçası ile tabiattaki renkleri tablolaştırırken şair, kelimelerle duygularının manzaralarını çizer. İnsanın kullandığı renkler bilinç-altının ipuçlarını verir. Renkler duyguların ifade vasıtasıdır.⁴⁷ Semboller dünyasının anahtarı gibi şairin anlatmak istediğini daha belirgin, daha etkili bir şekilde yansıtılmasını sağlar. Bazen toplumda yaşanan olaylarla olaylara sebep olan nesnelere/objelere arasında bağ kurulur. Fes hadisesi buna güzel bir örnektir. Şairler; fesin kırmızı rengi ile fesin giyilmesi, giyilmek istenmemesi için dökülen kanlar arasında bağ kurarlar. Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan fes, Türk kültür tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Makalemizin giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi tarih boyunca halk; kırmızı, narçiçeği,

45 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz.. Yücel Demirel ve Tamer Erdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.1201.

46 M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, s.211.

47 Mahmut Kaplan, *Osmanlı Şiirinde Aşkım Yedi Rengi- Elvân-ı Sebâ*, (erişim 16.03.2019), https://www.publitory.com/e_books/1069-askin-yedi-rengi-elvan-i-seb, s.3.

vişneçürüğü, güvez, siyah, beyaz gibi. Değişik renklerde fesleri tercih etmiştir. Tabii bunlar arasında en yaygın kullanılan renk kırmızı ve kırmızının tonlarıdır. Aynı divanında, sadece kırmızının ve yakın tonlarının tercih edildiği görülmektedir. Mesela aşağıdaki iki beyitte şafak kızılığı ve kırmızı fes arasında bağlantı kurulmuştur:

Gözlerim reng-i şafak-tâbından oldu hıyre-vâr
Gördüğüm gün 'Ayniyâ ol âfitâb-âsâda fes (G95/7)

Fes, adeta seher vakti Hüdâ'nın nurundan yansıyan manevi bir tecellisi gibidir. Fes, nurunu güneşten ve aydan; rengini şafağın kızılığında almaktadır:

Fürûg-ı mihr ü mehreg-i şafaktan muktebesdür fes
Seher vakti tecelli-i Hüdâdan mültemesdir fes (G96/1)

Aşağıdaki beytin tamamına kırmızı renk hakimdir. Beyitte, la'l ve akik taşı fesin kırmızı rengiyle tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Her iki taşın da rengi fes gibi kırmızıdır. Süheyl yıldızı ile hem akik hem la'l taşı arasında bağlantı vardır. "Süheyl, Yemen havalisinden başka yerde açıklıkla görünmeyen küçük bir yıldızdır. Ondan bahsedilirken, Yemen'de, çok olan la'lin meydana gelişinde tesiri olduğuna işaret edilir." ⁴⁸Akik, için de benzer söyleyişler vardır. Akik taşına "Yemen taşı da denmiştir. İnanişâ göre, rengini Süheyl yıldızının ışığının tesiriyle almıştır. Zira bu yıldızın en parlak görüldüğü yer Yemen'dir." ⁴⁹ Şaire göre; fes de akik ve la'l taşı gibi rengini Süheyl yıldızından almıştır. Sadece rengini almamıştır aynı zamanda ondan aldığı nurla öyle bir feyze mazhar olmuştur ki bu feyz sayesinde la'l ve akik taşının rengini paramparça edecek manevi bir güce sahip olmuştur:

Ne feyze mazhâr olmuş bak fer-i necm-i Süheylîden
Şikeste itmede reng-i akîk ü la'l-i besdir fes (G96/5)

Kızılbaş kelimesi klasik Türk şiirinde on altıncı yüzyıldan başlayarak son döneme kadar değişik anlamlarla kullanılan bir kelimedir. "Kızılbaş kavramı, Osmanlı-Safevî rekabetinden sonra ortaya çıkmış olan ve sadece bir kıyafet ismi olmanın ötesinde, başta dinî ve siyasî olmak üzere geniş bir çağrışım alanı kazanmıştır. Aslında kızıl keçe külah, göğü tutan al rengin sembolü olarak Türkmenlerin eskiden beri giymiş oldukları başlıktır. Safevî propagandaları sonucunda İran'a göç eden Türkmenlere karşılık Anadolu'da kalan kesim kızıl külah üzerine beyaz bir "Osmanlı mücevvesi" sarmış, İran'a gidip kızıl keçe külahlarıyla kalan Türkmenlere Kızılbaş denmiştir." ⁵⁰ Bu kelime, edebiyatımızda son döneme kadar daha çok Osmanlı'nın karşısındaki güç olan Safevîler için kullanılırdı. Son dönemlerde yeniçerilerle ilgili kullanıldığı da görülür. Her halükarda Kızılbaş, Osmanlı karşısındaki rakip güç olarak karşımıza çıkar. Aynı, Osmanlı Devleti'ni temsil eden fesin karşısına, Kızılbaş mülkü ifadesiyle hem İran'ı hem de döneminde kanlı bir şekilde kaldırılan yeniçerilik müessesesini koyar:

48 Cemal Kurnaz, *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlilî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.439.

49 Mehmet Kırbıyık, "Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62 (2007), s.62.

50 Reşat Genç, "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil", *Nevruz ve Renkler*, haz., Sadık Tural ve Elmas Kılıç, Ankara: AKM Yayınları, 1996, s.43.

Ne renge koydı bak âyîne-i dîdâr-ı cânânı
Bu sûretle Kızılbaş mülkine hayret-resândır fes (G98/3)

Fes'in rengiyle ilgili orijinal benzetmelerden birinde fes renkli kuş kafesine benzetilir:

Kimin başında devlet var ise matlûb ider 'Aynî
Hümây-yı perçem-i dil-dâra rengîn âşiyândır fes (G98/7)

Divan şairleri, 'reng' kelimesini birden fazla anlamıyla kullanarak kelime oyunu yaparlar. 'Reng' kelimesinin 'renk' dışında kullanılan diğer bir anlamı da 'hile'dir. Fes, kırmızı rengiyle sevgilinin güle benzeyen perçemini, hile yaparak baştan çıkarmıştır. Kırmızı kelimesinin eş anlamlısının "al" olduğu düşünülürse, hemen akla; 'al'ın eş seslisi 'âl' kelimesinin ikinci anlamı olan 'hile' akla gelir. Aynî, kelimelerin farklı anlamlarından istifade ederek görünen ve görünmeyen bağlantılarla fesle ilgili pek çok çağrışımı okuyucusuna ustaca aktarmıştır:

Çıkdı başdan perçemi sevdâlanup kâkül gibi
Ol güle bir hayli rengitdi dem-i iksâda fes (G95/5)

Fes/Sâye-bân

Sâye-bân, lugatte; gölgelik, şemsiye, çadır anlamlarına gelir. Aynî, fesle ilgili olarak 'sâye-bân' kelimesinin çadır anlamını tercih etmiştir. Eserde fese benzetilen çadır, şafak rengindedir yani fes gibi kırmızıdır. Şaire göre fes, fes giyen sevgiliyi yine kendisinin cemalinin nurunun tecellisinden koruyan padişah çadırına benzer. Malum olduğu üzere "Otağ-ı hümayunların rengi kırmızıdır ve Osmanlı ordusunda padişahlar, şehzadeler, vezirler ve beylerbeylerinden başkası bu renkte çadır kullanmamıştır."⁵¹

Teb ü tâb-ı tecellî-i cemâl-i bâ-kemâlınden
O mâhı hıfz için reng-i şafaktan sâye-bân-dır fes (G98/5)

Fes/Ser-ases

Divandaki en orijinal benzetmelerin başında 'fes/ser-ases' benzetmesi gelir. Elimizdeki ilgili benzetmelere baktığımızda bu benzetmeye Aynî dışında başka bir şairde rastlanmamıştır. Aynî, dönemindeki pek çok şair gibi şiirinde geleneğin dışında yeni söyleyişlere yer vermiştir. Ser-ases benzetmesi bunun en güzel örneklerindedir. Asesler, günümüzdeki emniyet güçleri gibi o dönemde "asayiş sağlama görevlendirilmiş kişilerdi."⁵² Ser-ases de bugünkü emniyet müdürü gibi düşünülebilir. Fes, afet gibi güzel olan sevgilinin güzellik şehrini gamzenin ve gîsûnun yağmasından, hırsızlığından koruyan ser-ases olarak tasavvur edilmiştir:

O şehr-i hüsn-i âfetden fitenden hıfz için her şeb
O düzd-i gamze vü gîsûya Âynî ser-asesdir fes (G96/7)

51 Kamile Akın ve Yusuf Keş, "Türk Kültüründeki Çadır Geleneğinin Osmanlı Minyatür Sanatına Yansımaları", *JIA Journal (IJIA) Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi*, 2 (2017), s.113.

52 Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007, s.77.

Fes/Sûfi, Zâhid

Sûfi ve zahid, fesi kabul etmeyen kaba softalar olarak ele alınır. Eserde, fes giyenler idealize edilirken fes giymeyen sûfiler yerilir. Hatta onlara “Allah kavuklarını taş eylesin.” diye beddua edilir. Şaire göre yeniliğe kapalı olan bu kişiler ölü gönüllü kişilerdir. Bunlar Firavun’a benzer, nefisleri de ejdere:

Sûfi-i dil-mürdenin Hak kavugun taş eylesin
Geymemiş rûz-ı ibâdetde şeb-i ihyâda fes (G97/6)

Sûfiyi Fir’avn ider nefis-i habîsin ejdehâ
Berk urup nûr-ı tecellî dilberim Musâ’ da fes (G95/3)

Fes/Tâc

Rüyada görülen fes, mana aleminde tac ile yani rüyayı gören kişinin kavuşacağı makam-mansıp ile tabir olunur:

Geydi gördüm meh-cebînim bu gece rüyâda fes
Şâh-ı hüsne tâc ile ta’bîr olur ma’nâda fes (G97/1)

Feshâne

Divanında 522 tarih manzumesi ile döneminde gerçekleşen önemli hadiselerin çoğuna tarih düşüren Aynî, fes üretiminin yapıldığı Feshane’nin açılmasıyla ilgili üç, fes imalatında Feshane’ye gelmeden önce feslerin hazırlanıp yıkandığı İznikmîd (İzmit) Dinkhâne’si ile ilgili bir tarih düşürmüştür. Farsça ‘dink’ ve ‘hâne’ kelimelerinden oluşan ‘dink-hâne’ ibaresi keçe dövülerek fes yapılan îmalathâne yani feshane anlamında kullanılmaktadır.

Feshâne “II. Mahmud tarafından askeriyenin ve halkın fes ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştur. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra teşkil edilen Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun kıyafeti belirlenirken başlık olarak fesin kabul edilmesi zamanla bu başlığın halk arasında da yaygınlaşmasına yol açtı. Artan fes talebi önceleri Tunus ve Mısır’dan, daha sonra da Avrupa’dan ithal edilerek karışılmaya çalışıldı.”⁵³ İlerleyen zamanlarda talep arttıkça Tunus ve Mısır’dan sonra Avusturya ve Fransa’dan getirilen feslerin maliyeti devlete ciddi yük olmaya başlaması üzerine “feslerin yurt içinde üretilmesi için teşebbüse geçildi ve bu gibi konularda bilgisi bulunan Kâtibzade Mustafa Efendi fes nazırı tayin edildi. Mustafa Efendi ilk iş olarak Tunus ‘tan İstanbul’a yirmi üç fes ustası, yanlarında çalıştırılmak üzere Bursa’dan da on beş kabiliyetli kalfa getirtti ve mukataat hazinesinden tahsis edilen 1.5 milyon kuruş ile 1833’te Kadırgâdaki Cündî Meydanı’nda bulunan hazine-i hassaya ait bir binada fes üretimini başlattı. Ayrıca feslerin yıkanma işlemlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla İzmit’te de bir dinkhane kuruldu.”⁵⁴

Aynî Divanı’nda İzmit’teki dink-hânenin kurulmasıyla ilgili bir tarih düşürülmüştür.

53 İslam Ansiklopedisi, Tevfik Güran, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, “Feshâne” maddesi, s.426.

54 İslam Ansiklopedisi, “Feshâne” maddesi, s.426.

Bu tarih divanın ‘Tarihler’ bölümünde ‘İznikmîd’de İcâd Olunan Dînk-hâne’ye başlığıyla kaleme alınmıştır. Aynî’ye göre dînk-hânenin kuruluş tarihi H.1249’dur:

Mahmûd Hân’a sâpâş cünd-i sürûşa sır-daş
Devrinde cümle evbâş itdi penâh suyn (T236/1)

Yapdırdı dînk-hâne geydürdi fes cihâna
Bildürdi ins ü câna tedbîr-i feyz-i cûyn (T236/2)

Târîhe ‘Ayniyâ bes koysun baş üzre herkes
“Bak dînk-hâne-i fes yapıldı buldı suyn” (T236/3) (1249)

“Kadırgâdaki atölye zamanla yetersiz gelmeye başlayınca, Eyüp’te Defterdar semtinde münhasıran fes fabrikası inşa edilmesine karar verildi. Buradaki Beyhan Sultan Sarayı birtakım inşaatla Feshane’ye dönüştürüldü. II. Mahmud’un iradesiyle 1833 Nisanının sonlarında Kadırgâdaki tesisler buraya taşındı. Birkaç yıl sonra mekân yetersiz kalınca, çevredeki bazı yapılar istimlâk edilerek Feshane genişletildi.”⁵⁵

Aynî, divanındaki 267 No’lu ‘Ahd-i Hâkân-ı Firdevs-Âşiyân-ı Müşârün-İleyhde İcâd Olunan Feshâneye Târîhdir’ başlıklı tarih manzumesi, Feshane’nin Beyhan Sultan Sarayı’na taşınması yeniden kurulması ile ilgilidir. Şair yedi beyitten müteşekkil olan tarihin ilk beş beytinde padişaha medh ü senada bulunur. Altıncı beyit olan mahlas beyitte Fes-hane ile ilgili düşürdüğü iki tarih manzumesi ile övünür. Düşürdüğü tarihlerin, padişah tarafından da beğenildiğini, bu sebeple söz konusu tarihlere ‘tâc-ı mücevher’ dense seza olacağını ifade eder. Feshâne’nin H. 1252 yılında ümmetin padişahı olan II. Mahmud tarafından kurulduğunu, söyler:

Ayniyâ oldu huzûr-ı pâdişâhîde pesend
Bu iki târihime tâc-ı mücevher dense bes

“İtdi fes-hâne binâ Sultân Mahmûdü’l-ümem” (1252)
“Yapılıp iclâl ile fes-hâne çıkdı başa fes” (T267/7)⁵⁶

Feshane’nin inşası ile ilgili diğer tarih manzumesi ‘Tarihler’ bölümündeki 268 nolu beş beyitlik tarih manzumesidir:

Târîhin inşâd eyledi ‘Aynî dilin şâd eyledi
“Fes-hâne bünyâd eyledi Sul ân Mahmûd-ı hümâm” (1252) (T268)

Fesle İlgili Benzetmeler

Fes-Renk	10
Fes-Işık/Nûr	9
Fes-Perçem	7
Fes-Çiçek	4

55 Ahmet Yaramış, “Feshane’nin İlk Kuruluş Yılları”, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler, (7-9 Mayıs 2004), s.98.

56 *Antepli Ayni Divanı*, s.235.

Fes-hâne	4
Fes-Asker	3
Fes-Püskül	3
Fes-Sûfi/Zâhid	3
Fes-Nevheves/Nevcivân	2
Sade Fes	1
Fes-Âşiyân	1
Fes-Hazine	1
Fes-Kafes	1
Fes-Kâkül	1
Fes-Peri	1
Fes-Sâyebân	1
Fes-Ser-ases	1
Fes-Tâc	1

Antepli Aynî Divanı'nda fesle ilgili olarak; renk (10), ı ışık/nûr (9) perçem (7) çiçek (4) asker, sûfi/zâhid ve püskül (3), nevheves/nevcivân (2), âşiyân, hazine, kafes, kâkül, peri, sâyebân, ser-ases (1) benzetme yapılmıştır. Bu sonuçlara göre şair, fesi en fazla renk unsuruyla birlikte ele almıştır. Kullandığı renk, ağırlıklı olarak -o dönemdeki fesin rengi olan- kırmızıdır. Kırmızıyı hemen ardından asker kıyafetlerinde tercih edilen yeşil renk takip eder. 'Fes-ışık/nûr' ile ilgili benzetmelerde şair fese ulvî bir mana yüklemiş, mübalağalı söyleyişlerle fesi adeta kutsamıştır. Üçüncü benzetme yedi defa tercih edilen 'Fes-perçem' benzetmesidir. Fes ile perçem son döneme kadar her dönemde şairlerin tercih ettiği alışılmış bir benzetmedir. Çiçek, kâkül, püskül de böyledir. Bu benzetmelerin dışında; gelenekte kullanılan teşbihlerden tamamen farklı olarak sadece Aynî Divanı'nda görülen benzetmeler bulunmaktadır. Bunlar; 'âşiyân, hazine, kafes, nevheves/nevcivân, sâyebân, ser-ases, peri' benzetmeleridir. Aynî, farklı benzetmeler kullanarak hem savunmak istediği 'fes' konusuna dikkat çekmiş hem de döneminin bir özelliği olarak şiirde yeni kullanışlara yer vermiştir.

Sonuç

Fes, Klasik Türk şiirine her ne kadar daha önce girmiş olsa da onun divanlarda farklı yönleriyle işlenişi II. Mahmud döneminden sonra olmuştur. Dönemin padişahının yaptığı kıyafet reformuyla birlikte kanunlaşan fes, önceleri halk arasında tepkiyle karşılanmış olmasına rağmen zamanla kadın-erkek, Müslüman-gayr-i Müslim geniş kitleler tarafından kabul görmüş, 1925'te yasaklanıncaya kadar farklı çeşitleri ve renkleriyle sosyal hayat içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yapılan reformlarla ordunun kıyafetleri tamamen değiştirilmiş, değişen kıyafetler arasında üzerinde en çok tartışılan unsur fes olmuştur. Fes meselesi toplumu o kadar etkilemiştir ki fesle ilgili konular sadece siyasetçilerin değil sanat camiasının da gündemine girmiştir. Gerek divan şiirinde gerek halk şiirinde pek çok şair fes reformunun propagandasını yapan gazeller yazmış, tarihler düşürmüş, desteklerinden dolayı padişah tarafından ödüllendirilmiştir. II. Mahmud dönemi-

mi şairlerinden Antepî Aynî, fes konusunda kaleme aldığı şiirleriyle, konuyla ilgili orijinal benzetmeleriyle ve değerlendirmeleriyle muasırları arasında müstesna bir yere sahiptir. Birinci sınıf bir şair olmamasına rağmen padişahın icraatlarını desteklediği için II. Mahmud tarafından Osmanlı Devleti'nin ilk silahşörlük payesi olan bir mücevher nişân ile taltif edilerek "Mümeyyüzü'-Şu'arâ" (seçkin şair) olarak tayin edilmiştir. Aynî, divanında, her biri yedi beyitten oluşan fes redifli dört gazel yazmış bunun yanında Feshâne'nin kuruluşu ile ilgili dört tarih düşürmüştür. Eserde, fesle ilgili hangi benzetmelerin kullanıldığı ve kaç defa geçtiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Fes, Osmanlı toplumunda kabul gördükten sonra pek çok çeşidiyle karşımıza çıkar. Aynî Divanı'nda yalnızca; o dönemde sivillerden ayrılmaları için resmi görevlilerin giydiği 'sade fes' geçer. Düşürdüğü tarihlerle döneminde meşhur olan Aynî, Feshâne'nin kuruluşu ile ilgili dört tarih düşürmüştür. Fes, beyitlerin hemen hemen tamamında olumlu olarak ele alınmış, bazı beyitlerde fesi kabul etmeyenler, karşı çıkanlar eleştirilmiştir. Şair, bir beyitte, gayr-i Müslimlerin fes giymelerinden çok hoşnut olmadığını ince bir şekilde hissettirmiştir. Bir yerde ise layık olan olmayan herkesin fes giydiğinden şikâyet eder. Hal böyle olunca toplumda iyi ile kötü birbirine karışmıştır.

Aynî, fesle ilgili değerlendirmeleriyle Osmanlı Devleti'nin son döneminde gündemi fazlasıyla meşgul eden önemli bir konuya ışık tutmakta, bu hadiseyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Toplumunu derinden etkilemiş olan fes reformuna şairler duyarlı davranmış edebiyatımızda çok sayıda fes şiiri kaleme alınmıştır. Fes konusu edebiyatımızda, tarihiyle, -cinsiyet, kesim, etnik gruba göre- çeşitleriyle, yapılışının sanata yansımalarıyla, klasik Türk edebiyatı ve halk edebiyatındaki metinlerin karşılaştırılmasıyla, dilimize kazandırdığı deyim, atasözü, söyleyiş ve benzetmeleriyle üzerinde geniş ve kapsamlı araştırmalar yapılması gereken çok boyutlu bir konudur. Aynî Divanı, bu konuyla ilgili edebiyat, siyaset ve kültür tarihi vb. gibi pek çok alanda yapılacak akademik çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından mutlaka başvurulması gereken önemli bir kaynaktır.

Kaynakça

- Ahmed Lütü Efendi. *Vak'ânüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, II-III. Haz. Yücel Demirel ve Tamer Erdoğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Ahmet Rasim. *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)*. Haz. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- Akın, Kamile ve Yusuf Keş. "Türk Kültüründeki Çadır Geleneğinin Osmanlı Minyatür Sanatına Yansımaları". *JIA Journal (IJIA) Uluslararası Disiplinler arası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi*. 2 (2017):113-128.
- Antepî Aynî Divanı*. Haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Barbarosoğlu, Fatma K. *Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Caferoğlu, Ahmet. "Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpûş", *Sekizinci Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, <http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/resimler/3/4/1430/ab00000062.pdf>, (erişim 16.03.2019).

- Cebecioğlu Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları,1997.
- Çakır, Hamza. “Türkçe Basında İlk “Marka” Rekabeti”.*Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/16 (2004): 27-36.
- Çiftçi, Ömer. *Hatimetü'l-Eşâr (Fatin Tezkiresi)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>, s. 319-370. (erişim:06.02.2019).
- Daştan, Nihangül. “Türk Halk Şiirinde Bir Propaganda Aracı Olarak Fes Şiirleri”.*Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/15 (2018): 47-48.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1986.
- Demirel, Şener. “Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme”.*Turkish Studies, International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*. 3/4 (2008): 372-398.
- Demirtaş, Hasan. “Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Meknun (Bektut)/Açıkbaz Zaviyesi ve Türbesi <https://docplayer.biz.tr/53587617-Tokat-tarihi-ve-kulturu-sempozyumu.html>, s.485-499, (erişim 16.03.2019).
- Durmaz, Gülay. “Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa Divanı'nda Fes”.*Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15/26 (2014): 201-213.
- Genç, Reşat. “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil”, Nevruz ve Renkler. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yayınları, 1996, s.41-48.
- İnce, Yunus. “II. Mahmut Dönemi Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı”.*Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXII/2 (2017): s.427-457.
- İslam Ansiklopedisi. Halil İnalçık. 19. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- İslam Ansiklopedisi. Hülya Tezcan. 12. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1995.
- İslam Ansiklopedisi. İsmail Ünver. 4. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- İslam Ansiklopedisi. Tevfik Güran. 12. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Kaplan, Mahmut. *Osmanlı Şiirinde Aşkın Yedi Rengi- Elvân-ı Seb'a*, https://www.publitory.com/e_books/1069-askin-yedi-rengi-elvan-i-seb, (erişim6.03.2019)
- Kılıç, Selami. “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı”. *Atatürk Yolu*. 16/4 (1995): 529-547.
- Kırpık, Cevdet. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları, Fes-Şapka Çatışması”. *Toplumsal Tarih*. 162 (2007): 14-22.
- Koca, Emine. “18.ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası”. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 7 (2009): 63-82.

- Koca, Emine. “Osmanlıda Yapılan Kılık Kıyafete İlişkin Reformların Erkek Giysilerinin Biçimsel Özelliklerine Etkileri”. 20th CIÉPO Symposium New Trends in Ottoman Studies. (2012 Haziran): 971-995. (erişim 16.03.2019).
- Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.
- Kırbıyık, Mehmet. “Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar”. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 62 (2007): 61-75.
- Kurnaz, Cemal. *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Mengi, Mine. “Fes ya da Püsküllü Bela ve Şiir”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*. (2014): 230-238.
- Nedim Divanı*. Haz. Muhsin Macit. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Oğraş, Rıza. *Esad Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59393,esad-mehmed-efendi-bagce-i-safaenduzpdf.pdf?0>, (erişim 06.02.2019).
- Onay, Ahmet Talat. *Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Özcan, Abdülkadir. “II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 10 (1995): 13-39.
- Özcan, Hüseyin. “Türk Halk Şiirinde Sosyal Hayat Bağlamında Aşık Dertli'nin Fes Redifli Şiiri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/33 (2014): 234-239.
- Özdemir, Fatih. “Kızıl Elma'yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*. 3/5,503 (2008): 503-515.
- Özkan, Ömer. *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Öztoprak, Nihat. “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 4 (2010): 103-154.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Sezer, Hamiyet. “Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışının Taşraya Yansıması 1826-1827”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 19/30 (1997): 215-238.
- Sipahi ve Çetin. “1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri”, *Muhasebe Finansman Akademisyenleri Dergisi*, 48 (2010), s. 232-241.
- Şeyh Gâlib Dîvânı*. Haz. Muhsin Kalkışım. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Tanyeri, M.Ali. *Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Tolasa, Harun. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

- Tulum, Mertol. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Haz. Türk Dil Kurumu. Ankara: TDK Yayınları, 1993.
- Yaramış, Ahmet. "Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları". Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler, (7-9 Mayıs 2004): 94-99.
- Yaramış, Ahmet. "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sıbyan)". *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (2006): 53-62.

Antepli Aynî's Poems in the Context of Reflection of Turkish Socio-Cultural Life

NURGÜL ÖZCAN

Abstract: *Abstract: The fez, known as a symbol of the Ottoman's nowadays, has an ancient history. Turks met the fez in the 16th century by way of the Algerian sailors. It's official acceptance come across the period of the Mahmud II, with the disbandment of the corps of janissaries. The fez was brought to the Ottoman life by seraskier Hüsvrev Pasha. After that, with Mahmud II's request it became the periods' official headwear. But nevertheless, the acceptance of the fez by the society was not that easy. There with the fez was not only the topic of the politicians, but also became the topic of the artists. The poets wrote poems to make the fez propaganda. Aynî from Antep, was one of the poets of this period, honored with compliments by the sultan, because of his supportive praises and chronograms about the fez reform. This work contains the elements related to the fez in Aynî's divan and deals with the poet's approach to the fez problem in detail. Also this study reflects the poet's perspective on the fez reform that had an impact on Ottoman social life of this time and how he transferred this subject to the literature.*

Keywords: Fez, Feshane, Mahmud II, Aynî.

Simone de Beauvoir's Analysis of Dressing up and Adornment in *The Second Sex*

DENİZ SOYSAL*
denizsoysal79@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0923-7410

Abstract: *In this paper I have presented and analyzed five components of Beauvoir's thought on women's dressing. Beauvoir centered her analysis on married woman's social life, and argued that the way of women's dressing up contains a complicated social strategy that transforms them into erotic objects. As presented in The Second Sex, Beauvoir's thoughts on the subject of dressing up and adornment is discussed in detail for the purpose of showing her thoughts' uniqueness, depth and liberating potential.*

Keywords: *Beauvoir, dressing up, fashion, objectification, dependence, feminism.*

Introduction

Simone de Beauvoir wrote *The Second Sex*, her masterpiece, when there was no active feminist movement around the world and when women was not an academic subject matter of any discipline. But *The Second Sex*, after its publication, has not only become Beauvoir's most effective work but also inspired the second wave of feminist movement. Moreover, being an existentialist philosopher, Beauvoir produced an excellent work in feminist philosophy. Fiftieth anniversary of its publication, 1999, was celebrated in Paris by a worldwide conference.¹ In today's academic structure, *The Second Sex* could be categorized under the interdisciplinary social sciences. It has a very unique composition in which we find an intersection of many disciplines: philosophy, anthropology, political science, sociology, literary criticism, psychology and cultural studies. *The Second Sex* still draws interest among scholars, because it belongs to the genre of philosophical classics. In this article, I will focus on the subject of dressing up, as elaborated in *The Second Sex*, because my research on the subject in the English-speaking academic literature has shown that the subject has stayed untouched by scholars and hasn't been studied and analyzed in detail.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

¹ See, Magda Michielsens, "Fiftieth Anniversary of *The Second Sex*", *European Journal of Women's Studies*, 6/3 (1999), 363-368.

In *The Second Sex*, the issue of dressing up and adornment of women is analyzed at length in the chapter on “Social Life.” The chapter is exclusively concerned with the social life of married women. The analysis of dressing and appearance of woman in her social relations covers nearly eleven pages of the chapter with many details and examples in a very complicated composition. So I will try to clarify the basic composition of this subpart, wholly devoted to the dressing and adornment of woman. These pages on dressing are not studied comprehensively neither in the feminist nor in the philosophical literature, so that Beauvoir is seen merely as being anti-fashion or critical of fashion and objectification of women. Nevertheless, the analysis presented by Beauvoir, is much richer than the labels above indicate. Below I will firstly present Beauvoir’s thoughts on the subject of dressing and adornment in detail, then I will try to show how her analysis is helpful for women, and even for all genders, about their search for independence and liberation.

Social Background of Women’s Dressing

Beauvoir states that married woman’s duties are not limited to housework, giving birth and caring of children. Besides, she is the representer of the family in society: “Her social duty ... is to ‘represent.’”² This duty of representation is mainly composed of two activities: “showing of her home and even herself.”³ But how will she show off herself? By dressing and adornment. She is totally ready for this part of the duty, because she is quite instructed by the family and society that she will be evaluated or judged by her appearance, her clothes, her beauty or elegance. Her readiness, according to Beauvoir, does not come from her instincts but from her childhood. Sally J. Scholz, in her article comparing the views of Jean Jacques Rousseau and Beauvoir about childhood, argues that these two philosophers evaluate the little girls’ playing with and adorning their dolls, from very different angles. While Rousseau presents adornment of the doll by the little girl as a natural tendency of girls, Beauvoir sees it as a part of training of girls imposed by society. So the girl starting from her childhood learns the fact that she will be evaluated according to how she shows herself, how she dresses and adorns herself. So her readiness is “the result of her training in becoming woman.”⁴

A cursory observation of the difference between men’s and women’s clothes will show the basic idea behind women’s clothing: “society even requires woman to make herself an erotic object.”⁵ Men’s clothes are for his comfort; women’s clothes are for showing that she is an object for sex. This requirement of objectification is not expressed directly and openly but it is implied by the negative attitudes against women who refuse to wear in a feminine style. Aware of the fact that she can be called ‘manly’ or even be accused of being ‘lesbian’, most of the women conform to her specific so-

2 Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, trans. C. Bordeand S. Malovany-Chevallier, New York: Knopf, 2010, p.571.

3 Beauvoir, *The Second Sex*, p.571.

4 Sally J. Scholz, “That All Children Should Be Free: Beauvoir, Rousseau, and Childhood”, *Hypatia*, 25/2 (2010), p.406.

5 Beauvoir, *The Second Sex*, p.572.

ciety's expectation from them and express this conformity in her clothes and style. At different societies with different customs she will, one way or the other, have to face "her vocation as sex object": in some societies she will have to cover all of his body except eyes or even sometimes including her eyes, in some other societies she will have to wear uncomfortably tight clothes in order to be valued as beautiful. So there are many variations of having a "vocation as sex object."⁶ Totally covered up woman is not more comfortable than the woman in the tightly squeezed mini skirts or pants. In many societies of the world these extremes are uncommon, but "dress[ing] up" continues to be in any case a reflection of the specific vocation assigned to her; i.e., being a sex object.⁷

The scope of this article, however, is Beauvoir's central concern in the chapter: In Pamela Church Gibson's words, Beauvoir "does indeed judge the high-status housewife who is her 'women of fashion.'"⁸ This does not mean that Beauvoir's arguments are only about limited number of women. Gibson says that "[a]ll the restrictive clothes she criticizes, which do not 'further' women's 'projects but thwart them' are the creations of high fashion, of bourgeois elegance."⁹ But, at the same time, women from lower classes envy and try to copy women from the upper class and sometimes they actually succeed in climbing social ladder either by being famous or by marrying an upper class man. In such cases, fashion, elegance, adornment becomes fundamental signs of this social status. Women's being an object is not limited to bourgeois society, it is found in any patriarchal society, which puts women in a lower position and dependence. While explaining Beauvoir's analysis of feminine narcissism, Sandra Lee Bartky writes that "a woman's situation, i.e. those meanings derived from the total context in which she comes to maturity, disposes her to apprehend her body not as the instrument of her transcendence, but as 'an object destined for another'"¹⁰ That is, human existence always means having a body; but a body, being an extended thing, always has the potential of being transformed into an object. However, for Beauvoir, human existence always tries to transcend itself; which means that human beings set projects, fail or achieve them, in either case they start new projects again. This means being active; that is, being always in search for some end. However, to achieve something, to attain a goal, to reach out an end, the body must also be prepared for this enterprise. Imagine a woman who wants to be an athlete. Being an athlete means to have a muscled body. She will very probably feel the stress put upon her by society, because having a muscled body is generally associated with being masculine. As a result, she has to choose between having a feminine body or being an athlete. This prejudice has to be overcome by her, so that she can achieve her goal and become an athlete. So Beauvoir's analysis applies to wider range of women that it is generally thought of, and because of this, the analysis she presents is still relevant and import-

6 Beauvoir, *The Second Sex*, p.572.

7 Beauvoir, *The Second Sex*, p.571.

8 Pamela Church Gibson, "'To Care for Her Beauty, to Dress Up, Is a Kind Of Work': Simone de Beauvoir, Fashion, and Feminism", *WSQ: Women's Studies Quarterly*, 41/1-2 (2013), p.199.

9 Gibson, "Simone de Beauvoir, Fashion, and Feminism," p.200.

10 Sandra Lee Bartky, *Femininity and Dominations: Studies in the Phenomenology of Oppression*, New York: Routledge, 1990, p.38.

ant today. Beauvoir's analysis can be divided into five basic components. Each component shows a peculiar characteristic of women's relationship with clothing.

Appropriation of nature

Making or transforming oneself into a special kind of object requires creativity of some sort. This creation, transforming oneself into an erotic object, would easily find its inspiration from nature, the area of objects, organic or inorganic, beautiful, charming and marvelous. Let us think about Beauvoir's examples: flowers, jewel, feathers, pearls, brocade, silks, diamonds... These are certainly not found in man's clothes. Men generally refuse to wear such items and if a man wears them he would probably be accused of being feminine. This can be seen by just observing the differences between man and woman departments of clothes shops, between the variety of woman perfumes and that of man perfumes, between the numbers of accessories designed, advertised, exhibited and sold to women and to men. These items, which took inspiration from nature, which Beauvoir calls the "riches of the world,"¹¹ are reserved for women but on the condition that "she has accepted her vocation as sex object," or, in other words, on the condition that she continues to "conserve her femininity."¹²

Integration of eroticism into social life

Women, if they are not prostitutes, are not allowed to display themselves overtly and evidently as erotic objects. Nevertheless, they are still required to maintain their status as objects. So, society by way of its customs maintains an "integration of eroticism" in a "toned-down form."¹³ The most important example Beauvoir gives of women as object and her societal integration is "evening gown" or "toilette." This dress is generally uncomfortable, shiny, colorful and more exhibitionist than normal dresses; make-up and hair styles happens to be heavier than daily life. That is to say, society, in certain ceremonies or festivals, gives women a chance to show herself off as a highly erotic object. At the same time, for Beauvoir, evening gown has a "social significance" by which we can understand woman's "attitude to society by the way she dresses."¹⁴ In these occasions especially, dressing has an additional communicative function. By her dress we can understand whether she is "subject to established order" or she has an attitude of "rejection of conventions by her originality."¹⁵

Play and joy

As an ongoing activity, Beauvoir claims, dressing up contains a kind of play. Woman is generally unconscious of their being an erotic object, but she is very conscious of the fact that she is creating an image time after time. She perfectly knows the difference between her natural appearance and her adorned image. So at first she

11 Beauvoir, *The Second Sex*, p.573.

12 Beauvoir, *The Second Sex*, p.574.

13 Beauvoir, *The Second Sex*, p.574.

14 Beauvoir, *The Second Sex*, p.575.

15 Beauvoir, *The Second Sex*, p.575.

has to imagine what kind of image she will present to the others. After dressing up and adorned, she feels that “she is like a painting, a statue, like an actor on stage.”¹⁶ However, Beauvoir emphasizes that she is not really any one of them, because she is a human being and the reality comes soon after she get undressed and get away with all adornments. But next day offers a new opportunity to create a new image, next week of a new evening gown and so on.

In addition, materials are needed for dressing up and adornment. Women must search, find, choose, buy, combine, order and preserve these materials. So shopping becomes an important part of dressing up game. In shopping, there is always an adventure: finding something of good quality with a cheap price or finding out a new useful material would be a victory for her. Additionally, she will always remember the joy accompanying these victories when dressing up and adorning herself.

We can say that all these plays and joys are parts of her vocation. All these dressing up and adorning activity has an aim of achieving and preserving the social position of sex object. However society in many cases does not openly declare this aim to women, but continue to instruct and demand it in an obscure and ideological way. The counterpart of this deeply working patriarchal ideology in the individual consciousness of the woman is “bad faith”. Bad faith is an important concept of Jean-Paul Sartre’s philosophy and explains the psychological mechanism in which people generally escape from their basic ontological condition of being free and stick to the roles they play as if they have not chosen these roles. Sartre’s famous example of waiter has many common points with the Beauvoir’s analysis of dressing up:

Let us consider this waiter in the café. His movement is quick and forward, a little too precise, a little too rapid. He comes toward the patrons with a step a little too quick. He bends forward a little too eagerly; his voice, his eyes express an interest a little too solicitous for the order of the customer. Finally there he returns, trying to imitate in his walk the inflexible stiffness of some kind of automaton while carrying his tray with the recklessness of a tight-rope-walker by putting it in a perpetually unstable, perpetually broken equilibrium which he perpetually reestablishes by a light movement of the arm and hand. All his behavior seems to us a game.¹⁷

Consider a woman who dresses up and adorn herself and goes outside to show herself in a social gathering. In all this process she performs a sequence of movements and mimics and she regulates her walking, her smile, her posture according to the dress, the make-up, the shoes, the jewelry and the hair she is wearing. So the issue is not only the materials on her body, on the contrary the materials (dress, shoes, make-up, jewelry etc.) gain their full meaning and power by the attitude she exhibits. No one would deny that some women play this role successfully and some others cannot or do not. It can be rightly argued that masculinity is also equated with a

¹⁶ Beauvoir, *The Second Sex*, p.575.

¹⁷ Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness: A Phenomenological Essay on Ontology*, trans. Hazel E. Barnes, New York: Pocket Books, 1978, p.59.

certain clothes, style and attitude. However, compared to men, what is demanded from women is much more complex, more expensive, requires much more energy, more investigation, practice and observation. Why women spend so much time on looking fashion magazines and watching other “elegant women” on television? Men generally find this detective-like pursuit of women useless; they find no meaning in such an effort. But being elegant is a comprehensive pursuit; you need to monitor other women, what they are wearing, how they are behaving etc. Let’s return to Sartre’s waiter example:

He applies himself to chaining his movements as if they were mechanisms, the one regulating the other; his gestures and even his voice seem to be mechanisms; he gives himself the quickness and pitiless rapidity of things. He is playing, he is amusing himself. But what is he playing? We need not watch long before we can explain it: he is playing *at being* a waiter in a café. There is nothing there to surprise us. The game is a kind of marking out and investigation. The child plays with his body in order to explore it, to take inventory of it; the waiter in the café plays with his condition in order to *realize* it. This obligation is not different from that which is imposed on all tradesmen. Their condition is wholly one of ceremony. The public demands of them that they realize it as a ceremony; there is the dance of the grocer, of the tailor, of the auctioneer, by which they endeavour to persuade their clientele that they are nothing but a grocer, an auctioneer, a tailor. A grocer who dreams is offensive to the buyer, because such a grocer is not wholly a grocer. Society demands that he limit himself to his function as a grocer, just as the soldier at attention makes himself into a soldier-thing with a direct regard which does not see at all, which is no longer meant to see, since it is the rule and not the interest of the moment which determines the point he must fix his eyes on (the sight “fixed at ten paces”). There are indeed many precautions to imprison a man in what he is, as if we lived in perpetual fear that he might escape from it, that he might break away and suddenly elude his condition.¹⁸

Just as society demands from a waiter, a tradesman, a grocer, a soldier realization of their role “as a ceremony”, it also demands – if we use Sartre’s phrase above – that ceremony from women in order to limit herself to her function as a woman. Because, it would easily be accepted that elegance and beauty is a ceremony that requires a performance. This is certainly what Beauvoir wants to argue. Beauvoir emphasizes that for all women who agree to realize their vocation as sex object, there is an element of play and joy in this ceremony. If women believe that this is not a role but a natural disposition, then they would be in bad faith; that is, they would be deceiving themselves and refusing their freedom. Many women liking the play and joy in the ceremony of elegance, use that joy to cover up their freedom.

Servitude

When a women dresses well and is called and accepted as elegant, she could get what

¹⁸ Sartre, *Being and Nothingness: A Phenomenological Essay on Ontology*, p.59.

she is searching for: acceptance, respect, social status, “approbation” and feeling of “success.”¹⁹ Men are not necessarily required to be elegant for acceptance and respect. Many respected men, on the contrary, are known to be disinterested with what they are wearing, how their hair looks like etc. Men, in general, just dress as needed for daily public life; as shortly cut, they seldom comb their hair and only occasionally look at the mirror. On the contrary, women spend money and time on dressing, on beauty products and hair saloons excessively more than men do. Llewellyn Negrin states that most of the creative energies of women are canalized into the field of dressing and adornment:

De Beauvoir also pointed out that elegance was bondage for women in that being well dressed required a great deal of money, time, and care, deflecting their energies away from other more worthy pursuits. While male identity was defined through projects of self-transcendence, for women, their main avenue of self-realization was through the cultivation of their appearance. Unable to exercise their creativity in other ways, women resorted to converting themselves into works of art, becoming self-absorbed in a narcissistic obsession with their appearance. Admired for their looks rather than for their achievements, women became passive objects for the male gaze.²⁰

This is the direct result of the social situation of women: society appreciates elegant women in finding a husband, in guarding her marriage, in finding a job, in becoming famous... So elegance is servitude not directly to men, but to society. In the hands of women; money, limited in most cases, is primarily reserved for elegance. But, as it is clear and as Beauvoir strongly emphasizes, women are not obsessed with new clothes and beauty product, on the contrary she is obsessed with respect, approbation, feeling of success etc. which are the results of elegance. Doing make up, styling hair, picking a good dress, forming the body, having skin care etc. every single day is really a heavy “chore.” It becomes a tiresome “routine” in years and, also a fight against passing time or against old age.²¹

The gaze of the other

Dressing is always –except in asylums– for “the gaze of the other.” Beauvoir argues that husbands are not “the other” in the proper sense except that he is a judge in the name of “the eyes of the others.”²² So there is no truth in the expression that “I dress for myself only.”²³ Social significance of dressing up that we examined so far, makes it impossible for women to dress just for herself. “[E]ven in narcissism,” says Beauvoir, “the gaze of the other is involved.”²⁴ As listed below there are three basic components of dressing up for the gaze of the other:

¹⁹ Beauvoir, *The Second Sex*, p.581.

²⁰ Llewellyn Negrin, *Appearance and Identity: Fashioning the Body in Postmodernity*, New York: Palgrave Macmillan, 2008, p.36.

²¹ Beauvoir, *The Second Sex*, p.578.

²² Beauvoir, *The Second Sex*, p.580.

²³ Beauvoir, *The Second Sex*, p.579.

²⁴ Beauvoir, *The Second Sex*, p 579.

Going-out, receptions, calls

If dressing up is for others and if husband, children and intimate relatives cannot be others in the proper sense; so neighbors, acquaintances from the same economic or social status, as proper others, must be brought together in the same place. In order not to wait the next social ceremony for showing off herself, woman organize some gatherings: receptions, calls, home meetings etc. These are certainly not for men; if husbands are invited in such cases, they protest it; if they had to come, they don't like it and try to be relatively away from the meeting if it is possible. Husbands come together away from women and chat. Men have a lot of things to talk about: politics, sports, business, latest news etc. What are women doing at these receptions? "[T]hese women," says Beauvoir, "have nothing to say to each other."²⁵ So why do they come together? Basically, according to Beauvoir, the main motive is, as we said at the beginning, to show off herself: "The woman parades her new outfit from place to place and invites other women to see her reign over her 'interior.'"²⁶

Painful dependence

There is a problem at the background of woman's search for respect and success by the way of elegance. Such an "effort" totally puts women into the position of "painful dependence."²⁷ Elegance requires, as Beauvoir argues, to be seen and evaluated by others. This means that the value of such women is dependent on the judgment of others. Negrin explains this situation as the following:

The dependence of women on their looks as one of the primary sources of their self esteem left them totally at the mercy of the judgment of others, as de Beauvoir pointed out. Women only "came into being" through the admiring glances of others. Even where women asserted that they dressed for themselves, a consideration of how others saw them was always implied. The woman of fashion thus made herself into a thing in which she observed herself as others saw her. Given the inevitable deterioration of the body over time, the investment by women in their appearance was an extremely tenuous foundation on which to ground their sense of self worth since it was ultimately unsustainable. This accounted for why even extremely attractive women often remained unconvinced of their desirability, for they aimed at a permanent state of perfection that was not capable of realization.²⁸

If others praise woman's elegance, she could feel valuable, affirm herself, justify herself and her existence. But what if they don't? However, a man would easily disregard or simply does not care about the judgments of others related to his outfit and bodily appearance, because he is quite alien to the situation of being an object in the eyes of others. In patriarchy, men are required to be subjects; they are evaluated according to their activities, profession, creations, real successes, economic or social powers.

²⁵ Beauvoir, *The Second Sex*, p.581.

²⁶ Beauvoir, *The Second Sex*, p.581.

²⁷ Beauvoir, *The Second Sex*, p.581.

²⁸ Negrin, *Appearance and Identity*, p.36.

Man's dependence on others is totally different from the "fashion-conscious" woman's dependence.²⁹

Attempt at the absolute, aiming for an in-itself

Another side of this situation is the impossibility of the goal that woman is undertaking. If someone, for example, starts a business, the conditions of achievement or failure is clearly known from the beginning. However, woman's endeavor of being elegant has no reasonable target. For example, after a ceremony or a reception there would certainly be negative and positive judgements about a woman's dress. Or some will like the dress but don't like the make-up or hair style or vice-versa. If elegance is the only way to be accepted, the women would be hostile to any negative evaluation of "her beauty, her elegance, her taste." Because that means, for her, negative evaluation of herself, of her being. "Adornment for public entertainment" writes Scholz "is an outward sign of one's social status or standing; it is also a sign of woman's own value."³⁰ So what is the condition of the situation in which she does not risk her self-esteem, her value? The answer is "an absolute affirmation of her beauty, her elegance, her taste." She wants to be a goddess. She wants what is not real. Never getting old, never getting dirty, never getting sick, a goddess is not a human being, but an imaginary erotic object. Women, says Beauvoir, "are aiming for an in-itself that is unrealizable."³¹

Conclusion

All these components of Beauvoir's analysis show us that women need very high level of consciousness in order not to be captured by the cultural strategy inherent in the patriarchal society. It is obvious that women have come a long way: they got rid of corsets, some burned their bras in protests, some refused to be injured by wearing high heels, some are still trying to break the beauty standards which condemn them unhealthy results, unhappiness, low self-esteem etc. But patriarchy is still powerful all over the world and women are still raised under the patriarchal values. Thinking about the five components above can be very helpful in the development of independent women.

It is clear that nature is not a property of certain gender. Man today started to wear some flowered and colorful clothes. All range of genders is changing the stereotypical clothing into a variety of expressions. Eroticism is not something that can be eliminated from society because we know from psychology that human erotic life starts from the moment of birth. But this does not mean that women cannot resist objectification. How? Certainly it is not by totally refusing dressing up, make-up, hair styles and adornment. These are just instruments; their meaning can be changed when the situation of women changes. No women would want to give up the play and joys

29 Beauvoir, *The Second Sex*, p.581.

30 Sally J. Scholz, "Existence, Freedom and The Festival: Rousseau and Beauvoir," *Beauvoir and Western Thought from Plato to Butler*, eds. S. M. Mussettand W. S. Wilkerson, New York: State University of New York Press, 2012, p.47-48.

31 Beauvoir, *The Second Sex*, p.581.

involved in dressing; but only independent women could live these playful joys not in bad faith or not in self-deception, but in freedom and consciousness. Being independent means being out of servitude. Dressing for the gaze of other is inevitable, it is the normal way of being in a society but it can be set free from the narcissistic lies and painful dependence and transformed into self-respect and self-expression. Take, for example, Beauvoir's own words in an interview about her own dressing attitude: "It's against my principles to spend too much money or attention on clothes... I refuse to spend thousands of francs on an evening dress. If I have to go anywhere that means wearing one—I don't go."³² She has an attitude chosen by her, not determined by society.

More realistic women are waking up from the dreams of, what Beauvoir calls, absolute elegance or elegance in-itself. By this way, dressing would be a way of finding oneself, her own style, a unique expression of her unity, character and power. Gibson gives Beauvoir as an example. Besides all the criticisms she presents against bourgeois fashion culture, she herself never gave up to develop her own style. She was an intellectual and a celebrity at the same time.

There is of course a very different kind of becoming and acceptable "antifashion" aesthetic, such as the one Beauvoir herself created and enjoyed, however. All extant photographs show us a woman who throughout her life dressed with care and thought, who created for herself a chic and simple style, braided and arranged her hair most carefully, wore strong, noticeable pieces of jewelry, and was never without bright red lipstick. An Italian blogger, Patrizia Finucci, devoted a post to "Beauvoir style," requiring a subtle mix of Anne Demeulemeester's avant-garde designs and Chie Mihara's innovative accessories.³³

Women's way to independence requires solving the codes of society that chain women to the position of inferiority and immaturity. The power of these chains comes from the fact that they are spiritually rooted in women's psyche or soul. Objectification of women's bodies constitutes only one of these chains. As an obstacle on the way of liberation, it must be analyzed, worked on, recreated and also freed from the all patriarchal values. I tried in this paper to present and analyze Beauvoir's contribution on this subject, which is unique in the field of feminist philosophy.

References

- Bartky, Sandra Lee. *Femininity and Dominations: Studies in the Phenomenology of Oppression*. New York: Routledge, 1990.
- Beauvoir, Simone de. *My Clothes and I by Simone de Beauvoir* (interview by Cynthia Judah for The Observer), 1960, March 20. Retrieved from <https://www.theguardian.com/theobserver/2019/mar/17/observer-archive-my-clothes-and-i-by-simone-de-beauvoir-20-march-1960#img-8>.

³² Simone de Beauvoir, "My Clothes and I by Simone de Beauvoir" (interview by Cynthia Judah for *The Observer*), 1960, March 20. Retrieved from <https://www.theguardian.com/theobserver/2019/mar/17/observer-archive-my-clothes-and-i-by-simone-de-beauvoir-20-march-1960#img-8>

³³ Gibson, "Simone de Beauvoir, Fashion, and Feminism," p.200.

- Beauvoir, Simone de. *The Second Sex*. Trans. C. Borde and S. Malovany-Chevallier, New York: Knopf, 2010.
- Gibson, Pamela Church. "‘To Care for Her Beauty, to Dress Up, is a Kind of Work’: Simone de Beauvoir, Fashion, and Feminism." *WSQ: Women’s Studies Quarterly*, 41/1-2 (2013):197-201.
- Michielsens, Magda. "Fiftieth anniversary of *The Second Sex*." *European Journal of Women’s Studies*, 6/3 (1999):363-368.
- Negrin, Llewellyn. *Appearance and Identity: Fashioning the Body in Postmodernity*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Sartre, Jean-Paul. *Being and Nothingness: A Phenomenological Essay on Ontology*, Çev. Hazel E. Barnes, New York: Pocket Books, 1978.
- Scholz, Sally J. "That All Children Should Be Free: Beauvoir, Rousseau, and Childhood". *Hypatia*, 25/2 (2010): 394-411.
- Scholz, Sally J. "Existence, Freedom and The Festival: Rousseau and Beauvoir." *Beauvoir and Western Thought from Plato to Butler*, eds. S. M. Mussett and W. S. Wilkerson, New York: State University of New York Press, 2012.

İkinci Cins'te Simone De Beauvoir'ın Giyinme ve Süslenme Üzerine Çözümlemesi

DENİZ SOYSAL

Öz: Bu makalede Beauvoir'ın kadınların giyimi üzerine düşüncesinin beş ögesini sundum ve çözümlerim. Beauvoir, çözümlemesinin merkezine evli kadının sosyal yaşamını koymuş ve kadınların giyinip kuşanma biçiminin onları cinsel nesneye dönüştüren karmaşık bir sosyal strateji içerdiğini iddia etmiştir. İkinci Cins'te sunulduğu şekliyle, Beauvoir'ın giyim ve süslenme konusundaki fikirleri, bu fikirlerin emsalsizliği, derinliği ve özgürleştirici potansiyelini göstermek amacıyla ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Beauvoir, giyim, moda, nesneleşme, bağımlılık, feminizm.

Kuyucaklı Yusuf Romanının Kadın Kahramanlarını Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Psikososyal Yönleriyle Ele Almak

AZİZ ŞEKER*

shuaziz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5634-0221

Öz: Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf'u*, yazıldığı sosyal-tarihsel dönemin toplumsal yapısının birçok özelliğini başarıyla işlemiş bir romandır. Sosyal içerikli bu roman, 1900'lü yılların başında Ege'de farklı kültürlerden insanların bir arada yaşadıkları bir kasabada; ailesi eşkiyalar tarafından katledilen kimsesiz Yusuf'un evlatlık alındığı ailedeki durumunu, kendisiyle ve toplumla ilişkisinin yanı sıra romanın geçtiği toplumsal gerçek içinde farklı toplumsal tabakalardan insanların, grupların ekonomik, sosyal kültürel yönlerini de konu ediniyor. Romanda, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini inşa eden erkeklerin egemen olduğu ataerkil bir toplumda, kadınların sosyal konumlarını yakından görüyoruz. Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet kurulumunun kadınların aleyhine olduğu bir toplumsal sistemi romanda geçen olaylar ekseninde tartışırken, romanın kadın kahramanlarının (Muazzez, Şahinde, Çineli Kübra) yaşamlarını da psikososyal açıdan ele alacağız. Roman kadın kahramanlarının, toplumsal gerçeği yansıtan toplumsal cinsiyet olgusundan yola çıkılarak analiz edilmesinin, cinsiyetçi dilin romandaki görünürlüğünü de eleştirel olarak değerlendirmemize katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Roman, Toplumsal cinsiyet, Kadın, Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı.

Giriş

Kuyucaklı Yusuf, 1900'lü (1903-1915) yılların başında Aydın Nazilli'de başlayıp Balıkesir'in Edremit kasabasında Birinci Dünya Savaşı içinde sona eren sosyal konulu bir romandır.¹ Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf'u* Kadro Dergisi'nin ilk sayısının ve *Yaban*'ın yayımlandığı 1932 yılında yazmaya başlamış, fakat eser ilk baskısını gecikmeli olarak 1937'de yapabilmıştır. *Kuyucaklı Yusuf*, Kemalist rejimin sınırlarını soldan zorlayarak toplumcu eleştirinin öğelerini taşıması bakımından da öncü romanlar arasında yer almaktadır.² Roman, "1903 senesi sonbaharında ve yağmurlu bir gecede Aydın'ın Nazilli kazasına yakın Kuyucak köyünü eşkiyalar bastılar ve bir karı

* Dr., Sosyal Hizmet Uzmanı, Amasya Üniversitesi.

1 Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990, s.319.

2 Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kültür*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, s.94.

*kocayı öldürdüler*³ cümlesiyle başlar. Romanın erkek kahramanlarından Yusuf'un gözlerinin önünde, eşkiyalar tarafından annesi ile babası öldürülmüştür. Olay yerine gelenler arasında yer alan kaymakamın sorduğu soruları, olayda bir parmağı kopan Yusuf serinkanlı bir şekilde cevaplar. Oracıkta Yusuf, büyütecek kimsesi geride kalmadığı için kaymakam tarafından evlatlık edinilir. Kaymakamın ailesi ile Edremit'e yerleştiğinde Yusuf, kendisine göre insanların yalan söylemediği bir köyden, insanların kolaylıkla neden yalan söylediklerini düşündüğü bir kasabada yaşamaya başlar. Yusuf'un travmatik geçmişi, yaşadığı toplumsal çevrede bunaltı içinde büyüyen bir kişiliğe sahip olmasını beraberinde getirecektir. Yusuf'un davranışlarındaki tereddütler, çaresiz kalışları, bazı olaylar karşısında bireysel irade geliştirememiş olması, kararsız bir kişiliği olduğu yönünde bir izlenim vermektedir. Ayrıca yetişkinliğe adım attığı kasabanın, feodal ve ataerkil bir sosyal yapıda olması dakişiliğinin oluşmasında etkili olacaktır.

Yazar, romanın geçtiği yerleşim yeriyle ilgili bir sosyal çerçeve çizerken, romanın kahramanlarının işlendiği sosyal dünyanın gerçekliğini estetize ederek, Müslümanların, Rumların ve çeşitli kültürlerden insanların yaşamlarını roman sayfalarına taşır.⁴ Bu geniş sosyal-kültürel yapı içinde büyüyen Yusuf, üvey kardeşi Muazzez'le birçok olaydan sonra evlenecektir. Çalışma ilerledikçe göreceğiz ki, on beş yaşındaki Muazzez kasabalılarla girmiş olduğu ilişkilerde hep merkezi bir yerde olmuştur. Kasabanın ileri gelenlerinin onu kullanmaya dönük ilgisi roman boyunca sürer.

Romanda, Edremit'te köylü ve kasabalı insanların yaşam mücadeleleri, bazı zengin eşraf ile yereldeki devlet bürokrasisinin araçlarının yozlaşmış değerler etrafında bir araya gelmeleri, çeşitli olaylar ekseninde işlenir. Kasabanın ileri gelenlerinden zengin fabrikatör Hilmi Bey ve ahlaki açıdan sorunlu oğlu Şakir'i koruyan ve bu uğurda her türlü kötülüğü yapabilecek Hacı Etem'in içinde yer aldığı insan ilişkilerinin karmaşık yüzünün sergilenmesi, romana psikolojik bir derinlik kazandırır. Bu yönüyle *Kuyucaklı Yusuf*, toplumsal yozlaşmanın, kokuşmanın yaygın olduğu, insan haysiyetinin zedelendiği kurulu düzene karşı bir roman olarak da kabul edilmektedir.⁵ Romanda kamu çalışanlarının güvensiz tutumlarının varlığı halkın adalet arayışını engellerken, bunun arkasındaki güç odaklarının, toplumda nasıl bir sosyal kontrol aracı olabileceğine tanıklık ederiz. Roman konusunun bu temelde kurgulanmasında, yazarın toplumcu kimliğe sahip olmasının işlevsel olduğunu söylemek mümkündür. Toplumcu gerçekçi anlayışa dayanarak kaleme alınan romanların, toplumsal gerçeği yansıttıkları düşünüldüğünde, yazarın kendi toplumcu düşünce yapısının bir gereği olarak, toplumsal yapıyla ilgili birçok sorunu ve çelişkiyi roman malzemesi biçiminde kullanması beklenen bir davranıştır.⁶ Ancak şu ayrıntıyı anımsatmakta fayda görmekteyiz: Her şeyden önce gerçeklik temeli olsa dahi, roman bir kurgudur. Roman kahramanları, yazarın gözlemlerinin ve hayal gücünün ürünleri olarak kur-

3 Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, s.21.

4 Ömer Türkeş, "Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, ed., Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.844.

5 Sevim Kantarcıoğlu, *Yakınçağ Tarihimize Roman, 1908-1960*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008, s.321.

6 Erem Sarıkoca, *Tarihi Güncellemek- Edebiyat Sosyolojisi Açısından Roman*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2016, s.9.

maca dünyada karşımıza çıkarlar.⁷ Başka bir ifadeyle roman kahramanları, varoluş kavgası verseler de canlı bir varlığın taklidinden ziyade kurmaca birer varlıktırlar.⁸

Kasabanın zengin azınlığı, kasaba toplumunun üzerinde korku oluşturulmasında ve haksız kazanç edinilmesinde hak ve söz sahibidir. Yerel bürokrasinin elemanlarının bu konuda sessiz kaldığı, hatta zengin azınlığın üyeleriyle zaman geçirdiği gözlenmektedir. Örneğin bir düğünde Muazzez'e âşık olan Ali'nin, Şakir tarafından öldürülmesi sonrasında, Hacı Etem Bey'in, şahitlerin fikirlerini değiştirmesi bir yana karakol komutanını bile satın alması sonucunda, Şakir'in serbest bırakılması olayı bunu destekler. Romanda, kasabanın toplumsal ve somut nesnel koşulları, kahramanların dış çevresini bu tür olaylar etrafında yapılandırır. Keza Yusuf'un, üvey babasının ölümü sonrasında kasabaya yeni gelen Kaymakam İzzet Bey'in, kasabanın eşraflarının oluşturduğu sosyal ilişkilerin içinde yerini alması, bu gruplara karakol komutanın dâhil olmasını izleyen halk, eşrafın kamu idarecileri üzerindeki baskısını bildiği için en küçük bir adalet arayışına girip başka sorunlarla karşılaşmak istememektedir. Bu nedenle yoksulluk ve diğer sorunlar sarmalında eşrafın yönlendirdiği kasaba insanların, kendi sorunlarına çözüm arayışları sonuçsuz kalmaktadır. Romanda, toplumsal tabakasına göre sınırlandırılmış, gelirleri oranında kamusal alanda görünür olmaya çalışan halk pek bir varlık göstermemektedir. Bireysel hak arayışları bile kasabada yaşanan olayların adaletsizliğini besleyenlerin, psikolojik duvarına gelip çarparak bir anlam ifade etmemektedir. Roman kompozisyonundan çıkaracağımız şey, zor değişen adaletsizliklerle kurulu bir sosyal yapıda, insanın çaresizliğinin somut olarak işlenmiş olmasıdır. Yazarın odaklandığı konular, bu anlamda okuyucuda bir sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Bu noktada romanın kadın kahramanları arasında Muazzez'in sonu ölüme varacak kısacık yaşamının anlamını çözümlenmek, romanın yazıldığı dönemin toplumsal cinsiyet ilişkilerini görmek bakımından aydınlatıcı olacaktır. Yusuf'un, evin ekonomik sorunlarını çözemeyişi, Muazzez'in, annesinin yönlendirmesinde kalarak kasaba eşrafının davetlerine gidip, erkeklerin bir tür oyuncağı olması sonrasında, erkeklerin kavgasından çıkan bir kurşunla ölümü, elbette önümüze analiz edilmesi gereken eleştirel bir psikolojik ve sosyal alan açmaktadır.

Kuyucaklı Yusuf, kadınların toplum içindeki sosyal durumlarını, iletişim örüntülerini ve cinsiyetçi koşullarda var oluş tarzlarını görmemiz açısından önemli veriler içerir. Örneğin tecavüz mağduru Kübra'nın annesiyle bir başına kalışı, Yusuf'un gözetimiyle evlerinde hizmetçilik edişleri, kaymakamın ve Yusuf'un bilmesine rağmen tecavüz olayıyla ilgili suç işlemiş eşrafın şikâyet konusu yapılmaması, ataerkil toplumun kadınlar aleyhine son derece aşağılayıcı yanına işaret eder. Açıkçası toplum kurulumunda, toplumsal sınıfların ya da değişik toplumsal kesimlerin düzen açısından işleyişinin toplumsal cinsiyet örüntüleriyle birlikte var olduğunu, hatta iç içe geçtiğini belirtebiliriz.⁹ *Kuyucaklı Yusuf*'ta idari ve adli kurumlarda yapılan

7 Gülsüm Tarakçı, "İki Roman Örneğinde Milli Roman", *Türk Romanı Özel Sayısı, Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 6/65-66-67, (2002), s.486.

8 Milan Kundera, *Roman Sanatı*, çev., Aysel Bora, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2014, s.41.

9 Serpil, Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.261.

haksızlıklara, toplum hayatının günlük akışı içinde de rastlanır. Kübra ve annesi ile temsil edilen ve “dillerini” Yusuf’tan başka kimselerin pek anlamadığı veya anlamak istemediği zeytin işçileri, hiçbir sosyal güvenceye sahip değillerdir. Bu insanların iş güçleri yanında bedenleri ve insanlık onurları da fırsatçı “kasaba mütegalibesini” tarafından sömürülmekte ve ayaklar altına alınmaktadır. Kübra ve annesini boğaz tokluğuna çalıştıran Hilmi Bey tahifesi, bununla yetinmeyip bir dağ evinde Kübra’nın namusunu kirletmekten çekinmezler.¹⁰ Denebilir ki, annesiyle yaşayan ve hizmetçilik yaparak geçinen Çine’li Kübra’nın uğradığı cinsel istismar karşısında, adalet arayışları, kasabanın ileri gelenleri tarafından işletilmemiştir. Kasabada kamu otoritesinin başındaki kaymakamın farkında olmasına rağmen, onlara yardım edemeyişi tartışmaya açıktır. Oysa çoğu zaman romanlarda hangi kesim anlatılırsa anlatılsın, ailenin namusunu belirleyen en önemli unsur olarak algılandığı için kadının namusuna/iffetine çok önem verilmiştir. Bir erkek veya aile, kadının namusuna sahip çıktığı oranda yücelir veya toplumda şerefli sayılır.¹¹ Öte yandan roman kadın kahramanları toplumdaki halleriyle erkeğe bağımlı, güçsüz ve zayıf sosyal tipler olarak oluşturulmuştur. Bu temsiller, dönemin toplumsal yapısı içinde kadın sorunsalının boyutlarını vermesi bakımından anlamlıdır.

Roman kahramanlarından Kaymakam Salâhattin’in karısı yani evin kadını Şahinde, genel hatlarıyla bakıldığında orta yaş üstü, kendi rahatını düşünen, çıkarıcı, güven vermeyen, sevgisiz, ataerkil gelenekleri idame ettirici davranışlarıyla betimlenmektedir. Masum ve saf Muazzez, çelişkilerle dolu Yusuf karşısında sevgisini arayan, hissettiren, erkeği için elinden geleni yapan, kendisi dışındaki kötü koşullara yenilmek için direnen, ancak bir gece erkek toplumundan çıka gelen kurşundan sonra yol kenarına gömülen bir roman kahramanı olarak hafızamızda yer edinir. Aynı zamanda Muazzez, kadın psikososyal gerçekliğini, ataerkil toplumun inşa ettiği öğelerle değerlendirmemize olanak tanıyan özelliklere sahiptir.

Sabahattin Ali’nin roman kurgusundaki önemli bir başarısı sosyal konulara eğilirken, gerçekçi bir üslûba sahip olmasıdır. Roman kahramanlarının konuşmalarında gerçeğe uygunluk sağlamaktadır. Kahramanları yaş, bölge, sosyal statü ve hatta cinsiyetlerinin belirlediği biçimde, gerçek hayatta olduğu gibi konuşturmuştur.¹² Romanın başarısını sağlayan bir başka önemli öğeyse Sabahattin Ali’nin olay kurmakta, birbirleriyle bağlantılı olarak ve roman kişileriyle kasaba gerçeğini ortaya çıkaracak biçimde olayları sürdürmekte, giderek bu olaylar dizisine gergin bir dram havası katmaktaki büyük ustalığıdır. Romanın çok sağlam bir olaylar örgüsü vardır ve her olay belli bir görev yüklenmiştir.¹³ Başka bir deyişle, psikolojik tahlillerde başarı gösteren yazar, kahramanlarının iç dünyasına girerek ve yalnız insanın davranışlarını belirleyen somut koşulları değil, kahramanlarının iç yaşamlarını belirleyen öznel ve bireysel koşulları da yakalamaya çalışmıştır. Bu yüzden Sabahattin Ali, yeni ve

10 Ramazan Korkmaz, “Sabahattin Ali -İnsan ve Eser-”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s.255-256.

11 Ramazan Gülemdam, *Türkiye’de Kadın Olmak, Cumhuriyet Devri Türk Romanında Kadın Kimliği*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2015, s.704.

12 Gürsel Aytac, *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012, s.61.

13 Naci, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, s.319.

kendi zamanına göre çok tipik kahramanlar yaratmakla kalmamış, bu kişileri hem bireysel hem de evrensel olarak yaratmaya çalışmıştır.¹⁴ Bu bağlamda *Kuyucaklı Yusuf*'u, kişilerinin canlılığıyla, ayrıntıları kullanmadaki ustalığıyla, olay örgüsündeki mükemmellik, yerel renkleri vermedeki üstün başarısıyla, sosyal gerçeklikle insani gerçekliği tam bir uyum içinde, dengeli olarak yansımasıyla önemini ve güncelliğini koruyacak bir roman kimliğiyle değerlendirmek gerekir.¹⁵

Romanın Kadın Kahramanlarının Psikososyal Gerçekliği

Romanın daha başlangıcında, kadın kahramanlardan Şahinde'nin, nasıl bir karaktere sahip olduğunu, eve geldiği ilk gün Yusuf'a davranış biçiminden çıkarabilmekteyiz: "*Kaymakamın karısı Şahinde Hanım, eve bir 'köylü piçinin' getirilmesinden hiç de memnun olmadı ve bunu çocuğun yanında bağıra bağıra söylemekten çekinmedi.*"¹⁶ Şahinde Hanım'ın biyografisine bakarak kişiliğiyle ilgili bir değerlendirmede bulunabiliriz: "*Salâhattin Bey, gençliğini deli geçirdikten, hayatın tadılmadık zevkini bırakmaktan sonra, birdenbire yorgunlaştığını, artık daha fazla koşacak kuvveti olmadığını görmüş, beş sene kadar evvel, bu kendisinden tam on beş yaş küçük kızla evlenivermişti.*"¹⁷ Kaymakamın kendisinden on beş yaş küçük karısı Şahinde, ev içinde her zaman baskın tip olmuştur. Otuz yaşında evlenen ve geçmişinde onun tabiriyle *tatlı günahlar* işlemiş, "*Salâhattin Bey oldukça güzel olan bu kızı evvelâ kendisi ile bir ayarda bir mahlûk gibi, güzel bir kedi, bir kuzu gibi sevdi. Lâkin derhal anladı ki, bu kızcağız kendisini hiç de küçük, basit görmemekte, bir musavat istemektedir.*"¹⁸ Sivri tırnakları ve sert boynuzlarıyla nitelendirdiği bu kadının, sosyal kişiliği romanda "*kapalı büyüyen ve bu şekilde bütün tabii arzu ve ihtiyaçlarını içinde hapsetmeğe mecbur olan genç kız, gayet tabii olarak, sinirli ve mânen bozuk bir mahlûk*"¹⁹ olarak belirtilir. Şahinde'ye yönelik olumsuz bakış açısından ailesi de payına düşeni alır: "*...Onlar işportaya konan bir elma gibi onu süsleyip temizlemişler, parlatmışlar, sonra yağlı bir müşteriye okutmuşlardı. Kız yetiştirmekten de gaye bu değil miydi?*"²⁰ Böyle bir mantık yürütme tarzı, Salâhattin Bey'e aitti ve geleneksel ataerkil toplumlarda erkeklerin kolaylıkla benimsedikleri yaygın bir düşünce yapısını gösteriyordu. Salâhattin Bey'e göre yaşlı küçük bir kızın evli gittiği kocasının yanında yetişmesi için, eşi elinden geleni yapmalıydı. Ona doğru yolu göstermeliydi. Salâhattin Bey'in amaçladığı şey, "*...şirret ve tecrübesiz kız mevkiinden alıpbir sabır ve feragat melâikesi mertebesine*"²¹ ulaşmasını sağlamak olarak aktarılır. Cinsiyetçi toplumsal kabullerin her türlü tartışmayı içinde büyüttüğü hiç de demokratik olmayan bir mahrem alanda, yumuşak başlı Salâhattin Bey ne kadar belirleyici olabilirdi. Kadın üzerinde baskın olamayacağını zamanla anlayacaktır. Bu durum Yusuf'un da ilgilendiği bir konudur. Üvey annesinin davranışlarına dair Yusuf'un cinsiyetçi bir bakış açısına sahip olduğunu şu cümlelerden

14 Leyla Alkayeva, "Sabahattin Ali'nin Romanlarında Hümanizm", *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*, çev., Tatyana Moran ve Yurdanur Salman, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, s.82.

15 Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, s.325.

16 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.27.

17 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.27.

18 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.28-29.

19 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.29.

20 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.29.

21 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 30.

hareketle çıkarmak mümkündür: “Yusuf bir kadının çenesini bu kadar açabilmesine hayret ediyor, bunlara tahammül eden kaymakama biraz da merhametle bakıyordu. Kendisine karşı yapılan muamelelere aldırış ettiği yoktu. Bir evde sözü geçecek, hükmü yürüyecek yegâne adam o evin erkeği olduğuna ve bu erkek de kendisini istediğine göre, Şahinde Hanımın sözlerinin bir kıymeti olamazdı.”²² Yusuf’un gözünde üvey babasının “aczi”, onun karısını yönetmekteki başarısızlığında ve bu zayıflık, Salahattin Bey’in otoritesinin kamu alanındaki tüm yansımaları da etkilemektedir. Yazar, onun yaptığı evliliği taşra şehirlerinin gelenek ve göreneklerine karşı şiddetli ve etkili bir polemikle anlatır. Yusuf, ne üvey annesi olan bu kadına tahammül edebilmekte ne de onun şiddetine çaresizce katlanan üvey babasının utanç verici durumunu kabul edebilmektedir.²³ Yusuf, ailede hükmü yürüyecek tek adam olarak babayı kabul eden bir anlayışı göz ardı etmediğini her defasında belirtir. O günkü ataerkil toplumda, evin erkeğine mutlak itaat ve beklentilerine uyum sağlamak, kadının önündeki kalın duvarı oluşturmaktadır. Yusuf’un bazen kendisine karşı davranışlarından dolayı aşırı tepkiler veren Şahinde için, “karı kısmının sözüne bakılmaz, herhalde senin aklın pek yerinde olmamalı!”²⁴ türünde bir duyguya sahip olması bunu destekler niteliktedir. Aralarında güvene dayalı bir ilişki hiçbir zaman kurulamamıştır. Bu arada Yusuf, kasabada başarısız bir okul deneyimi yaşar. Bu başarısızlığını, Yusuf’un üvey annesi eleştirir. Yeri gelecek eşyle Yusuf için tartıştığında şu cümleleri kullanacaktır: “Sen bilirsin. Fakat bu ahlâksız mahalle piçi hep böyle kopuklukta devam ederse, ben kızımı alır giderim; sen sevgili Yusuf’unla otur ondan sonra.”²⁵ Üvey baba ikna edici bir şekilde okulda başarı göstermesi için Yusuf’la konuşurken, Yusuf üvey annesinin davranışları karşısında kendisinden okula ilgi göstermesini isteyen üvey babasına söylenmekten geri durmaz: “...şu Şahinde anam sabahacak encek gibi dırlanır durur da bir yolunu bulup onu bile susturamazsın; ne edeyim ben senin okumanı?”²⁶

Yusuf, üvey annesi gezmelere gittiğinde Muazzez’le daha çok zaman geçirmeye başlamıştır. Yine aynı evde Rumeli’li ihtiyar bir hizmetçi, çocukların bakımından ve ev içi hizmetlerin yürütülmesinden sorumludur. Kırsalda çalışan kadın olgusuyla ilgili bir parantez açmak gerekirse, hizmetçi kadınların yanında kasabanın zeytinliklerinde çalışan kadınlara romanda kısaca değinilmektedir. Romanda bununla ilgili kısım şöyle geçmektedir: Yusuf babasının zeytinliğine gelen bir kadınla on iki yaşlarındaki kızının çalışmak istediğini görünce onlara yardımcı olmaya çalışır. Şakir Bey’lerin tarlalarında çalışan bu kadınla kızı, kendilerine yaşatılan kötü şeylerden dolayı oradan ayrılmışlardır. Bu anne kız, başlarından geçenleri Yusuf’a yıkmak için önce anlaşmışlardır. Sonra başaramayıp Yusuf’a gerçekleri anlatırlar. Bir gece onların kaldığı yere Yusuf giderken, Hacı Etem de ardı sıra gider. Ancak kadın Yusuf için oynayacakları oyunu dillendirince, Hacı Etem kadını tokatlar, araya giren Yusuf nereden geldiği bilinmez bir bıçakla yaralanır. Sonrasında Yusuf, anne kızı yanlarına hizmetçi alır. Aslında Hilmi Bey, oğlu Şakir Bey ve ayakçıları Hacı Etem bu çocuk yaştaki kıza

22 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 32

23 Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, çev., Sevim Aktaş ve Öykü Özgün, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.319-321.

24 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.33.

25 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.35.

26 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.36.

tecavüzün sorumlusudurlar ve ortaya çıkmaması için ellerinde geleni yapmaktadırlar. Olayı öğrenen kaymakamınsa bir şey yapmaması, Yusuf'un geri durması ve sonrasında evden ayrılan anne ve kızın kimsesizliklerinin, adalet arayışlarında biryere varamayışlarını düşünmeleri, feodal toplumdaki kadın sorunsalını en acı yönüyle sergiler. Öte yandan Hilmi Bey, oğlu Şakir'e Muazzez'i istemek için uğraş vermektedir. Şakir, Yusuf'a karşı duyduğu nefreti bastırmak ve bir bedel ödetmek uğruna Muazzez'i istemektedir. Bunun nedeni Yusuf'un, bir bayram günü Muazzez'e sarkıntılık yapan Şakir'i yumruklamış olmasıdır. Buna rağmen Muazzez'in istenmesi için aileler görüşmektedirler. Olayların boyutunu tam kestiremeyen Muazzez, kendisine takılan bileziklerle gezinirken, Yusuf'un ilk tepkisi üvey kız kardeşine olur, kıza verilen bilezikler karşısında "...Allah versin, senin de canına minnettir. Zengin diye ağzının suyu akıyor, baksana!..."²⁷ diyerek onu aşağılar. Bunun üzerine Muazzez, kollarındaki bilezikleri çıkarıp atar. Geri planda oynadığı kumarı kaybedince kendisine senet imzalatılan kaymakam da sıkıştırılmaktadır. Amaç kaymakamı zor durumda bırakıp, kızını Şakir'e vermesini sağlamaktır. Yusuf, yüklü senet için, arkadaşı Ali'den borç alıp, babasının sorununu çözer. Ondan aldığı 320 lirayı Hacı Etem'e verir. Ama bir karşılığı vardır. O da Muazzez! Yusuf, Muazzez'in Ali'yle evlenmesi için uğraşacaktır. Kendisiyle ilgili yürütülen bu alışverişe Muazzez ise tavrını şöyle dile getirir:

"Ağabey beni kaç sattınız?"

Yusuf afalladı ve kızın yüzüne baktı.

Muazzez tekrar etti:

"Daha doğrusu beni kaç sattın?"

"Ne demek istiyorsun?"

"Ne mi? Bugün annem hepsini anlattı... Babamın borcundan tut da..."

"Peki ne olmuş? Nesi var Ali'nin? Beğenemedin mi?"²⁸

Muazzez, Ali'yle birlikte olmayacağını dile getirir. Şakir olayında tepki veremeyen kız, ilk defa kararını açıklamış ve bu ilişkiyi reddetmiştir. Para karşılığında satıldığını düşünerek Yusuf'a insani bir tepki göstermiştir.

Hacı Etem ile Şakir, 320 liranın nereden geldiğini öğrenmiştir. Fabrikatörün oğlu Şakir, korkak, miskin bakkalın kendisinden üstün tutulmasından hiç hoşnut değildir. Artık Ali'yi düşmanı olarak görmektedir.²⁹ Bu duygunun etkisiyle bir düğün akşamında sarhoş haliyle oynarken, Ali'yi silahıyla öldürecektir. Olay sonrasında Şakir, karakola götürülür. Her zamanki ayakçıları Hacı Etem tarafından oracıkta nöbetçi Cemal Çavuş satın alınmıştır. Görgü tanıkları uyarılır. Silah değiştirilir. Şakir içerden çıkarılır. Yargılandığı bu davadan beraat eder. Öyle ki dönem itibarıyla kanıksanmış bir gerçekliktir: "*Hapishane ancak serseriler, köylüler ve aşağı tabakadan insanlar*

27 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.82.

28 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.111.

29 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.127.

*içindi; bir Hilmi Beyin oğlu, adam öldürse bile, onlarla bir tutulamazdı...*³⁰ Sosyolojik yaklaşımla değerlendirdiğimizde yazar, çok renkli olarak ve büyük bir sevgiyle çizdiği bir Türk düğün tablosunda, Edremit'in "avare gençliğinin" çok çirkin âlem yapma sahnesini alçakça işlenen bir cinayetle aktarırken, mevcut sosyal düzenin eleştirisini yapmaktadır. Bu ve bundan sonra gelen birçok sahne, örneğin, mahkeme sahnesi, yalancı tanıkla katilin beraat etmesi, gündelikçi kadının ırzına geçilen kızını savunan Yusuf'a yapılan suikast, Yusuf köylerdeyken onun evinde yapılan oturak âlemi vb.; bu 20.yüzyılın başlarında Osmanlı Türkiye'sinin bir taşra kasabasına yuva kuran ve egemen olan kötülüğün çok inandırıcı ve en son ayrıntısına dek işlenerek çizilmiş bir sosyal tablosu olarak *Kuyucaklı Yusuf*u, toplumsal bellek oluşturmak adına ölümsüz kılmaktadır.³¹

Hilmi Bey ve oğulları gibi tiplerin hapisane yüzü görmeden karanlık işler çevirmeleri, suç işledikleri halde bir ceza almamaları bozuk bir sosyal düzende, sıklıkla rastlanan adaletsizlik örneklerdir. Ekonomik ve sosyal güç sahibi eşrafın, o tarihlerde işledikleri suçlar nedeniyle nasıl aklandıklarını romandan çıkarabilmekteyiz. Eşraf kesiminin bu yönü, toplumcu Türk romanında işlenen konuların başında gelmiştir. Romandaki bu sosyolojik olgunun irdelenmesinden sonra Ali'nin ölümünün bireysel sonuçlarına bakalım: "*Ailenin diğer üç ferdi, hatta bu cinayetten içten içe memnundular. Şahinde bir bakkala kız vermediğine seviniyordu, Yusuf hem bir yükten kurtulmuş gibi kendisini serbest sanıyor, hem de, derinden derine üzülüyordu. Muazzez ise, artık gönlündekini açığa vurabileceğini düşünerek memnundu.*"³² Bunun getirisi, Yusuf ile Muazzez arasında sevgiye dayalı bir duygu yani aşkın başlaması olur. Aşk, Sabahattin Ali'nin hayatı ve eserlerinin yorumunda anahtar bir kelimedir. Özellikle roman kahramanlarının hayatiyet kazanmasında ve yaşamasında; olayların yönlendirilmesinde ve aksiyonu sağlayayan temel fikri güçlerin harekete geçirilmesinde, aşk unusu-ru daima ön planda karşımıza çıkar. *Kuyucaklı Yusuf*ta; Yusuf-Muazzez aşkı buna bir örnektir. *Kuyucaklı Yusuf*ta hedef obje; Muazzez'dir. Muazzez, insanın en soylu, en temiz ve en yüksek duygularını, ebedi saadetini ve mutluluğunu temsil eder. Yani bir bakıma Muazzez'e karşı duyulan ilgi ve isteğin, bu değerlere yönelik bir mesajı da içinde taşıdığı söylenebilir.³³ Muazzez, Yusuf'a karşı duygularını ifade ederken, ona hep inanır, güvenir. Beklentisi asla "bırakılmamaktır." İlgiye açlığı, korunaksızlığı, saflığı ve masumiyeti ile Muazzez, kaçıp gittikleri bir yaylı arabanın içinde Yusuf'la birlikte olur. Sonra sığındıkları köyden Salâhattin Bey onları almaya gelir. Yusuf, baba olarak benimsediği bu adamı kıramaz ve eve dönmeyi kabul ederler.

Bu arada hastalığı ortaya çıkan Salâhattin Bey'in, genel sağlık durumu ağırlaşmaya başlamıştır. Yusuf'un işe girmesi gerekmektedir. Çünkü "*hasta babanın ekmeği daha ne kadar yenebilirdi? Şahinde'nin gitgide bir yılan gibi parlamaya başlayan gözlerinin kamçısı hiç Yusuf'un üzerinden eksilmeyecek miydi?*"³⁴ Bunun üzerine Yusuf, üvey babasının teklifiyle kaymakamlıkta tahrirat kâtibi olarak görev almayı kabul edecektir.

30 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.135.

31 Leyla Alkayeva, "Sabahattin Ali'nin Romanlarında Hümanizm", s.89-90.

32 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.147.

33 Korkmaz, "Sabahattin Ali -İnsan ve Eser-", s.234-235.

34 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.199.

Bir süre sonra sağlığı giderek bozulan üvey baba kalp krizi geçirip ölür. Bu ölümden sonra yeni gelen kaymakam, bir oyunla Yusuf'u tahsildar yapıp evden uzaklaşmasını sağlar. Bu kararı almasında kasaba eşrafı belirleyici olmuştur. Böylece Şahinde, ev ortamında eğlence etkinlikleri hazırlamak için eline geçirdiği her fırsatı değerlendirebilecektir. On beş yaşındaki kızı Muazzez, önceleri direktir sonra alkolün etkisiyle gecelere katılır, ama akli Yusuf'tadır, onun ilgisini düşünür ve kendisini alıp gitmesini bekler. Ara ara Yusuf, Şahinde'yi, Muazzez'in başına geleceklerin sorumlusu göreceğini söyleyerek tehdit eder: "...*parmak kadar çocuğu benim yokluğumda kötü yollara saptıranların kökünü kazırım...*"³⁵ Muazzez'e ilişkin söylentiler, Yusuf'u artık huzursuz etmektedir.

Şahinde, sadece ölen kocasına karşı kaprisli ve saldırgan değil, aynı zamanda kimse-den çekinmeyen ahlâksız bir kadındır. Yaşadıkları yörenin umursamaz zenginlerinin etki alanına girmekten özenle kaçan kocasının tersine, cahilliğinin de etkisiyle, kiminle görüştüğüne aldırış etmez. Güç ve zenginliğin çekiciliğine kapılarak, yöredeki bir fabrikanın sahibi olan zengin ve kibirli Hilmi Bey'in ahlâksız ailesiyle dostluk kurar. Bu ailenin ahlâkî düşüklüğü özellikle cinsellik alanında betimlenmiştir: Evin hanımı lezbiyendir, baba ve oğul, ölçüsüz, kuralsız ve sorumsuz bir cinsel hayat yaşar, ergenlik çağındaki çocukları kendi zevkleri için baştan çıkarır, fakir halkın korumasız genç kızlarına tecavüz ederler.³⁶ Muazzez'in kasaba ileri gelenleri için bir zevk ale-ti haline geldiğini anlayan Yusuf'un, onun saflığına inandığına göre, Şahinde'ye tehditler yağdırmak yerine, karısını alıp bu pislik yuvasından uzaklaşması beklenen bir davranışken, bu konuda okur adeta hayal kırıklığına uğrar.³⁷ Yusuf'un sosyal düzene entegre olma girişimlerine kesinlikle son verecek olan olaysa; onun beklenmedik bir zamanda eve dönüp kendisini sarhoş karısı ve kayınvalidesi eşliğinde yiyip içen kalabalık bir erkek topluluğunun karşısında bulması ile cereyan eder. Kadın üzerine icra ettiği kontrolün yeni sosyal şartlarda aldığı dolaylı biçim, erkeği eskisine nispetle daha huzursuz ve asabi kılmakta, korkularının gerçeğe dönüşmesi halinde tepkilerini çok şiddetli hale getirmektedir. Nitekim deli gibi ateş etmeye başlayan genç adam, orada bulunanların büyük bir kısmını öldürüp karısını yaralar.³⁸ Muazzez'in yarası ölümüne neden olur. Sonrasında Yusuf onu bir yol kenarında kazdığı toprağa gömer... Roman, Yusuf'un içinde yeşeren öfkeli bir gencin duruşuyla sonlanır.

Kuyucaklı Yusuf başlangıçta üç ciltlik olarak tasarlanmıştı. Pertev Naili Boratav ile Cevdet Kudret'in aktardığı bilgilere göre, *Kuyucaklı Yusuf* un bir üçlemenin ilk ciddi olarak yazıldığını ve Yusuf'un bir eşkıya karakterinde işleneceği ikinci cildin *Çineli Kübra* adını taşıyacağını öğrenmiş bulunuyoruz.³⁹ Bir kadın adını taşıyan bu ikinci cilt yazılmış olsaydı, kuşkusuz feminist edebiyat eleştirmenleri için önemli bir çözümleme belgesi olacaktı. Yapıtlar kaleme alınmadığı için Yusuf'un sonraki yaşamı

35 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.261.

36 Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, s.322.

37 Sevim Kantarcıoğlu, *Yakınçağ Tarihimizde Roman*, s.332

38 Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, s.324.

39 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.34.

hakkında bilgimiz yok. Ancak bazı çıkarımlar yapılabilir. Karısını toprağa gömdükten sonra Yusuf'un daha kararlı olduğunu görüyoruz. Belki de Yaşar Kemal'in İnce Memed'i gibi bir sosyal eşkiya olarak karşımıza çıkacak ya da Kübra'yı bulacaktır... Romanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini acımasızca yaşayan Kübra ve annesiyle ilgili şu olay akışını da tartışmak gerekir: Çineli anne, eşi tarafından terk edilmiş, kızı Kübra ile bir başına kalmıştır. Kaşık kıran Hayriye ile kaçan kocasını ararken, kaymakamdan yardım istemeye giden kadına kaymakamın tavrı eleştiriye değerdir. Kocasını tarafından terk edilen bir ailenin arayışlarına mülki amirin söyledikleri erkek egemen yapının hoyrat ve aşağılayıcı yüzünden başka bir şey değildir: "*Hatun, kocanı biz de arıyoruz. Kaşık kıran dedikleri Hayriye'yi almış, kaçmış. Ama kabahat sende: Kocanı zaptetmesini bilmemişsin... Artık ondan sana hayır gelmez. Başının çaresine bak! dedi.*"⁴⁰ Kadın, kocasının evden ayrılmasının nedeni gösterilir. Ve yoksulluk içine sürüklenen bu anne ile kızı, erkeklerin dünyasında ötekileştirilirken, başlarına gelen kötü olaylara rağmen kendi yollarını aramaya devam edeceklerdir. Romanın bütünsel değerlendirmesini daha rasyonel yapabilmek adına toplumsal cinsiyet açısından eğitim konusunu da yeri gelmişken ele almakta fayda var. Öyle ki, romanın kaleme alındığı tarihsel dönemin toplumsal koşulları düşünüldüğünde, romanın geçtiği kasabada kız çocuklarının eğitim açısından daha iyi bir durumda olduklarına dair çıkarımlar yapabilmekteyiz. Örneğin Muazzez ilkokulu bitirmiştir. Komşulardan nakış, gergef ve dikiş öğrenmiştir. Hatta terzi Mürüvvet'ten bir süre ud dersi almıştır. Yani kız çocuklarına eğitim kapılarının aralandığını nadiren de olsa görmek mümkündür.

Bu bölümle ilgili özetle *Kuyucaklı Yusuf*, Anadolu gerçeğinin yoksulluk ve geri kalmışlığını, belli bir gelişme modeline bağlı olarak değil, devlet kurumları tarafından da desteklenen yerel seçkinler ile halk arasında yaşanan bir kültür ve ahlâk çatışması çerçevesinde sergiliyor. Batı Anadolu'nun bir kasabasında, Edremit'te geçen romanda, şehir/köy çatışması, romantik edebiyatın işlediği doğa/toplum düzeni ikileminde ifade ediliyor. Fakat bu kasaba, ahlâksızlık, yolsuzluk ve sömürünün hâkim olduğu, hükümet kurumları tarafından desteklenen güçlü ve zengin bir azınlığın hiçbir cezadan korkmadan halkı baskı altında tuttuğu yerdir. Sosyal kontratın temelindeki yasalar, bu azınlığın kural tanımaz iktidarını meşru kılmaktan başka bir işleve sahip değilmiş gibidir.⁴¹

Romanın Kadın Kahramanlarını Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirmek

Bugün dünyada kadın artık sadece evi yuva yapan, çocuk yetiştiren ya da topluluklarda hoşluğuyla yetinilen biri diye düşünülüyor; eğitim, çalışma ve idare alanında etkinlik gösteren, hatta uzaya gidenler arasında yeri olan biri diye düşünülüyor. Ama yine de kadın olmanın zorlukları ortadadır. Ataerkin geleneklerin yaygın olduğu toplumlarda kadınlar lehine değişim zor olmakta, hatta çeşitli şekillerde engellen-

40 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.65.

41 Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkin Yapılar ve Modern Edebiyat*, s.318.

mektedir.⁴² Kadının ve de erkeğin, toplumdaki yerini, toplumların evrimleşme süreci doğrultusunda çizilen bu çerçeve içinde aramak gerekir. Bir üretim gücü olan kadına üretim sürecinde verilen yeri dikkate almaksızın, kadının üst yapı kurumları karşısındaki durumundan hareket ederek çözümlemelere girişmek, sorunu tek boyuta indirgemek demektir.⁴³ En basitinden ataerkil toplumlarda kadınların yeri ve önemi, katı toplumsal cinsiyet rolleriyle çerçelenmiştir. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında ne geçmişin feodal toplumları ne de günümüzün az gelişmiş ya da gelişmiş toplumlarında, kadının sosyal statüsüne dair tartışmalar bir sonuca ulaştırılmamıştır. Kuşku götürmez bir şekilde; kadının toplumsal yapıyla ilgili sosyal değişme süreçlerine rağmen istenilen yerde olmadığı ortadadır.

Sanat dünyasında her toplumsal tarihsel dönemde, ekonomik gelişme göstergeleri ne olursa olsun, edebiyatçılar, özellikle romancılar yaşadıkları toplumun gerçeklerini işlemekten geri durmamışlardır. Hayatın önemli bir unsuru olarak kadın olgusu da bu işlenen gerçeklikler arasında yerini almıştır. Sanat, özelde edebiyat kadını bireyselliği içinde işlediği gibi toplumsal alanda çok çeşitli aşamalarda konu edinir. Bu nedenle sanatta kendisini gösteren, açığa çıkan, her zaman hayattır, insandır. Sanat hayatta temel olanı kavrar.⁴⁴ Özellikle toplumcu gerçekçi romancılar bu anlamda, ele aldıkları toplumun gerçeklerini yansıtmaya özen göstermişlerdir. Bu romancılar içinde Sabahattin Ali'nin önemli bir yeri vardır. Ali, Türkiye toplumunu ilgilendiren sosyal konuları daha 1900'lü yılların başında romanlarında işlemeye başlarken, erkek ve kadın roman kahramanlarını toplumsal ilişkileriyle bir bütün halinde vererek, erkeğin ve kadının sosyal durumlarını toplumsal gerçekle ilintili bir şekilde roman içeriğine yerleştirmiştir. *Kuyucaklı Yusuf*, bu yönlerden kayda değer sosyolojik veriler içermektedir. Örneğin romanda kadınlar, şiddetten, tacizden, yoksulluktan olumsuz etkilenen yaşamlarıyla gözümüzün önündedir. Ucuz iş gücü olarak zeytinliklerde çalışırlar, evde hizmetçilik yaparlar. Kadınlar, erkeklerin oluşturduğu ve cinsiyetçi kültür formlarıyla kurulu bir dünyada, girdikleri sosyal ilişkiler içinde ayrımcılığa uğrar ve *meta* yerine konurlar... Dahası üvey anne kötüdür. Üvey oğul bile, üvey babasından ataerkil bir tutumla, üvey annesinin hesabının görülmesini bekler. Çünkü kadın, babanın iktidarını üzerinde kurması gereken bir bedendir. Öyle ki, "*zaten Şahinde kadar mânasız, dırdırcı, ne yaptığını bilmez bir kadına peygamberce bir sabır ile tahammül eden bu adam, Yusuf'u ilk günden beri hayrete düşürüyordu.*"⁴⁵ Ona göre Şahinde güvenilir bir kişiliğe sahiptir. Hatta kaymakam hastalandığını fark ettiğinde, karısı "...Şahinde'ye bir türlü güvenemiyor ve kızını onun elinde bırakıp gideceği için biraz da telâş ediyordu."⁴⁶ Üstelik uğruna vukuat çıkarılan kızına, bu küçük yerde iyi gözle bakılmayacağı endişesini taşıyordu. Şahinde kendisini düşünen, rahatlığını önemseyen, aklını kullanamayan, kurnaz özellikleriyle romanda var kılınmıştır. Bu niteliği, okuyucunun gözünde bir nefrete dönüşebilmektedir. Yusuf ile

42 Esin, Örucü, "Hukukta Kadın ve Son Gelişmeler", *Türkiye'de Kadın Olmak*, haz., Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları, 1994, s.21.

43 Füsün Tayanç. Tunç Tayanç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınları, 1977, s.16.

44 Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017, s.323.

45 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.117.

46 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.153.

Muazzez evlenip, kaymakamın isteğini kırmayarak eve geri döndüklerinde, yazar, Yusuf'a Şahinde'yi anlattırırken ister istemez bu nefreti büyütüştür: "...yaşlandıkça düzğüne merak saran, saçlarını acaip otlarla boyayan, kaşlarına çatma rastık çeken ve ahbaplarıyla dostluğu yavaş yavaş dedikodulu bir hal almıya başlayan bu kadın, hattâ hiç eve gelmese daha iyi olacaktı."⁴⁷ Ne var ki üvey annesinin neler yaptığını, neler yapabileceğini tahmin eden Yusuf, giderek yoksullaşan bu hanede, eşini annesinin insafına teslim etmiştir. Yusuf'un kadınlara ilişkin düşüncelerini okuyucuya aktarmaktan geri durmayan yazarın, Muazzez söz konusu olduğunda Yusuf için kullandığı şu cümleler kanımızca Yusuf'la ilgili az çok bilgilendiricidir: "*kadın dedikleri şey hakkında hiçbir fikri olmıyan delikanlı...*"⁴⁸

Kötü kadın rolü verilen üvey anneye geri dönelim. On beş yaşındaki kızını gezmelere götüren Şahinde için, kendi evlerinde verilen alemlerde kızının erkeklerin kollarında gezinmesi ahlaki bir anlam ifade etmemektedir. Yemekler ve eğlenceler ile kasaba ileri gelenleri ona yetiyordu. Kızını, köylerde tahsildarlık yapan Yusuf'tan uzaklaştırmak için her türlü yolu deniyordu: "...sen böyle kendini evlere kapayıp, aman biz fakir düştük, aman ekmeğimiz kalmadı, aman kocam gelmedi, derken, kocan olacak herif ne yapıyor dersin? Yumurtayı, tavuğu, manda kaymağını yiyip at üstünde safa sürüyor. Karım ne yapıyor, ne ile karnını doyuruyor diye tasa ettiği var mı?"⁴⁹ Kızını böyle işleye işleye ortamlara çekmeyi başarmıştır. Hatta kızını cahillikle suçlarken, yeri gelir karın doyurmanın marifetinden dem vurarak istediği sonuca ulaşmayı başarır: "...İlk günlerde biraz şaşırın Muazzez, yavaş yavaş kör bir gevşekliğin içine kendini bırakıyordu..."⁵⁰ Muazzez, annesinin yönlendirmesiyle, Yusuf eve geldiğinde ona yalanlar söyler. Öyle bir hale gelir ki: "...bir kere, madem ki annesi onunla beraberdi ve o her şeyi muvafık görüyor, hattâ tertip ediyordu, artık kendisine söz düşmezdi. Sonra ortada kimseye kötülük yapıldığı da yoktu. Birkaç ahbaba gidip gelmek, onların erkekleriyle oturup kalkmak, büyük bir cinayet değildi."⁵¹ Annesi tarafından öyle ileri götürülüyordu ki, "Muazzez bazı günler deli gibi çırpınıyor, "Yusuf, Yusuf!" diye bağıriyordu. Onun her şeyi haber almasını, eve gelip kendisini dövmesini, hattâ bıçaklamasını, ortalığın altını üstüne getirmesini istiyor, ancak o zaman bu işlerden sıyrılabileceğini seziyordu."⁵² Bunun yanında "şimdi akşamın olmasını, sofranın kurulmasını, yahut bir yere gitmelerini biraz istiyerek bekliyor, rakı kadehlerini daha az yüz buruşturarak içiyor ve koluna gümüş bir bilezik takan bir erkeğin kucağına oturmaktan eskisi kadar nefret etmiyordu."⁵³ Kuşkusuz yaşam koşulları, insanların içine düştükleri açmazları belirliyordu. Şahinde'ye kalsa sürüklendikleri dramın sorumluluğu ölen eşi ve üvey oğluna aitti: "...Eğer fena bir şey yapıyorlarsa bunun mesuliyeti daha ziyade Yusuf'a, hattâ merhum kocasına aitti. Hiç olmazsa mesuliyetin büyük bir kısmı! Onlar bu evin istikbalini düşünmüş, akıllıca hareket etmiş olsalardı, şimdi Şahinde ile kızı elin herif-

47 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.193.

48 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.196.

49 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.246.

50 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.247.

51 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.248.

52 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.252.

53 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.253.

*lerine, dalkavukluk edip onları eğlendirmeye mecbur kalmazlardı...*⁵⁴

Sabahattin Ali'nin roman dili cinsiyetçi olmamakla birlikte, romanını dayandırdığı sosyal yapı cinsiyetçi bir temele sahiptir. Örneğin romanda kadınlar için tipik bazı davranışlar göze çarpar: Mahalle kadınları dedikoducu ve gözetleyicidir. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri belirgindir, Muazzez de yemek pişirir, çamaşır yıkar. Ev hizmetlerinde kadınlar çalıştırılır. Erkeklerin âleminde kadınlar oyun ve zevk aracı olarak kullanılır. Ne yazık ki kadınlar kendilerinden kötülük beklenen varlıklar olarak karakterize edilirler. Yani cahil, kurnaz, korunmasız, iğneleyici, ilgiye muhtaç, kendine hâkim olamayan, dedikoducu, arkadan dolap çeviren ve bencil... Birçok çalışmada da ileri sürüldüğü gibi eril hegemonyanın müdahaleden çekinmediği kadınların tarihi, üreme, çocuk yetiştirme, cinsellik, duygusallık, ev içi mekânlar ve ekonomiler, küçük el sanatları gibi kadınların tarihteki temel ve asli yapıp etmeleri olarak görülmüştür.⁵⁵ Sonuçta *Kuyucaklı Yusuf*'ta, yazıldığı toplumun gerçeklerini aktaran yazar, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin duvarlarıyla hapsedtiği kadınların psikososyal gerçekliğini görmek adına birçok sosyal veriyi sunmaktadır. Kuşkusuz yazarın, romanı kurgularken amacını belirleyen ve romanının temelindeki oluşturu ilke olan, dünya görüşünü gerçekleştirme çabasını da burada anmak gerekir.⁵⁶ Erkek egemen toplum Muazzez'in ölümüne neden olmuştur. Bu cinayeti o toplumun erkekleri el birliğiyle gerçekleştirmişlerdir. Olaydan sonra Yusuf, kazdığı toprağa Muazzez'i gömer. Atına binerek yüzünü kasabaya dönmesi ya gecikmiş bir özelleştiridir ya da gelecek için bir başlangıç: "...bir kere daha dönüp geriye baktıktan ve ömrünün en korkunç senelerinin geçtiği bu kasabaya yumruğunu uzatıp tehdit eder gibi salladıktan sonra, atını ileriye, dağlara doğru sürdü. İçindeki bütün yıkıntılara, bütün kederlere rağmen başını yere eğmek istemiyordu. Matemini ortaya vurmaktan tek başına yüklenecek ve yeni bir hayata doğru yürüyecekti."⁵⁷ Toplum bu olanağı ona verecektir. Muazzez içinse toprağa sessiz bir beden bırakmıştır...

Sonra doğru giderken, *Kuyucaklı Yusuf* romanıyla ilgili unutulmaması gereken şu realiteyi bir kez daha anımsatmakta fayda görmekteyiz: Romanda yan karakterler halinde verilen bir anne kız üzerinden yazar, ataerkil toplumda erkek egemen kurumsallaşmanın daha kötü bir yönünü okuyucuya göstermiştir. Başlarından geçen olaylardan sonra hizmetçi olarak kabul edildikleri kaymakamın giderek yoksullaşan evinde Çine'li Kübra ve annesi, yaşamlarıyla ilgili bir düzelme olmayacağına inanarak, evden ayrılıp bir bilinmeze doğru yol alırlar. Anne, kızının başına gelenlerden dolayı faillerin ceza almayacağını kanıksamıştır. Adaletin gerçekleşmeyeceğini düşünen anne rahatlıkla şu nitelendirmede bulunur: "...parası olanın ırzı da tamam, namusu da!"⁵⁸ Romanda az yer verilen bu iki kadın, Şahinde ve Muazzez'in cinsiyetçi tahakküme yenilmelerinin yanında, dikkate alınması gereken roman kahramanlarıdır. Kısaca Muazzez ve Kübra'yı odağa alarak bakacak olursak da bu iki kadınlık

54 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.254.

55 Zainab Bahrani, *Babil'in Kadınları, Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil*, çev., Sercan Çalçı, İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları, 2018, s.27.

56 Georg Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, çev., Cevat Çapan, İstanbul: Payel Yayınları, 1986, s.23.

57 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.283.

58 Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s.163.

modelleri üzerinden kırsaldaki patriyarkaya ve sosyal düzeni kapsayan gerçekleri, erkek egemen yönetim anlayışından ayrı tutmamak gerekir. Kamusal alanda kadınların karşı karşıya kaldıkları haksızlıkların temelinde, sosyal düzenin baskın bir şekilde erkek kontrolünde olması yatar. Böylece kadınlar psikososyal yaşamlarıyla, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çerçevesinde, çözümlenemeyen bir *özgürleşme* sorunuyla karşılaşır. Bu, kırsal dünyanın sosyal-ekonomik şartlarında daha ağır seyretmektedir.

Kısaca diyebiliriz ki, Sabahattin Ali *Kuyucaklı Yusuf*'ta, bir Anadolu kasabasını, bütün insani ve sosyal gerçekliğiyle veriyor: Soylu insanlarıyla, bayağı insanlarıyla; sevinçlerle, üzüntülerle; sevgilerle, nefretlerle; yoksullukla, zenginlikle; umutla, umutsuzlukla... Yarattığı insanlar, o çağın, o çevrenin insanları; birbirleriyle ilişkileri, belirli şartların biçim verdiği ilişkiler.⁵⁹ Ne var ki bunlar çoğunlukla, kadının özgür bir irade olarak yer almadığı ilişkilerdir.

Sonuç

Geleneksel ataerkil toplumlarda, sosyalleşme sürecinden geçen her birey gibi kadın da bu toplumdaki baskın olan erkek egemen sosyal ilişkilerin belirlediği toplumsal koşullar tarafından çevrelenir. Cinsiyet hiyerarşisinin keskin sınırlarla korunduğu bu toplumlarda kadınlar, erkeğin lehine işleyen kamusal ve mahrem alanlarda kolaylıkla toplumsal cinsiyet ayrımcılığına uğrarlar. Korunmasız ve güçsüzdürler. Yeri gelir elde edilmesi gereken, sahip olunduğunda biat ettirilen ve buna çeşitli toplumsal dinamiklerce hazırlanan bedensel bir gösterge olarak görülürler. Doğal olarak kadınlar da ataerkil toplumlarda, yetiştikleri toplumun çelişkilerini tutumlarında, kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde taşırlar. Bunun edebiyat yapıtlarında, özellikle romanda yansımaları bulduğuna dair analizlere literatürde rastlamaktayız. Roman bu yönüyle, toplumda kadının odakta olduğu sorunlarının tespiti ve tartışılması için eleştirel bir okuma alanı açmaktadır. Ayrıca romanın bir edebi tür olarak hem yazıldığı dönemin sosyal şartlarını yansıtmasından hem de bu dönemin egemen unsurlarına yönelik toplumsal değiştirme gücü olarak fonksiyon icra etme özelliğini, *Kuyucaklı Yusuf*'un başardığını söyleyebiliriz.⁶⁰ *Kuyucaklı Yusuf*, erkek egemen sosyal etkileşim unsurlarının ifşa edilmesi anlamında da gerçekçi bir olay örgüsüne sahiptir. Kantarcıoğlu'na göre bu roman, tek partili cumhuriyet döneminin sosyal-ekonomik ortamına ve hatta bugüne kadar uzanan zaman içinde Türk toplumunda yaşananlara getirilen bir yorum ve bir eleştiri olma niteliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir.⁶¹ Türk romanlarına Marksist açıdan bakan Tatarlı ve Mollof'a göre ise: Sabahattin Ali, romanında, o dönem mevcut olan burjuva çiftlik sahibi sınıflarının, burjuva toplumunun yozlaşmışlığını, ahlaki düşkünlüğünü ve sosyal adaletsizliğini canlandırmıştır.⁶² Romanı, bu niteliklerinden yola çıkarak, şöyle bir sosyolojik bağlama oturtmak mümkündür: Tanzimat'tan 1950'lere kadarki Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde Batılılaş-

59 Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, 1990, s.316.

60 Mustafa Kemal Şan, "Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, ed., Köksal Alver, Ankara: Hece Yayınları, 2012, s.248.

61 Kantarcıoğlu, *Yakınçağ Tarihimizde Roman, 1908-1960*, s.320.

62 İbrahim Tatarlı, Rıza Mollof, *Marksist Açıdan Türk Romanı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s.72.

ma hareketi belirlemiştir.⁶³ Sabahattin Ali'nin Batılılaşmaya eğilmeden, *Kuyucaklı Yusuf* söz konusu tarihten çok önceleri yazmış olması, konuyla ilgili özgünlüğünü göstermektedir. Çünkü yazarlarımız toplumsal yapının kendine yönelmiyor, mevcut düzeni sorgulamıyorlardı. Toplumsal yapıyı, ezilen halk ya da köylü sınıfının durumunu ele alan romanlar 1950'lerden sonra görülür, bunların ilk örneği 1937'de yayımlanan *Kuyucaklı Yusuf*'tur. Romana Anadolu'yu da bu sorunsalla birlikte getirmiş olması *Kuyucaklı Yusuf*'u başka bir yönden daha öncü yapar. Sabahattin Ali, bürokrasi, eşraf ve ezilen halkı ele alırken, kapitalist üretim biçiminin bütün unsurlarıyla yerleşmediği, yarı-feodal bir toplumsal yapıdan kaynaklı çatışmaları işlemiştir.⁶⁴

Son tahlilde sanatın kendisinin bir toplum gerçeği olduğu ve insanın varlığıyla, insanın durumuyla ilgili toplumsal gerçeği yansıttığı varsayılacak olursa,⁶⁵ *Kuyucaklı Yusuf*'un dönemin toplumsal gerçekliğini masaya yatırdığı gibi Türk romanını özgürleştiren bir bilincin de en erken izdüşümlerini içeriğinde taşıdığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Ali, Sabahattin. *Kuyucaklı Yusuf*. Haz., Atilla Özkırımlı. İstanbul: Cem Yayınevi. 1991.
- Alkayeva, Leyla. "Sabahattin Ali'nin Romanlarında Hümanizm". *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*. Çev., Tatyana Moran. Yurdanur Salman. İstanbul: Cem Yayınevi. 1980. ss.89-90.
- Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*. 3. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları. 2012.
- Bahrani, Zainab. *Babil'in Kadınları, Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil*. Çev., Sercan Çalçı. İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları. 2018.
- Gülendam, Ramazan. *Türkiye'de Kadın Olmak, Cumhuriyet Devri Türk Romanında Kadın Kimliği*. İstanbul: Kesit Yayınları. 2015.
- Fischer, Ernst. *Sanatın Gerekliliği*. Çev., Cevat Çapan. 7. Baskı. Ankara: V Yayınları. 1993.
- Kantarcıoğlu, Sevim. *Yakınçağ Tarihimizde Roman 1908-1960*. İstanbul: Paradigma Yayınları. 2008.
- Korkmaz, Ramazan. "Sabahattin Ali -İnsan ve Eser-". Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1991.
- Kundera, Milan. *Roman Sanatı*. Çev., Aysel Bora. 5. Baskı. İstanbul: Can Sanat Yayınları. 2014.
- Lukacs, Georg. *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*. Çev., Cevat Çapan. 4. Baskı. İstanbul: Payel Yayınları. 1986.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. 2.Baskı. İstanbul: Doğu Batı Yayınları. 2017.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. 1990.

63 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s.19.

64 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, s.17.

65 Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliliği*, çev., Cevat Çapan, Ankara: V Yayınları, 1993, s.44-94.

- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 2. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. 1999.
- Naci, Fethi. *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi. 1990.
- Örücü, Esin. “Hukukta Kadın ve Son Gelişmeler”. *Türkiye’de Kadın Olmak*. Haz., Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları. 1994.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. 2014.
- Saraçgil, Ayşe. *Bukalemun Erkek, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*. Çev., Sevim Aktaş ve Öykü Özgün. İstanbul: İletişim Yayınları. 2005.
- Sarıkoca, Erem. *Tarihi Güncellemek- Edebiyat Sosyolojisi Açısından Roman*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık. 2016.
- Şan, Kemal Mustafa. “Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine”. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ed., Köksal Alver. 2. Baskı. Ankara: Hece Yayınları. 2012.
- Tarakçı, Gülsüm. “İki Roman Örneğinde Milli Roman”. *Türk Romanı Özel Sayısı Hece Aylık Edebiyat Dergisi*. 6 /65-66-67. (2002): 481-492.
- Tatarlı, İbrahim, Mollof, Rıza. *Marksist Açıdan Türk Romanı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları. 1969.
- Tayanç, Füsun ve Tunç Tayanç. *Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın*. Ankara: Toplum Yayınları. 1977.
- Timur, Taner. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kültür*. İstanbul: İmge Kitabevi. 2002.
- Türkeş, Ömer. “Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*. Ed., Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları. 2009. ss.844-868.

An Evaluation of Female Heroes in Kuyucaklı Yusuf with Psycho-Social Aspects in the Context of Gender Roles

AZİZ ŞEKER

Abstract: Sabahattin Ali's *Kuyucaklı Yusuf* is a novel that successfully reflected many aspects of the social structure of the social-historical period in which it was written. Set in a district where people from different cultures lived together in the early 1900s, this novel with social content is about Yusuf the orphan, whose parents were murdered by bandits, in a family who adopted him and his relations with both himself and the community in which he lived. Moreover, the write treats the social and socio-cultural aspects of people from different social strata in the social reality where the novel is set. In the novel, we see closely the social status of women in a patriarchal society in which the men who build the gender hierarchy are the dominant gender. In this study, we will discuss a social system where gender is against women in the context of the events in the novel and examine the lives of female heroes (Muazzez, Şahinde, Çineli Kübra) from a psychosocial perspective. Analysis of novel female heroes based on the gender phenomenon reflecting social reality is thought to contribute to a critical evaluation of the visibility of sexist language in the novel.

Keywords: Novel, Gender, Women, Gender discrimination.

Sosyal Medya, Yerel Yönetimler ve Katılımcı Yönetim: Bilgi Çağında Belediyeler için Yeni Stratejiler

ALİ YEŞİLDAL*
ayesildal41@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0927-7498

Öz: Sosyal medya, çevrimiçi etkileşimli katılımın önemli bir kanalı haline gelmekte ve yerel yönetimler, vatandaşların siyasal ve sosyal ilişkilere katılımını artırma fırsatını ele geçirmektedir. Dünya çapında yerel yönetimler, vatandaşların daha fazla bilgiye erişim, kurumsal şeffaflık, katılımcı karar alma ve kamu hizmetlerine erişim konusundaki isteklerini karşılamak için internet ve ilgili Bilgi ve İletişim Teknolojilerini (BİT) kullanmaktadır. Dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojileri yerel yönetimlerde katılımcı yönetim anlayışının sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Günümüzde birçok ülkede yerel yönetimler sosyal medya araçlarını etkin şekilde kullanmaktadır. Bu çalışmada, doğru kullanıldığında sosyal medyanın kültürel, politik, ekonomik ve sosyal bağlılığı nasıl geliştirebileceğini anlatmaktadır. Ayrıca yöneticiler, açıklık, şeffaflık ilkelerini vurgulamak ve sivil katılımı teşvik etmek için önemli iletişim araçlarını temsil ederler. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde yerel yönetimler sosyal medya stratejilerini başlatmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, Yerel yönetimler, Katılımcı yönetim.

Giriş

Günümüzde sosyal medya, çevrimiçi etkileşimli katılımın önemli bir kanalı haline gelmekte ve yerel yönetimler, vatandaşların siyasal ve sosyal ilişkilere katılımını artırma fırsatını ele geçirmektedir. Dünya çapında yerel yönetimler, vatandaşların daha fazla bilgiye erişim, kurumsal şeffaflık, katılımcı karar alma ve kamu hizmetlerine erişim konusundaki isteklerini karşılamak için internet ve ilgili Bilgi ve İletişim Teknolojilerini kullanmaktadır. Bilgi ve İletişim Teknolojileri, özellikle de kullanılan iletişim araçları açısından, dünya çapındaki insanlar arasındaki ilişki kalıplarına muazzam bir yenilik getirmiştir. Kişisel ve profesyonel iletişimin küreselleşmesiyle, insanlar artık geçmişte olduğundan daha fazla iletişim kurmaktadır. Sosyal medya devrimi ile paralel olarak hem profesyonel hem de sosyal bağlantılarda benzeri görülmemiş bir dönüşüm görülmektedir.

Vatandaşların politik ve sosyal ilişkilere katılımı göz önüne alındığında kamu ku-

* Dr., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

rumları tarafından sosyal medyanın iyi bir şekilde kullanılmasının, vatandaşların katılımını ve devlete olan güveni arttırabileceği ileri sürülmektedir. Doğru kullanıldığında sosyal medyanın kültürel, politik, ekonomik ve sosyal bağlılığı nasıl geliştirebileceği anlatılmaktadır. Ayrıca yöneticiler için açıklık, şeffaflık ilkelerini vurgulamak ve sivil katılımı teşvik etmek için önemli iletişim araçlarını temsil ederler. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde yerel yönetimler sosyal medya stratejilerini başlatmıştır.

Dijital Devrim, Sosyal Medya ve Yerel Yönetimler: Kavramsal Çerçeve

Dijital devrim, genellikle üçüncü sanayi devrimi olarak anılır ve 1980'lerden beri meydana gelen analog mekanik ve elektronik teknolojiden dijital teknolojiye geçişi ima eder. Dijital devrim hem bilgi iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışının bir sonucudur ve bu nedenle Bilgi Çağı'nı başlatmaktadır. Bu devrim, seri üretim ve dijital mantık devrelerini ve türetilmiş teknolojilerin (yani, bilgisayar, dijital cep telefonu ve faks makineleri) yaygın kullanımını gerektirir. Bu açıdan önemli teknolojik, sosyal, ekonomik ve politik sonuçlar beraberinde, devrimin niteliğini belirlemiştir. Dolayısıyla bilgi toplumu bu fenomenin doğal ortamını temsil etmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi ve internetin giderek yaygınlaşması kamusal alanda çevrimiçi iletişim süreçlerini dönüştürmüştür. BİT'ler arasında sosyal etkileşimleri sağlamak ve teşvik etmek için tasarlanmış bir dizi çevrimiçi araç olarak "sosyal medya" bulunmaktadır.¹ "Sosyal medya" terimi, kullanıcıların bilgileri, fikirleri, kişisel mesajları ve diğer içerikleri paylaşmak için çevrimiçi topluluklar oluşturduğu elektronik iletişim biçimlerini ifade eder. Sosyal medya, hükümetler için vatandaşlarına sağladıkları değeri iletmeleri için yeni ve yetenekli yollar sunmaktadır. Daha hedefli, kullanışlı ve ayrıntılı bilgi ve fırsatlar sağlayarak şehirler/kasabalar/ilçeler için katma değer yaratmanın bir yolunu sunmaktadır. Sosyal medyayı tanımlayan temel özellikler katılım, açıklık, konuşma, etkileşim ve bağlılıktır. Sosyal medya, yerel yönetimlerin önemli hükümet bilgilerini ve politikalarını iletmelerini, kamu hizmetlerinin yaygınlaştırmasını ve devletin faaliyetleri hakkında geri bildirimleri ve fikirleri vatandaşlarla paylaşmalarını sağlar.²

Günümüzde görülen dijital dönüşüm yerel yönetimler için yeni olanaklar ve fırsatlar sunmaktadır. Telefon görüşmelerinin ve yürüyüşlerin olduğu günler, sabit hatlar ve faks makineleri birer antika hale gelmiştir. Bilgi teknolojisinin sunduğu olanaklar, birey-devlet ilişkilerini yeni bir aşamaya taşımış, bireyin konumunu ve rolünü köklü biçimde değişime uğratmıştır. Günümüzde vatandaş olsun veya olmasın her insan birbiriyle sınır tanımaksızın, özgürce ve eşzamanlı olarak herkesle ve her kurumla iletişim kurabilme imkânı sağlamıştır.³ Bu durum vatandaşların artık bire bir, kişisel etkileşimler açısından markalara, işyerlerine ve kamu kurumlarına bağlı kalmayı

1 Agnes Mainka vd., "Government and Social Media: A Case Study of 31 Informational World Cities", *47th Hawaii International Conference on System Sciences*, 2014, s.1718.

2 Jennifer Golbeck vd., "Twitter Use by the U.S. Congress", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61/8 (2010), s. 1615

3 Veysel Eren ve Abdullah Aydın, "Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2014), s.203.

düşünmedikleri anlamına geliyor. Bu, dijital yeni bir zihniyetle bilgi edinmeyi ve istekleri göndermesi anlamına gelir. Vatandaşlar, yeni deneyimler ve verilere daha fazla erişim talep ederken, çalışanlar iş ile ilgili daha fazla uygulama ve iş için ihtiyaç duydukları sistem ve araçları kullanma becerisi isterler. Bu gelişmeler ışığında sosyal medya kullanımındaki artan ilgi, yerel düzeyde vatandaşlara en yakın kamu yönetim birimi olan belediyelerce de dikkate alınmakta, alınan kararların ve gerçekleştirilen hizmetlerin vatandaşa aktarılmasının yanı sıra alınacak kararlara ve gerçekleştirilecek uygulamalara vatandaş dâhil etmede yeni bir yol olarak benimsendiği görülmektedir.⁴

Teknolojinin her zaman gelişmeye devam edeceği bilinmekle birlikte; çevremizdeki dünyayı nasıl yaşadığımızı, çalıştığımızı ve öğrendiğimizi etkilemeye devam edeceği de tahmin edilebilmektedir. Ayrıca, bugünün vatandaşlarının daha fazla dijital self hizmet kolaylığı istediklerini ve belediyelerin, içerik yönetimine yönelik cihaz ve agnostik almaları gerektiği gerçektir. Bu eğilimleri benimsemeyen yerel yönetimler, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayamamakta ve sonuç olarak katılım düzeylerinin azalma riskini arttırmaktadır.

Sosyal Medya, E-Demokrasi ve Yeni Yönetim Anlayışı

Sosyal medya; topluluk tabanlı girdi, etkileşim, içerik paylaşımı ve işbirliğine adanmış çevrimiçi iletişim kanallarının kolektifidir. Başka bir deyişle sosyal medya, sanal topluluklar ve ağlarda bilgi ve fikir oluşturdukları, paylaştıkları ve/veya paylaşıtları kişiler arasındaki etkileşimlerin araçlarını ifade etmektedir. Anthony Mayfield, “*Sosyal Medya Nedir?*” adlı kitabında, sosyal medyanın, insanlar arasındaki iletişimle ilgili olduğunu ifade etmektedir.⁵ Sosyal medya vatandaşların birbirleriyle fikirleri paylaşmalarını, işbirliği yapabilmelerini, arkadaş bulmalarını ve kendilerini eğlendirmelerini sağlamaktadır.

Bu anlamda sosyal medya siyasal katılımı ve yeni yönetim anlayışı çerçevesinde büyük bir rol oynamaktadır. Siyasal katılım, toplum tarafından siyasal kararları etkilemek olarak görülmekte, siyasal güçler, yerel yönetimler ve bürokrasi açısından birçok sorunun ortak bir fikir birliği içerisinde çözümü için kararlı bir irade olarak düşünülmektedir.⁶ Çünkü sosyal medya hızla yayılmakta ve insanların orijinal benlikleri olmalarına izin vermektedir. Ayrıca sosyal medyanın etkileşimli iletişim imkânı, bireyi içinde yaşadığı toplum ve devletle ilişkilerinde pasif olmaktan çıkarıp, aktif bir konuma yükseltmiştir.⁷ Bu durum, birey-aile, birey-toplum, birey-devlet ilişkilerinin geleneksel kodlarını bozmuş ve bu ilişkileri birey merkezli olarak yeniden şekillendirmiştir. Sosyal medya daha iyi bir ifadeye izin verdiğinden, insanlar daha yaygın kullanılmaktadırlar. Wright ve Hinson tarafından yürütülen bir çalışmada, katılımcıların yaklaşık yüzde 66’sı sosyal medyanın halkla ilişkilerini arttırdığını beyan

4 Ahmet Tarhan, “Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 35/Güz (2012), s.80.

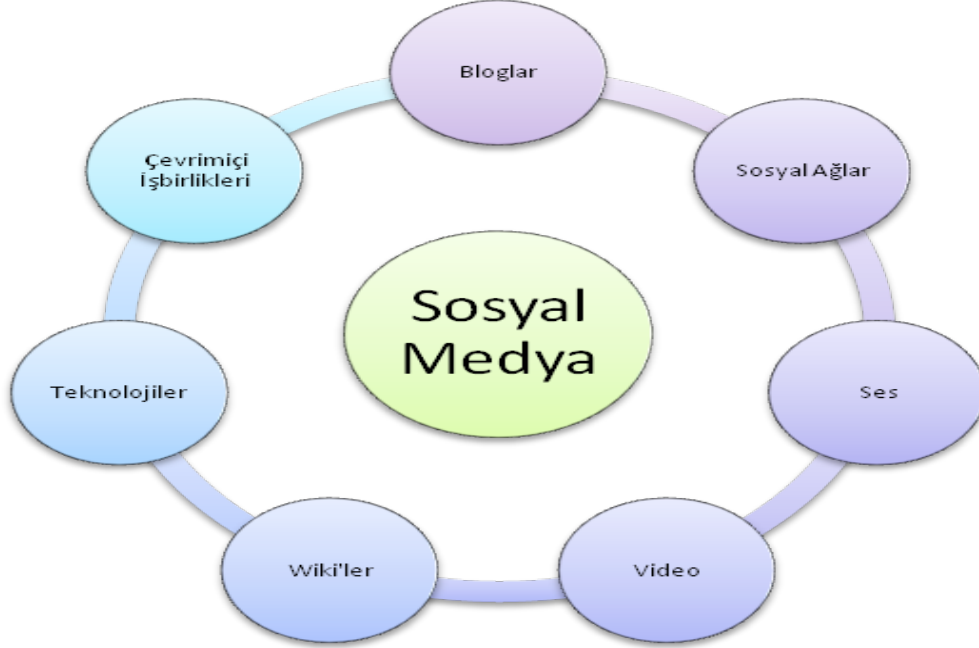
5 Anthony Mayfield, *What Is Social Media*, iCrossing (Ebook), son güncelleme, 1 Ağustos, 2008, s.2.

6 Ersin Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma -Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983, s.85.

7 Eren ve Aydın, *Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler*, s.198.

etmiştir. Baruah'a göre, sosyal medya, iletişimi interaktif bir diyaloga dönüştürmek için web tabanlı ve mobil teknolojilerin kullanılmasını ifade eder.⁸

Sosyal medya, kullanıcılara cazip platformlar sunarak, tüm dünyadaki insanlarla profil oluşturabilir ve sosyalleşebilirler. Sosyal medyanın müthiş dünyası, kullanıcıların profiller ve kişiselleştirilmiş web sayfaları aracılığıyla kendilerini temsil etmelerine olanak veren web sitelerinden oluşur. Verileri paylaşabilir, resim ve video yükleyebilir, sohbet edebilir ve arkadaş edinebilirler. Raina, Alam ve Siddiqui, aşağıdaki tabloda sosyal medya içeriklerinin sınıflandırılabilceği yedi kategoriyi önermiştir.⁹

Şekil 1: Sosyal Medya Sınıflandırması

Vatandaşların yönetime katılımı, dünya genelinde politika geliştirme ve planlama uygulamaları için en önemli stratejilerden biri haline gelmiştir. Son yıllarda, daha az temsil edilen toplulukların ve/veya etnik azınlıkların, onları doğrudan etkileyen karar alma sürecine katılmaları için büyük çabalar sarf edilmiştir. Siyasal iletişim, “belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim” olarak tanımlanabilir.¹⁰ Böylece sosyal medya bilgilerin iletişiminde kullanılan bir

8 Trisha Dowerah Baruah, “Effectiveness of Social Media As A Tool of Communication and Its Potential for Technology Enabled Connections: A Micro-Level Study”, *International Journal of Scientific and Research Publications*, 2/5 (2012), s.3

9 Roshan Lal Raina vd., “Facebook Losing to WhatsApp: The Changing Social Networking Patterns in India”, Susheel Chhabra (Editör), *Handbook of Research on Civic Engagement and Social Change in Contemporary Society* içinde, India: Periyar Management and Computer College, (2018), s.343.

10 Günseli Bayraktutan vd., “Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı”, *BİLİG*, 68/Kış (2014), s.61.

mecra olmakla beraber siyasi iletişimin nabzını tutan fikirleri olgunlaştırıp bu bilgileri iletişim döngüsüne sokarak ve yeniden yorumlayarak siyasi aktörlerin kullanımına sunmaktadır.¹¹ Bu durum bürokratik ve standartlaştırılmış 'yukarı-aşağılama' etkisinin çeşitli karar verme organları arasında tersine çevrilmesine neden olmuştur. Hâkim kültürü tipik olarak pratik yapan araştırma modeli, akademik alanda uzun ve kapsamlı bir tarihe sahip olmuştur. Bununla birlikte, daha yakın zamanlarda tasarımı odaklı bir bakış açısı, ilham verici ve bilgilendirici bir hedef olarak ön plana çıkarmıştır.¹²

Daha önce de belirtildiği gibi, Bilgi ve İletişim Teknolojileri ve Sosyal Medya'nın kullanımı, siyasi katılımı ve sivil katılımı güçlendirebilir ve sivil toplumun varlığıyla temsili demokrasiyi teşvik etmeyi amaçlayan çağdaş demokrasi biçimlerini geliştirebilir. Sosyal medyanın vatandaşların fikirlerini geleneksel medyada olduğu gibi para ve siyasetin kontrolüne ve/veya bozucu etkisine maruz kalmadan sunmalarına izin verdiğini öne sürülmüştür. Bu nedenle, bu teknolojiler demokratik katılım ve katılımı ilgili anlayış ve uygulamaları yeniden tanımlamakta ve kamusal alanın yapısının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.¹³

Temsili demokrasi, demokrasinin kendisi ile defalarca tanımlanmıştır. Temsilin özü, siyasi partilerin ofisinde rekabet ettiği düzenli, özgür ve adil seçimlerin kutlanmasında yatmaktadır. Böylece sistemin meşruiyeti, taraflara ve seçimlere dayandırılmaktadır. İnternetin, mobil iletişimin ve günümüzün temsili demokrasisindeki diğer teknolojilerin daha etkin ve daha aktif bir vatandaş katılımının yanı sıra, kamusal zorlukların üstesinden gelmek için daha katılımcı veya doğrudan vatandaş katılımı yoluyla daha aktif ve aktif katılımı önermektedir. Vatandaşları güçlendiren ve politikacıları kamusal alanda eylemlerinden sorumlu kılan her türlü elektronik araç ve iletişim araçlarından oluşur. Diğer faydaların yanı sıra, E-demokrasi politik sürecin şeffaflığını, doğrudan katılımı ve vatandaşların katılımını arttırmaktadır.

Sosyal Medya - Yerel Yönetimler İlişkisi

Günümüzde dünyanın her yerinde gerek kamu kuruluşları gerekse özel kuruluşlar sosyal medyayı etkin şekilde kullanmaktadırlar. Etkili bir sosyal medya platformu, bilgiyi tüketmesi gerekenlere bilgi yaymak için sağlam bir sosyal yardım aracı olarak hizmet edebilir. Bir mesajı almak ve büyütme için büyük bir takipçi tabanı oluşturmak, hükümetin daha iyisini yapması gereken bir şeydir. Vatandaşlara sağlanan hizmetlere dair değerli bilgiler ve içgörü sağladığından kamuoyunun bilgilendirilmesi açısından zorunludur. Bu bilgiler sonuçta hayat kurtarmaya yardımcı olabilir. Ayrıca hükümet sosyal medya platformlarının faydalarını daha çok benimsemeye yol açacak bir sanal eylem yaratmak için kullanmaktadır.

11 Aysel Aziz, *Siyasal İletişim*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s.42.

12 Diaz Romero Leocadia, "The Use of Social Media by Local Governments: Benefits, Challenges, and Recent Experiences", Susheel Chhabra (Editör), *Handbook of Research on Civic Engagement and Social Change in Contemporary Society* içinde, India: Periyar Management and Computer College, (2018), s.234.

13 Julie Freeman, "Digital Civic Participation in Australian Local Governments: Everyday Practices and Opportunities for Engagement", *Social Media and Local Governments*, ed., Mehmet Zahid Sobacı, Public Administration and Information Technology, vol 15. Springer, Cham, 2016, s.197.

Sosyal medya, bir yandan bireyi hayatın merkezine yerleştirirken, diğer yandan da giderek güçlenen, karmaşıklaşan ve baş edilemez bir mekanizmaya dönüşen devlet ve bürokrasiye karşı bireylerin örgütlenmesine ve özgürleşmesini sağlayan sivil toplumun gelişmesine de yol açmıştır.¹⁴ Vatandaşların sosyal medya aracılığıyla yönetime etkili katılımının varlığı büyük ölçüde, kamu görevlisinin oynadığı rollere bağlıdır. Bu durum, tarafsız ya da vatandaş katılımının dinamik bir savunucusu olabilir.¹⁵

Yerel yönetimlerin, kamu tüzel kişiliğine sahip olması ve demokrasilerde doğrudan halka hizmet eden en yakın birimler olmaları nedeni ile halkla ilişkiler faaliyetleri en önemli çalışma alanlarını oluşturmaktadır.¹⁶ Bu yüzden yerel yönetimler sosyal medya araçlarını etkin kullanmaları gerekmektedir. Ayrıca yerel yönetimler, hangi tür sosyal ağın vatandaş katılımını sağlama olasılığının yüksek olduğunu biliyorsa, belirli koşullar sağlandığında, bu durum onların sosyal medya için iletişim stratejilerini geliştirmelerini ve dahası, fonlar kısıtlanmışsa, türlere odaklanmalarını sağlayacaktır. Dijital Araştırmalar Derneğinin 2015 yılında Türkiye'deki 81 ildeki belediyelerin sosyal medya kullanma düzeyleri ile ilgili yaptığı araştırmada dijital uygulamaları en iyi kullanan büyükşehir belediyesinin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi olduğu belirtilmiştir.¹⁷

Sosyal medyanın çağdaş toplumda üssel olarak büyümesi göz önüne alındığında, iletişim, içerik paylaşımı ve işbirliği için önemli bir araç haline gelmiştir. Bu büyüme ve bu araçlar ayrıca şeffaf, açık ve işbirlikçi bir hükümeti uygulamak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Ancak, birçok hükümet kuruluşu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal medya araçlarını planlamak, uygulamak ve yönetmek için önemli bir politika ve yönetim değişimlerinin yanı sıra belirli bilgi, beceri ve kaynakları gerektirdiği için sosyal medyayı kullanmak konusunda hala isteksizdir. Kaygısız ve Sarı tarafından yapılan araştırmalarda Belediyelerin sosyal medya kullanımında şu eksikliklere rastlanmıştır:

- a) Sosyal sorumluluk faaliyetlerinin az olması,
- b) Belediyecilik faaliyetlerinde uygulanacak projelere yönelik paylaşımların eksikliği.
- c) Belediyelerin yaptığı çalışmalara yönelik halk üzerinde memnuniyet araştırmalarının yetersizliği.
- d) Sosyal medya üzerinde halkın Belediyelere yönelik yaptığı eleştirilere ve Belediyelerden gerçekleştirilmesi istenilen taleplere karşı genellikle cevap verilmemesi.
- e) Sosyal yardıma ihtiyaç duyan insanların desteklenmemesi

¹⁴ Eren ve Aydın, *Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler*, s.198.

¹⁵ Enrique Bonsón vd., "Facebook Practices in Western European Municipalities: An Empirical Analysis of Activity and Citizens' Engagement", *Administration and Society*, 49/3 (2017), s.324.

¹⁶ Ummuhan Kaygısız ve Sema Sarı, "Belediyelerin Sosyal Medya Kullanımı: Burdur Belediyesi ve Burdur İlçe Belediyeleri Üzerine Bir Araştırma", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1/2 (2015), s.310.

¹⁷ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, "Sosyal Medya ve Dijital Varlıkları En İyi Kullanan Kocaeli Büyükşehir Belediyesi", erişim 13 Nisan, 2019, <https://kocaeli.bel.tr/tr/main/news/haberler/3/sosyal-medya-ve-dijital-varliklari-en-iyi-kul/26167>.

f) Belediyelerin sosyal medya hesaplarındaki paylaşımların bir düzen içerisinde yapılmaması, dağınık ve karışık bir görüntü sergilemesi şeklinde belirlenmiştir.¹⁸

Sonuç olarak, dünya çapında birçok hükümet sosyal medya tarafından sunulan fırsatları ve tehditleri göz ardı ediyor ya da yanlış kullanıyor. Sosyal medya politikacıların ve hükümetlerin sosyal medya odaklı bir hükümeti uygulamaya koymalarına yardımcı olmak için etkili bir sosyal medya politikası ve stratejisinin geliştirilmesinde fırsat sunmaktadır. Bu konuda güvenlik ve gizlilikle ilgili konular en önemli sorunlardır.¹⁹

Günümüzde yerel yönetimler sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Mergel'e göre belediye konularında düşüncelerini sunmak isteyen insanlar veya davet hükümet sosyal medya içeriğe katkıda vatandaş etkileşimini arttırmak ve böylece interaktif katılımını teşvik ve çok etkili bir yoldur. Üstelik bu yaklaşım, insanların yapıcı bir şekilde çalışmaya istekli olmalarını ve kendi fikirlerini eklemelerini sağlamaktadır.²⁰ Belediyeler için sosyal medya faaliyetlerinde bulunmadan önce, soru sorulmadan daha yaygın olan bazı konular önem taşımaktadır.

- Belediyeniz ve yöneticileri sosyal medyanın faydalarını anlıyor mu?
- Belediyeler bir sosyal medya varlığını yönetmenin tuzaklarını, risklerini ve yükümlülüklerini anlıyor mu?
- Sosyal medya katılımının risk ve yükümlülüklerini yönetmek için hangi stratejiler uygulanabilir?
- Sosyal medyanın başarılı kullanımı için en iyi uygulamalar ve eğitim programları neler olabilir?

Bu anlamda sosyal medya, devlet ve yerel yönetim için güçlü bir araç olabilir. Ancak bir devlet kurumu için bir sosyal programı yönetmek, genellikle iş için beklenenlerden farklı olan benzersiz bir strateji gerektirir. Bu amaçla sosyal medyanın hükümetin kullanabileceği güçlü yolları keşfetmek önemlidir. Bu yüzden birçok sosyal medya uzmanı, vatandaşları çevrimiçi ortamda paylaşmanın ve kendi sosyal medya politikalarını nasıl oluşturacağını önemini tartışmaktadır. Ayrıca çevrimiçi kamu iletişimini içeren çeşitli yasaları ve gereksinimleri de kapsamaktadır. Bu anlamda güçlü bir sosyal medya stratejisi haberlerin nasıl yazılacağını, olumsuzlukla nasıl baş edileceğini ve doğru sesi nasıl ayarlayacağını göstermesi gerekir.

Yerel Yönetimlerin Sosyal Medya Kullanma: Riskler ve Olasılıklar

Sosyal medya, kamu kurumlarının vatandaş katılımını teşvik etmesini sağlayan bir dizi teknoloji olarak görülebilir. Sosyal medyanın vatandaş katılımını tanımlamak ve insanları sosyal eylemler yapmaya yönlendirmek için önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür²¹. Son birkaç yıldır sosyal medyanın yükselişi, insanların düşünme,

18 Kaygısız ve Sarı, *Belediyelerin Sosyal Medya Kullanımı...*, s.314-315.

19 Gohar Feroz Khan, "Social Media for Government", *Springer Nature Singapore*, 2017, s.21.

20 Ines Mergel, "A Framework for Interpreting Social Media Interactions in the Public Sector", *Government Information Quarterly*, 30/4 (2013), s.328.

21 Arturo Haro-de-Rosario vd., "Using Social Media to Enhance Citizen Engagement with Local Government: Twitter or Facebook?", *New Media & Society*, 20/1 (2018), s.40.

davranma ve iletişim kurma biçimlerini dönüştürmektir. İnternet artık belediyelerin mesajlaşmasını zorlaştıran bir statik reklam kaynağı değildir. Bugün, insanlar kendi ilgi alanlarına uygun, güvenilir ve ilişkilendirilebilir kaynaklarla etkileşimde bulunarak bilgilerini çevrimiçi olarak alıyorlar. Sosyal medya, tasarımı gereği, yerel yönetimlerin güven ve kamuoyunda iş ve hizmetlerine yönelik olumlu bir algı oluşturmaları için mükemmel fırsatlar sağlayan bir açıklık ve şeffaflık derecesine sahiptir. Sosyal medya aynı zamanda konseylerin ve komisyonların kararlarından etkilenen insanlarla (hem olumlu hem de olumsuz) doğrudan iletişim kurmasını ve anlamlı bir diyaloga girmesini ya da bileşenleri hizmetlere bağlamasını mümkün kılmaktadır.

Etkin ve düzenli içerikli bir sosyal medya varlığının faydaları arasında, belediye ile vatandaşlar arasında bağlılığı ve güveni artırabilmesidir. Belediyeler her alanda binlerce vatandaş ile iletişim kurmak için Facebook, Twitter, Snapchat, LinkedIn ve YouTube gibi sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Yine de, pek çok semt, ilçe, şehir ve diğer belediye kuruluşları sosyal medya konusunda ya yeterli ve etkili değildir. Bu konuda sosyal medyanın faydaları şu şekildedir;

- Vatandaş katılımı, iletişim ve anket gibi veri toplama
- Suç ve güvenlik konusunda uyarılar
- Kriz yönetimi
- Belediyenin verimli çalışmasını sağlar
- Belediyelerde şeffaflık ile güveni artırır
- Maliyet tasarrufu sağlar
- Medya ilişkileri ve haber yayımını sağlar
- Anketler ve seçim tahminini belirler
- Ekonomik gelişmeyi teşvik eder
- Gerçek zamanlı iletişim sağlar
- Misyona, hedefler ve mesaj yönetimini destekler

Bu yüzden yerel yönetimler, yeni veya iyileştirilmiş kamusal hizmetleri daha sık sunmak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Çok farklı demografik gruplardan milyonlarca kullanıcı, Facebook, Twitter ve LinkedIn gibi benzer beklentilere sahip platformları kullanarak, yerel yönetimler aslında temel iletişim hedeflerini geleneksel iletişim ve pazarlama taktiklerinden çok daha verimli bir şekilde karşılayabilir.

Sosyal Ağları Kullanmanın Olumlu Yönleri

Diğer İnsanlara Ulaşma: Sosyal ağları kullanmanın en belirgin avantajlarından biri, diğer insanlara anında erişim ve ulaşabilme becerisini sağlamasıdır.

Kolay ve anlık iletişim: Birileriyle iletişime geçmek için sabit hatlarımıza, telesekretere ya da emailimize güvenmek zorunda değiliz. Sadece dizüstü bilgisayarlarımızı açabilir veya akıllı telefonlarımızla anında Twitter veya birçok sosyal mesajlaşma uygulamasından biri gibi platformlarda herkesle iletişim kurabiliriz.

Haber ve Bilgi Paylaşımı: Birçok sosyal ağ sitesi, kullanıcıların bir sohbet yoluyla bil-

gi alışverişi yapabilmelerini sağlayan mesajlaşma özelliğine sahiptir. Dünyada neler olup bittiğini bilmek istiyorsanız, yapmanız gereken tek şey sosyal medyayı kullanmaktır. Dolayısıyla belediyeler şehirde yaşayan vatandaşlara haberleri en kısa zamanda sunma ve bilgi paylaşımı sağlayabilir.

Belediye Yönetimi için Yeni fırsatlar: Belediye yöneticileri sosyal medya yoluyla diğer profesyonel meslek kuruluşları ve vatandaşlarla bağlantı kurabilir, politikalarını anlatabilir ve sosyal medyayı kullanarak erişim alanını genişletebilirler.

Sosyal Ağ Kullanmanın Olumsuz Yönleri

Bilgi Kirliliği: Devam etmek için çok fazla Facebook arkadaşından bunalmış olmanız ya da göz atmak için çok fazla Instagram fotoğrafının çok nadir olmaması. Zamanla, çok fazla arkadaş ve takipçiyi bir araya getirme eğilimindeyiz ve bu da çok fazla içeriğe sahip çok sayıda haber akışına neden olabilir.

Bağımlılık: Sosyal medyanın bağımlılık yaratma gibi bir özelliğe de sahiptir ve kişisel yaşamı da rahatsız edebilir. Gençler sosyal medyanın bağımlılığından en çok etkilenen kesimdir. Gençler çok kapsamlı bir şekilde yer alırlar ve sonunda toplumdaki soyutlanırlar.

Güvenlik Sorunları: Sosyal medyanın tehlikeli bilgi paylaşımı ve manipülasyon için kullanılması, ülke içinden kişi ve gruplarca olabileceği gibi ülke dışından kişi, grup veya istihbarat birimlerince de söz konusu olabilir.²² Artık güvenlik kurumları kişilerin kişisel hesaplarına kolayca erişebilmektedir. Bu durum gizliliği tehlikeye sokar.

Siber Zorbalık: Sosyal medyada akranlarıyla (özellikle gençler ve yetişkinler) uyum sağlamakta zorlanan insanlar için belli şeyler yapma ya da belirli bir şekilde hareket etme baskısı okulda ya da başka herhangi bir çevrimdışı ortamda olduğundan daha da kötü sonuçlar doğurabilir. Bazı durumlarda, sosyal medyada yer alan yabancı kişilerle sohbet etmek siber zorbalık saldırısının hedefi haline getirmekte ve bu da ciddi stres, endişe ve korkuya yol açmaktadır.

Yerel Yönetimleri Sosyal Medya Kullanmaya İten Nedenler

“Sosyal medya” terimi, kullanıcıların bilgileri, fikirleri, kişisel mesajları ve diğer içerikleri paylaşmak için çevrimiçi topluluklar oluşturduğu elektronik iletişim biçimlerini ifade eder. Sosyal medya, hükümetler için sakinlerine sağladıkları değeri iletmeleri için yeni ve yetenekli yollar sunuyor. Daha hedefli, kullanışlı ve ayrıntılı bilgi ve fırsatlar sağlayarak şehirler/kasabalar/ilçeler için katma değer yaratma fırsatı sağlar.

Sosyal medya, yerel yönetimin işleyişinin önemli bir parçasıdır. Giderek daha fazla vatandaş çeşitli sosyal medya sitelerinde faaliyet göstermekte, onları eğlence veya haber amacıyla kullanmaktadır. Sosyal medya belediyelere, vatandaşları sayısız konuda bilgilendirmek için etkili ve uygun maliyetli yollar sunar. Ancak, etkili olabilmeleri için belediye yöneticileri, sosyal medya kullanımının faydalarını anlamak ve belirli

²² Eren ve Aydın, *Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler*, s.203.

alanlara girmeden riskleri yönetmek zorundadırlar.

Sosyal medya, insanların fikirleri, görüşleri, deneyimleri ve bakış açılarını paylaşmak için kullandıkları çevrimiçi teknolojileri ve uygulamaları açıklar. Sosyal medya içeriği, metin, resim, ses ve video dâhil olmak üzere birçok farklı şekilde olabilir. Sosyal medya, hükümetlere ve belediyelere kendileri hakkında konuşmak için mükemmel bir ortam sağlar. Dijital medya çağında kendini tanıtmak, katılımı ve etkili iletişimi güçlendirmek için hayati önem taşımaktadır. Vatandaşların, işyerlerinin ve ziyaretçilerin belediyenin ne yaptığını ne kadar çok bilirlerse belediyenin yaptığı etkinliklerindenedaha fazla haberleri olur. Bu da vatandaşların belediyenin faaliyetlerine daha fazla katılım sağlamalarına neden olur. Ayrıca belediyelere kendini tanıtmak imajını bir bütün olarak değiştirmek için mükemmel bir fırsat sağlar.

Belediyelerde birçok yönetici resmi amaçlar için sosyal medyayı kullanmaktan çekinmektedir. Bu konudaki engeller sosyal medyanın ne olduğu ve nasıl faydalı olabileceği konusunda genel bir anlayış eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, sosyal medya aracılığıyla vatandaş katılımının artırılmasında eylemleri önemli bir öneme sahip olabilen yöneticinin oynadığı role özel önem verilmelidir. Bu bakımdan, basit itme stratejileri oluşturmak yeterli değildir; Aksine, ilişkiler iki yönlü diyalog temelinde inşa edilmelidir. Bu alandaki literatüre göre, birçok belediyede sosyal medya aracılığıyla vatandaş katılımının düzeyinin yükseltilmesinde çok az ilerleme kaydedilmiştir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmalar, uzun vadeli katılımı analiz etmeye odaklanmalı, sosyal medyayı daha önce bu alanda aktif olarak faaliyet göstermemiş olan iletişim stratejilerine dâhil edilmeli ve genişletilmiş bir şekilde kullanılmalıdır.²³ Belediyelerin sosyal medya platformlarına yaptıkları yatırımların geri dönüşünü anlamak ve gerçekleştirmek için, sosyal medya yöneticileri, kendi kurumlarının misyonunu desteklemek için hangi sosyal medyanın sunabileceğini tanımlamak üzere diğer kamu kurumları ile işbirliği yapmalıdır. Örneğin, Boston'un sosyal hedef kitlesi arttıkça, bilgi almak için 1,5 milyondan fazla kişi oturum açmıştır.²⁴

Sosyal Medya Kullanımının Yerel Yönetimlere Sağladığı Katkılar

Birçok belediye sosyal ağları kullanarak kendilerini halka açık hale getiriyor ve destekçilerle diyaloga giriyorlar. Bu durum vatandaşın sesinin duyulduğunu bilmesini ve her birinin seçimlerde ve halkın katılım süreçlerinde pay sahibi olduğunu anlamasını sağlar. Bu eğilime dikkat çeken ve sosyal medya alanında harekete geçen belediye başkanları daha önce mümkün olduğundan çok daha geniş ölçüde kamuoyuna ulaşabilirler.

Yapılan araştırmalar, yerel yönetimlerin sosyal medyayı birçok farklı amaç için benimsemelerini ortaya koymaktadır. Bu amaçlar, işe alım faaliyetleri; vatandaşlara ve diğer kesimlere ulaşma; kamuya bilgi yaymak ve devlet kurumları arasında bilgi pay-

23 Rosario vd., *Using Social Media to Enhance...*, s.23.

24 Elizabeth Zima, "Report: Effective Government Outreach Requires Social Media", *Government Technology*, 26 Şubat, 2018. <https://www.govtech.com/social/Report-Effective-Government-Outreach-Requires-Social-Media.html>.

laşımı yapmak; toplum katılımını geliştirmek, teşvik etmek ve şeffaflığı sağlamaktır.²⁵ Her ne kadar hükümete ve siyasete yeni bir medya araştırması alanı oluşturduğuna dikkat çekse de, yerel yönetimlere odaklanan çalışma sayısı azdır.²⁶ Sosyal medyanın yerel yönetimlere sağladığı belli başlı katkılar ise şunlardır;

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Etkinlik

Sosyal medyayı kullanan insanlar, ne kadar basit ve hızlı bir şekilde bilginin paylaşılabilirliğini bilirler. Kamu kayıtlarını ve bilgilerini yönetmek, yıllar boyunca kamu yöneticilerinin önemli bir uygulaması olmuştur. Sosyal medyayı bu düzenleyici uygulamaya tanıtmak, kamu hesap verebilirliği ve şeffaflığıyla ilgili kaygıları ortadan kaldırmak ve ele almak için mevzuat ve düzenlemeler, sağlık istatistikleri ve çevre sorunları gibi kamu hizmetlerini sağlamada daha etkin ve verimli bir hale getirmiştir. Bu, kamu kurumlarıyla doğrudan deneyime sahip olmayan topluluklardan fikirlerin daha fazla dâhil edilmesine yol açmıştır. Kamusal alanda yer alanlar sosyal medyayı halkın çalışmalarını ve mevcut hizmetlerini daha iyi anlamalarını sağlamanın bir yolu olarak kullanabilir.²⁷

Maliyetten Tasarruf Sağlama

Geleneksel medyaya bakıldığında yatırım yapmak için oldukça yüksek tutarlar gerekirken sosyal medyada bu rakam oldukça düşüktür ve hatta facebook, twitter gibi sosyal ağlara üye olmanın hiçbir maliyeti yoktur.²⁸ Ayrıca bu sayede vatandaşlar ilişkilerin geliştirilmesi daha ucuz ve kolay olmaktadır. Bu da belediyelere büyük maliyet avantajı sağlamaktadır.

Kampanya Oluşturma

Geçtiğimiz yıllarda hükümetler ve politikacılar, sosyal medyayı vatandaşlar arasında politik farkındalık oluşturmanın bir yolu olarak kullanmaya başladılar. Birçok ülkede sosyal medyada üzerinden kampanya yürütmektedirler. Örneğin son üç ABD cumhurbaşkanlığı seçimleri, özellikle kamuoyunun bilgilendirmesine odaklanan büyük ölçüde sosyal medyaya dayanıyordu.

Şeffaflık ve Hesap verebilirlik

Verimlilik, kolaylık, hesap verebilirlik, şeffaflık, vatandaş katılımı ve gelişmiş güven ve demokrasi, sosyal medya kullanımının devletteki önemli faydaları arasındadır.²⁹ Vatandaşlar, sosyal medyayı toplumdaki sorunları iletmek ve rapor etmek için kul-

25 Martha Dorris, "Service Transformation in Government: Better Intergovernmental Collaboration Will Be Needed to Satisfy the Citizens of the Future", *The Public Manager*, 2008, s.27.

26 Missy Graham ve Elizabeth Avery, "Government Public Relations and Social Media: An Analysis of the Perceptions and Trends of Social Media Use at the Local Government Level", *Public Relations Journal*, 7/4 (2013), s.11.

27 Maeve Duggan ve Aaron Smith, "The Political Environment on Social Media", *Pew Reserch Center*, erişim 10 Nisan, 2019, <https://www.pewinternet.org/2016/10/25/the-political-environment-on-social-media/>, s.3.

28 Çetin Kılıç, *Gündem Belirleme Kuramı Çerçevesinde Siyasal Karar Verme Sürecine Sosyal Medya Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2015, s.58.

29 Cory Cromer, "Understanding Web 2.0's Influences on Public E-services: A Protection Motivation Perspective", *Innovation: Management, Policy & Practice*, 12/2 (2010), s.198.

lanırlar. Dolayısıyla belediyeler tarafından kullanılan sosyal medya, şeffaflık ve vatandaş iletişimini artırabilir ve yeni hizmetler sağlamada avantaj yaratabilir. Daha fazla vatandaş katılımına dayanan yeni yönetim tarzlarının, belediyelerin bakış açılarını ve tutumlarını değiştireceği ve kamu güvenini geliştireceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya belediyeye vatandaşların bilgi ve fikirlerini politika yapma sürecine yenilikçi yollarla entegre etme ve böylece sosyal medya aracılığıyla bilgi alışverişi yoluyla şeffaflığı artırma fırsatı sunmaktadır³⁰. Çünkü şeffaf belediyeler, vatandaşlar ile etkili bir diyalog oluşturmak için gerekli olan güveni yaratır ve bu da daha fazla vatandaş katılımını ve katılımını teşvik eder.

Vatandaşların Etkin Olarak Yönetim Katılımını Sağlama; E-Demokrasi

Temsili demokrasi, sürekli olarak demokrasi kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Temsilin özü, siyasi partilerin ofisinde rekabet ettiği düzenli, özgür ve adil seçimlerin kutlanmasında yatmaktadır. Sistemin meşruluğu, taraflara ve seçimlere dayanmaktadır. Kamu yönetiminde iletişim, halkla ilişkiler kurmak ve kamuya yönelik endişeleri ele alan politika değişikliklerini uygulamak için kritik öneme sahiptir. Bir sosyal medya varlığını sürdürmek, kamu sektöründeki insanlarla iletişim kurmak için gerekli ve yenilikçi bir yoldur. Bu açık ve iki yönlü iletişim eğilimi, hükümetin başkalarının koştığı bir şey olmadığı daha bilinçli ve katılımcı bir topluma götürür.³¹ Sosyal medyada daha aktif olan belediyelerin yüksek düzeyde içerik barındıran sosyal medya profillerine sahip olma olasılığı daha yüksektir. Diğer bir deyişle, etkileşimli ve dolayısıyla çift yönlü katılım düzeylerini paydaşlarıyla paylaşma ihtiyacının daha fazla farkındadırlar.³²

Kamu yöneticilerinin sosyal ağları, halkın katılımını ve halkın kamusal meselelere geniş katılımını arttırmaktadır. İnsanlar daha iyi bilgilendirilmekte ve politika sorunlarının ayrıntıları üzerinde güncel tutulmakta, toplumu daha fazla harekete geçmeye teşvik etmekte ve devlet dairelerini sorumlu tutmaktadırlar. Yerel yönetimler, sorunlar konusunda suç duyurusunda bulunma, politikaya yorum yapma veya değişiklik dilekçeleri için resmi çevrimiçi kanallar sağlamaktadırlar.

Sosyal medya uygulamaları aracılığıyla, hükümetler kamuoyu ile geleneksel medyaya göre daha verimli iletişim kurabilir, zaman ve para da dâhil olmak üzere kaynakları tasarruf edebilirler.³³ Sosyal medya, halkın mahalle meseleleri hakkında kamu çalışanlarını bilgilendirebileceği ve etkileşimde bulunabileceği yeni bir kontrol ve denge sağlamaktadır. Politikacılar, vatandaşlar arasındaki tartışmaları da başararak, daha fazla vatandaşın kendilerini ilgilendiren konularda konuşmalarını ve sorunların çözümü için öneriler sunmalarını imkân vermektedir.

Belediyenin Performansını Arttırma

Hükümet kurumları sosyal medyayı bir halkın sosyal yardım aracı olarak kullanır-

30 Ines Mergel, *A Framework for Interpreting Social Media...*, s.331.

31 Duggan ve Smith, *The Political Environment...*, s.3.

32 Rosario vd., *Using Social Media to Enhance Citizen...*, s.22.

33 Joanne Kuzma, "Asian Government Usage of Web 2.0 Social Media", *European Journal ePractice*, 2010, s.8.

lar. Bu iletişim vatandaşları, kendilerini ilgilendiren konular ve olaylar hakkında halka açık projelere, çevresel kaygılara, beklenmedik doğal afetler için hazırlıklara veya hastalık salgınları da dâhil olmak üzere halk sağlığını ilgilendiren konularda yapılan toplantılara davet ederler. Bu iletişim için sosyal medyanın kullanılması belediyelere daha fazla vatandaşa hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Bu geliştirilmiş iletişim, halkı bu olayların nasıl ele alınacağı konusunda bilgilendirir ve işbirliği ve koordinasyonu kolaylaştırır. Ağa bağlı halka açık veriler, halkı sık sık trafik sıkışıklığı konusunda bilgilendirir ve büyük şehirlerde işe gidip gelmeleri kolaylaştırır.

Vatandaş ile Yakın İlişkiler Kurma

Sosyal medya halkın isteklerini yansıtır, çünkü insanlar kendi istek ve arzularını kendi arkadaş çevrelerinde özgürce ifade ederler. Sosyal medyanın bu kadar geniş bir erişime sahip olması, belediye yönetiminin geniş kitlelere hızlı, kolay ve düzenli bir şekilde ulaşabilmesinin en önemli yoludur. Bileşenleri tutarlı bir mesajla sağlayarak ve katılımı davet ederek iletişim dalgaları her zaman açık olacaktır. Vatandaşlar, belediyenin yaşadıkları şehri daha iyi ve daha güvenli bir yer haline getirmek için çalıştığının bilincinde olmak ister. Bu yüzden vatandaşların sosyal paylaşım ağlarına yorum yapmaları ve bu alanda aktif rol almaları için vatandaşlar teşvik edilmelidir.³⁴

Kamu kurumları için en önemli önceliklerden biri, vatandaşların mevcut yerel olaylar hakkında bilgilendirilmelerini sağlamaktır. Sosyal medyada, devlet kurumları zamana duyarlı bilgileri kitlelere gerçek zamanlı olarak paylaşabilir. Ayrıca, toplulukları artık temsilcilerine bir iletişim e-postası göndermemeli ve yanıt için 48 saat beklemek zorunda değildirler. En son bilgileri bulmak için yerel yönetimler sosyal medya hesabına bakabilir ve hatta doğrudan hesaba sorular sorabilirler.

Sorunların hızlı ve Ekin Bir Şekilde Belirlenmesi

Sosyal medya, daha katılımcı bir topluma ulaşmak için bir fırsat sağlasa da, hükümet ve toplum arasındaki etkileşimi teşvik ederek sosyal ağların hala mesajları iletmek için kullanıldığını göstermiştir.³⁵ Yerel yönetimler, hedef kitleleri bulmak ve ulaşmak için sosyal propaganda stratejilerini uygulayabilir ve önemli olaylar hakkında bilgi paylaşabilirler. Daha açık söylemek gerekirse, belediyeler için sosyal medya, eğitimlerini sürdürme ve toplumla ilişki kurma çabalarına odaklanma fırsatı sunarken, yol kapatma veya inşaat dâhil olmak üzere önemli konularda gerçek zamanlı bilgi ve duyuru sağlayabilirler.

Sorunların Belirlenmesinde İşbirliğinin Geliştirilmesi

Sosyal medyanın popülerliği arttıkça, hükümetlerin vatandaşları meşgul etmek için bir iletişim aracı olarak sosyal medyaya verdikleri önem sırayla yükselmeli ve vatandaşlarla aktif diyalogu bir öncelik olarak yansıtmalıdır.³⁶ Buna ek olarak, sosyal medya belediyelerdeki üst düzey yöneticilerin, insanların neler olup bittiğini anlaması için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Belediye başkanları sosyal medyada, insanların sah-

34 Rosario vd., *Using Social Media to Enhance Citizen*, s.21.

35 Ines Mergel, *A Framework for Interpreting Social Media*, s.338.

36 Jennifer Golbeck vd., *Twitter Use by the U.S. Congress*, s.1614.

nelerin arkasına bakmalarını ve kendi adlarına yapılan kararlarla daha fazla bağlantı kurmalarını sağlamaktadır.

Krizlerin Çabuk ve Etkili Çözümü

Son yıllarda sosyal medya kullanımındaki olağanüstü artış göz önüne alındığında, belediyelerin bu teknolojiyi krizler sırasında kamuoyuyla iletişim kurmak için nasıl kullandıkları ve kriz iletişim planlarına nasıl dâhil edildikleri de önemlidir. Bu konuda yapılan araştırmalar, yerel yönetimlerin kriz sırasında sosyal medyayı kullanmasının önemli bir denetimi sağladığı ifade edilmektedir. Kriz iletişimi için yerel yönetimlerin güncel sosyal medya uygulamalarının niteliğinin araştırılması, mevcut uygulamanın nasıl geliştirilebileceği konusundaki tartışmaya odaklanmaktadır.³⁷ Belediyeler sosyal medya araçlarıyla, sosyal verilerdeki ani artışlara dayanan gerçek zamanlı uyarılar oluşturarak herhangi bir krizin üstesinden gelebilir. Bir konu hakkında alışılmadık miktarda bilgi, gelecekteki bir krize işaret edebilir. Potansiyel krizleri tanımlamak için kullanılan bir teknik ortalama bir veri eşiği tanımlamaktır. Bu durum bir veri artışının aşılması durumunda, ekip tarafından uyarılacaktır.

Sosyal medyanın bağımsızlığı ya da demokrasiye katkıları konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, yeni medyanın özellikle kriz dönemlerinde önemli roller oynadığı yadsınamaz bir gerçektir.³⁸ Diğer yandan kriz dönemlerinde ve toplumsal gerginlik dönemlerinde insanların olup bitenlere ilişkin olarak bilgiye çok daha fazla gereksinim duydukları bir gerçektir.³⁹ Kriz sırasında seçilecek birçok kriz müdahale stratejisine ek olarak, iletişim pratisyenleri ayrıca hangi sosyal medya araçlarının uygun olduğuna ve ne sıklıkta güncellemeler yayınlamaları gerektiğine karar vermektedir. Bu seçenekler arasında Facebook ve Google Plus gibi sosyal paylaşım siteleri, Twitter gibi mikroblog siteleri, Pinterest ve Instagram gibi fotoğraf paylaşım siteleri ve YouTube ve Vimeo gibi video paylaşım siteleri bulunuyor. Bazen bir kriz sırasında iletişim kurmak için bunların hepsini kullanmak uygun olabilir ve diğer zamanlarda bir veya ikiye odaklanmak daha mantıklı olacaktır.⁴⁰ Giderek artan organizasyonlar, sosyal medyayı kriz müdahale stratejilerine dâhil etmekte ve çeşitli sosyal medya araçlarının hedef kitleye ulaşma becerisine büyük önem vermektedir. Yerel yönetimler genellikle bir krizin ön saflarında yer alırlar, bu nedenle yerel yönetimlerin belirli kriz durumlarına ve onların kullandıkları belirli sosyal medya araçlarına karşılık olarak sosyal medyayı ne ölçüde kullandıkları, bu değerlendirmenin özel bir önemi vardır. Yapılan araştırmalar kriz sırasında, Twitter, Facebook ve YouTube'un doğal afetler ve büyük kazalar hakkında iletişim kurmak için sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

Sosyal medyanın açık, diyalojik doğası, hükümetlerin tarihsel olarak deneyimlediği yurttaş iletişimindeki engellerin birçoğunu ortadan kaldırmaktadır ve kurucularla iletişim daha sık, açık ve hedeflenmiş olabilir. Bu faydalar, belediyelerin kriz dönem-

37 Melissa W. Graham, Elizabeth J. Avery ve Sejin Park, "The Role of Social Media in Local Government Crisis Communications", *Public Relations Review*, 2015, s.389.

38 Lale Dünder, "Yeni Medya ve Siyasal Katılım: 15 Temmuz Örneği", *Akademik Bakış*, 11/22 (2018), s. 105.

39 Çetin Kılıç, *Gündem Belirleme Kuramı...*, s.5.

40 Graham, Elizabeth ve Park, *The Role of Social Media...*, s.389.

lerinde vatandaşlarla iletişim kurmalarına potansiyel ve fırsatlar sunmaktadır.⁴¹ Belediyelerin sosyal medyayı stratejik olarak kullanabilmelerinin bir başka yolu da, kriz yönetimi planlarına dâhil etmektir. Hava durumu, terörizm, büyük kazaların hepsi yerel yönetimler ile vatandaş arasında etkili iletişim gerektirir. Çünkü vatandaşlar etrafta ne olup bittiğini en kısa zamanda ve doğru şekilde öğrenmek isterler. Sosyal medya, vatandaşlarla kitlesel ölçekte hızlı bir şekilde iletişim kurmanın en iyi yoludur. Sosyal medya, haber kaynaklarını, vatandaş yanıtlarını, soruları ve söylentileri izlemek için de kullanılabilir.

Sosyal medya, afet müdahalesi için önemli bir teknolojidir. Temel olarak konuşma ve etkileşim yoluyla bilginin açık bir şekilde değişimini sağlayan araçlardır.⁴² Çok az veya hiç uyarı olmaksızın meydana gelen şiddetli hava durumları veya acil durumlar için, sosyal medya, önemli bilgileri kısa bir süre içerisinde etkilenen bölgelere iletmenin etkili bir yolu olabilir.

Muazzam sosyal medyaya hükümetler vatandaşlarla iletişim kurmalarına rağmen, yerel yönetimlerin kriz iletişimi çabaları için sosyal medyayı ne ölçüde kullandıklarına dair çok az araştırma bulunmaktadır. Yerel yönetimler azalan bütçelerle ve gergin zamanla ve günlük operasyonların yönetimi için bile daha az insani ve mali kaynaklarla karşı karşıya kaldıkça, sosyal medyanın kriz yönetimindeki verimliliği nasıl en üst düzeye çıkarabileceğini ortaya koymak zorunludur.⁴³

E-devlet Hizmetlerini Etkin Yürütme

Günümüzde e-devlet hizmetleri günlük hayatın kaçınılmaz bir parçası haline gelmiştir. E-Devlet, devlet faaliyetlerini desteklemek ve iyileştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını ifade eder. İnternet, aynı zamanda cep telefonu, uydu iletişimi ve coğrafi bilgi sistemleri gibi BİT uygulamaları da bu tür “*dijital*” yönetimin temel araçlarıdır. Bu konuda yerel yönetimler etkin bir rol alabilirler. Yerel yönetimler yürüttükleri hizmetleri e-devlet üzerinden de vatandaşları bilgilendirebilirler.

Sosyal Medya Yoluyla Vatandaş Katılımını Değerlendirme

Yerel yönetimlerde vatandaşların sosyal medya yoluyla yönetime katılmaları son yıllarda artış göstermektedir. Siyasal katılımı tanımlama çabasına girişenlerin üzerinde ortaklaştıkları bir nokta, katılımın yalnızca oy vermekle sınırlı tutulmaması gerekliliğidir. Oy vermenin yanı sıra, bir siyasi grup ya da kampanyaya bağışta bulunmak, siyasi bir grup ya da kampanya için çalışmak, siyasi toplantılara katılmak, imza vermek, gösterilere katılmak, siyasi ifadelerde bulunmak ve benzeri eylemler de siyasi katılım olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴ Sosyal medya aracılığıyla vatandaşların yönetime katılımı, farklı ölçütler kullanılarak, farklı amaçlarla ve farklı kuramsal çerçeveler altında analiz edilmiştir. Bu konuda yapılan araştırmalarda sosyal medya kulla-

41 Graham, Elizabeth ve Park, *The Role of Social Media...*, s.389.

42 Dave Yates ve Scott Paquette, “Emergency Knowledge Management and Social Media Technologies: A Case Study of the 2010 Haitian Earthquake”, *International Journal of Information Management*, 31/1 (2011), s.8.

43 Graham, Elizabeth ve Park, *The Role of Social Media...*, s.389.

44 Lale Dünder, *Yeni Medya ve Siyasal Katılım...*, s.106.

nımı ile vatandaş katılımı arasındaki ilişki hakkında sağlam sonuçlar çıkarılmıştır.⁴⁵

Birçok ülkede yerel yönetimler tarafından sosyal medya kullanımının, özellikle de vatandaşın katılımı ile ilgili olarak değerlendirilebileceği üç ana tedbir belirlemiştir: şeffaflık, katılım ve işbirliği. Bunlar arasında işbirliği, vatandaşlar ve devlet kurumları tarafından sağlanan içerik arasındaki aktif etkileşimlerde büyük başarı sağlanmıştır.

Sosyal medya diğer birçok alanda olduğu gibi siyasi alanda önemli bir rol oynamaktadır. Bu araçlar siyasi partiler ve siyasetçiler tarafından insanları siyasi katılıma yönlendirmek için kullanılıyorlar. Sosyal medyanın kullanımı, belediyelerin vatandaşların bilgisine, anlayışına ve görüşlerine erişmesine ve böylelikle hükümet süreçlerini daha etkili ve verimli hale getirmesinde izim vermektedir. Sosyal medyada yayınlanan yorumların içeriği analiz edilerek, belediyeler vatandaşların görüşlerini belirleyebilir ve tahmin edebilir. Bu sayede belediyeler, vatandaşların belirli bir konular hakkında ne hissettiklerini bilebilir ve buna göre hareket edebilirler. Ancak, yapılan çalışmalar belediyelerin web sitelerinin aslında çok az tepki ürettiğini ve bu duyarlılık eksikliğinin itibarlarına zarar verdiğini göstermiştir. Sosyal ağlarda yerel yönetimlerin varlığı, çoğu zaman, modernleşme ve internet yoluyla katılımı isteyen bir toplumun ihtiyaçlarına cevap vermenin bir simgesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Mergel, yerel yönetimlerin sosyal medya kullanımının bir interaktif katılım biçimini temsil ettiğini iddia etmiştir.⁴⁶ Bu düşünceler, yerel yönetimlerinin birçoğunun, vatandaşlarla etkileşimde bulunacak en az bir sosyal medya biçimi kullanmasını açıklamaktadır. Ancak Facebook ya da Twitter'ın varlığı kendi içinde bir son olmamalıdır. Bu anlamda yerel yönetimler kendi stratejilerini tanımlamalı ve hükümetin ve vatandaşların güven kazanması ve güçlendirmesi için iki yönlü iletişimi kolaylaştırmalıdır.

Sonuç

Son yıllarda belediyeler vatandaşlarla etkileşim kurmak ve hizmetlerini anlatmak için sosyal medya araçlarını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Sosyal medya, genel olarak ve iş dünyasında bu türden baskın bir iletişim ve etkileşim biçimi haline geldiğine göre, belediyeler, bu araçların, kişisel ve şeffaf hizmetlerin beklendiği gibi, vatandaşlara sunulmalıdır. Belediyeler, bu iletişim ve etkileşim kanallarının kullanımından, kamu hizmeti sunumunun etkinliğini (hem genel olarak hem de acil durumlarda karşılaştıklarında) iyileştirmek, bilgi, veri oluşturmak ve geri kazanmaya yardımcı olacak güvene dayalı ilişkiler kurmak için onları kullanmaktadırlar. Bu çerçevede sosyal medya kullanımının belediyelerin hizmetlerini iyileştirmesi ve kamu kaynaklarının daha verimli kullanılmasına katkıda bulunması muhtemeldir.

Yerel yönetimler düzeyinde sosyal medya kullanımının kabul edilmesi ve üretilmesi, en iyi uygulamaların yanı sıra bir takım potansiyel zorluklar hakkında bilgi ve anlayış gerektirmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar, sosyal medya uygulamalarını za-

45 Marko M. Skoric vd., "Social Media and Citizen Engagement: A Meta-Analytic Review", *New Media & Society*, 18/9 (2016), s.1820.

46 Mergel, *A Framework for Interpreting Social Media...*, ss. 330-331.

ten tesis etmiş olan çeşitli belediyelere sosyal medya kullanımının bilgi ve anlayışına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, yerel yönetimleri etkileyen siyasi ve sosyal konulara katılacak farklı kanallar sunulduğunda, sosyal medya kullanımı yoluyla vatandaş katılımının önemli ölçüde geliştirildiği de görülmektedir. Spesifik olarak, hangi sosyal medya formunun en yüksek katılım seviyesiyle ilişkili olduğunu ve vatandaşları bir sosyal ağı veya başka bir ülkeyi tercih etmelerini engelleyen nedenler hakkında bir anlayışa ihtiyaç vardır. Yerel yönetimler ve özellikle sosyal medya yöneticileri, sosyal medya aracılığıyla vatandaş katılımını teşvik etmek için stratejiler geliştirmelidirler. Dahası, bir sosyal medya varlığı sadece stratejik bir fırsat değil diğer tarafların bilgi ve etkileşimi sağlama konusunda yerel yönetimleri desteklemelerini sağlamak için de zorunludur.

Kaynakça

- Aziz, Aysel. *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. 2003.
- Baruah, Trisha Dowerah. "Effectiveness of Social Media As A Tool of Communication and Its Potential for Technology Enabled Connections: A Micro-Level Study". *International Journal of Scientific and Research Publications*. 2/5 (2012): 1-10.
- Bayraktutan, Günseli. Mutlu Binark, Tuğrul Çomu, Burak Doğu, Gözde İslamoğlu, ve Aslı Telli Aydemir. "Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye'de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı". *BİLİG*, 68/Kış (2014): 59-96.
- Bonsón, Enrique. Sonia Royo. Melinda Ratkai. "Facebook Practices in Western European Municipalities: an Empirical Analysis of Activity and Citizens' Engagement". *Administration and Society*. 49/3 (2017): 320-347.
- Cromer, Cory. "Understanding Web 2.0's Influences on Public E-services: A Protection Motivation Perspective". *Innovation: Management, Policy & Practice*. 12/2 (2010): 192-205.
- Dorris, Martha. "Service Transformation in Government: Better Intergovernmental Collaboration Will Be Needed to Satisfy the Citizens of the Future". *The Public Manager*. 36/4 (2007).
- Dündar, Lale. "Yeni Medya ve Siyasal Katılım: 15 Temmuz Örneği". *Akademik Bakış*. 11/22 (2018):101-115
- Eren, Veysel. Abdullah Aydın. "Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler". *KMÜ Sosyal ve Ekonomi k Araştırmalar Dergisi*. 16/I, (2014): 197-205.
- Freeman, Julie. *Digital Civic Participation in Australian Local Governments: Everyday Practices and Opportunities for Engagement*. Social Media and Local Governments. Ed., Mehmet Zahid Sobacı. Public Administration and Information Technology, vol 15. Springer, Cham (2016): 195-218.
- Golbeck, Jennifer, Justin M. Grimes ve Anthony Rogers. "Twitter Use by the U.S. Congress". *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 61/8 (2010): 1612-1621.

- Graham, Melissa W., Elizabeth J. Avery, ve Sejin Park. "The Role of Social Media in Local Government Crisis Communications". *Public Relations Review*. 41/3 (2015): 386-394.
- Graham, Missy ve Avery, Elizabeth. "Government Public Relations and Social Media: An Analysis of the Perceptions and Trends of Social Media Use at the Local Government Level". *Public Relations Journal*. 7/4 (2013): 1-21.
- Haro-de-Rosario, Arturo, Alejandro Sáez-Martín, ve María del Carmen Caba-Pérez. "Using Social Media to Enhance Citizen Engagement with Local Government: Twitter or Facebook?". *New Media & Society* 20/1 (2018): 29-49.
- Kalaycıoğlu, Ersin. *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma -Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1983.
- Kaygısız, Ummuhan, ve Sema Sarı. "Belediyelerin Sosyal Medya Kullanımı: Burdur Belediyesi ve Burdur İlçe Belediyeleri Üzerine Bir Araştırma". *International Journal of Social Sciences and Education Research*. 1/2 (2015): 309-317.
- Khan, Gohar Feroz. "Social Media for Government". *Springer Nature Singapore*. 2017.
- Kılıç, Çetin. "Gündem Belirleme Kuramı Çerçevesinde Siyasal Karar Verme Sürecine Sosyal Medya Etkisinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi. 2015.
- Kocaeli Büyükşehir Belediyesi. "Sosyal Medya ve Dijital varlıkları en iyi kullanan Kocaeli Büyükşehir Belediyesi". Erişim: 13 Nisan, 2019. <https://kocaeli.bel.tr/tr/main/news/haberler/3/sosyal-medya-ve-dijital-varliklari-en-iyi-kul/26167>.
- Kuzma, Joanne. "Asian Government Usage of Web 2.0 Social Media". *European Journal ePractice*. 9/March (2010): 1-13.
- Leocadia, Diaz Romero. "The Use of Social Media by Local Governments: Benefits, Challenges, and Recent Experiences". Susheel Chhabra (Editör), *Handbook of Research on Civic Engagement and Social Change in Contemporary Society* içinde. India: Periyar Management and Computer College, (2018), 294-310.
- Maeve Duggan ve Aaron Smith. "The Political Environment on Social Media". *Pew Reserch Center*. Erişim: 10 Nisan, 2019, <https://www.pewinternet.org/2016/10/25/the-political-environment-on-social-media/>, s. 3.
- Mainka, Agnes, Sarah Hartmann, Wolfgang G. Stock ve Isabella Peters. "Government and Social Media: A Case Study of 31 Informational World Cities". *47th Hawaii International Conference on System Sciences* (2014): 1715-1724.
- Mayfield, Antony. "What Is Social Media". *iCrossing*. Son güncelleme, 1 Ağustos, 2008.
- Mergel, Ines. "A Framework for Interpreting Social Media Interactions in the Public Sector". *Government Information Quarterly*. 30/4 (2013): 327-334.
- Raina, Roshan Lal, Iftikhar Alam, ve Faizia Siddiqui. "Facebook Losing to WhatsApp: The Changing Social Networking Patterns in India". Susheel Chhabra (Editör), *Handbook of Research on Civic Engagement and Social Change in Contemporary Society* içinde. India: Periyar Management and Computer College. (2018), 328-346.

- Skoric, Marko M., Qinfeng Zhu, Debbie Goh ve Natalie Pang. "Social Media and Citizen Engagement: A Meta-Analytic Review". *New Media & Society*. 18/9 (2016): 1817-1839.
- Tarhan, Ahmet. "Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 35/Güz (2012): 79-101.
- Yates, Dave ve Scott Paquette. "Emergency Knowledge Management and Social Media Technologies: A Case Study of the 2010 Haitian Earthquake". *International Journal of Information Management*. 31/1 (2011): 6-13.
- Zima, Elizabeth. "Report: Effective Government Outreach Requires Social Media". *Government Technology*. Erişim, 26 Şubat, 2018. <https://www.govtech.com/social/Report-Effective-Government-Outreach-Requires-Social-Media.html>.

Social Media, Local Governments and Participatory Management: New Strategies for Local Governments in Information Era

ALİ YEŞİLDAL

Abstract: *Social media is becoming an important channel of online interactive participation and local governments have the opportunity to increase citizens' participation in political and social relations. Local governments around the world use the Internet and related Information and Communication Technologies (ICT) to meet the demands of citizens for access to more information, institutional transparency, participatory decision-making and access to public services. Therefore, information and communication technologies play an important role in providing participatory management understanding in local governments. Today, in many countries, local governments are effectively using social media tools. In this study, it describes how social media can improve cultural, political, economic and social commitment when used correctly. In addition, managers represent important communication tools to emphasize the principles of openness, transparency and encourage civic engagement. Today, local governments have started social media strategies in many countries of the world.*

Keywords: *Social media, Local administrations, Participatory management.*

Yayın Koşulları / Publication Rules

1. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan, erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.
2. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntembilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir.
3. Dergiye gönderilecek yazılar özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
4. Dergiye gönderilen makalelerin yazım bakımından son denetimleri yapılmış; yayımlanmaya hazır olarak gönderilmiş olmalıdır. Bu kapsamda, yazım yanlışları bulunan veya yazım koşullarını sağlamayan makaleler değerlendirilmeye alınmaz.
5. Editörler tarafından ön/biçimsel incelemesi yapılan eserler, değerlendirilmek üzere Yayın Kurulu'na sunulur. Yayın Kurulunca incelenen eserler, anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Yayın Kurulu'nca tekrar hakeme gönderilebilir.
6. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir.
7. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.
8. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı ilk sayfanın altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.
9. Makalelerde, 120-150 kelime arası Türkçe ve İngilizce öz / abstract, 3 ile 5 arası anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalelerde, Türkçe öz ilk sayfada; İngilizce abstract ise başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır. İngilizce makalelerde ise İngilizce abstract ilk sayfada, Türkçe öz başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır.
10. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (bkz. Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu ve son sayısında çıkan makale örnekleri).

11. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, açık adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, elektronik posta adresleri, ORCID ID vb.) editörlere ulaştırılmalıdır.

12. Yayına kabul edilen yazıların yazar(lar)ı tarafından “Etik Sorumluluk Beyanı Formu” doldurularak editörlere iletilmelidir.

Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://insanveinsan.org/yayin-kosullari>

For “Publication Rules” in English, see, <http://insanveinsan.org/en/yayin-kosullari>

Yazım Kuralları

A4 Kağıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Çalışmalar Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça dışında uygun sayıda (en az iki) alt başlık içermelidir. Öz, Abstract, Giriş, Başlık ve Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır. Başlık ve alt başlıklarda kelimelerin ilk harfleri büyük, bağlaçlar küçük olmalıdır ve tümü koyu olmalıdır.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 9 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 pt; Sonra: 0 pt; Satır aralığı: Tek

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi biçimi: İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo başlıkları tablonun üzerinde, Şekil, Grafik, Resim başlıkları ise şekil veya grafiklerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1. Tablo Başlığı

Grafik 2. Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde gönderilmelidir.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak gönderilmelidir.

Resimler

Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca yüksek çözünürlüklü resim dosyası olarak gönderilmelidir (Çözünürlük en az 300 DPI olmalıdır).

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar

Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır.

Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu için bkz.

<http://insanveinsan.org/form/Dipnot-kaynakca-yontemi.pdf>

Ayrıca, atıf ve kaynakça örneği için son sayının makalelerini inceleyiniz.

